

મહાન પારસી પૂર્વજો

'હિંદુસ્તાનમાં થઈ ગયલા કોર્તવિંત
પારસી પૂર્વજોની હંદગીનો
કથા.

(વૉલ્યુમ પહેલું).

કર્તા:-સિયાવશ-હો. ઝાબવાળા.

મુબઈ,

સન ૧૯૨૪

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૨૧૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ હેન્રી પાર્સન ૫૮

વિષય સૈદ્ધાંતિક ઇતિહાસ

ફરામજી કાવરાજી બનાજી.

કાદસીયાની લડાઇ પછી ઇસ્લામીઓના જીલ્લમમાંથી છુટવા પારસીઓ ઇરાનથી આવી દીવ બદરે ઉતરી હિંદ દેશમાં ઉતરેલા પુરાણી પારસી વડવાઓ. સજાણુ ખાતે પોતાનો મુકામ નાખ્યો અને તે સર્વેને બલા અને પ્રતાપી હિંદુ રાજા જાદી-રાણાએ હિંદ માતૃભૂમિમાં તેમને વસવાટ કરવા દેવાની પરવાનગી આપી એ સૌ ખરા તવારીખી બનાવો તરીકે આજ સુધી પારસી શીરકામાં જળવાયેલું રહેલું છે, અને તે ઉપર હવે વધુ યુનો-એરા કરવામાં આવતી નથી, એટલે પારસીઓના અત્રે આવવા પછી તેમની તવારીખ ગુજરાતના પ્રદેશ કે જ્યાં તેઓમાના ધણુકે વાસો કર્યો હતો ત્યાંથી શરૂ થાય છે આ મહાન પારસીઓમાં જેટલાની તવારીખ નોંધાય છે તે સર્વે પારસી કીર્તીના ગોચા સ્થળ મીસાલ થઇ ગયા છે આગળ વધીને કહીશું તો પારસી કામને પાછી નીસ્તીમાંથી હસ્તીમાં લાવવા આ સધળા માનવત પૂર્વજોએ કર્યું પણ કરવામાં બકાત રાખ્યું ન હતું આ પારસીઓથી હિંદિવાન પારસીઓની તવારીખની શરૂઆત થાય છે

એ પારસીઓમાં કેટલાકો ધધાધાપા, વેપાર વણજમાં, કેટલાકો લગાયક કુશળતામાં અને બીજાઓ રાજ્યદારી કારોબારમાં એટલા તો આગળ વધેલા હતા કે તેઓ પારસીઓ ઉપરાત ખુદ સામાન્ય હિંદિ પ્રજાનું પણ બહુ કરી ગયા હતા જ્યારે ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીનું રાજ્ય અત્રે સ્થપાયું હતું ત્યારે તેઓએ હિંદી પ્રજાની બનાવટમાં પણ ગોચા એક રીતનો ભાગ લખ્યો હતો કે જેની શાહદત આજ સુધી જુનાપુરાણી લેખો તેમજ અંગ્રેજી અને બીજી ભાષામાં લખાયેલી કીર્તિઓમાં જળવાયેલી રહેલી છે સુરત ખાતે કંપનીએ પહેલું બંદેલી પોતાની કોઠી સ્થાપી

હતી એટલે ત્યાં આજ સુધી પણ જુનીપુરાણી પારસી ઇમારતો યા પારસી હસ્તકના ખડીએરો તથા મુલ્લાશીરોજ ખડકી અને હાથ ન્યા મીશન રકુલો છે તેમજ નવાખ સાહેબનું મકાન છે, અને કીલ્લો કે ન્યા આગળ હાથ કોર્ટ ભરાય છે એ વિગેરે લત્તાઓની જો તપાસ લેવામાં આવે અને ત્યાંના પુરાણા આદમીઓની ઈતકથા સાબળવામાં આવે તો કંપનીના જમાનામાં પારસીઓએ જે શુરાતનપણું, જે કીરતી અને જે નામદારી મેળવી હતી તેનો છાપ આપણા મગજ પર પડ્યા વગર રહે નહિ

આજેથી કેટલાક પારસી ખાનદાનો કે જેઓએ મુખ્યમાં વસવાટ કર્યો છે તેઓની અસલ ઓલાહ અને તેઓએ બળવેલા કીર્તિવત કામો કે જેના પ્રતાપે આજ સુધી તેમના વશવેળાઓ પરવરદેગારની મહેરથી મુખ્ય ચેનમાં છે, તેઓ મોજુદ છે જ્યારે મુખ્યને ટાપુ ૧૬૬૨ માં અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યો અને આ માછીમારના ગામડામાં પહેલ વહેલી અંગ્રેજ કંપનીએ વસવાટ કર્યો ત્યારે તેમની સાથે પણ પારસીઓ ગુજરાતના જુદા જુદા ભાગોમાંથી આવ્યા હતા અને કંપનીને અનેક પ્રકારની મદદ આપી હતી આ પારસી ખાનદાનોમાં વાડીયાવાળાએ, પટેલ ખાનદાન, બનાજી વિગેરે કુટુંબોએ બહુ અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો પુરાણી ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીના લેખોમાં તેમની સેવાઓની જાળજી સ્તુતી કરવામાં આવી છે વળી એજ રીતે જ્યારે મુસલમાનો હિંદુઓ ઉપર ચઢાઈ કરતા ત્યારેપણ હિંદુઓ તરફથી અને જ્યારે લુટારાઓ હુલ્લ પાડતા ત્યારે ખીનપનાહવાળા લોકો તરફથી પારસીઓ અનેક વેળા ધડવા ઉતરતા

ફરામજી કાવસજી બનાજીના જમાના છેક ૧૭૫૦ થી શરૂ થાય છે એટલે કે તે વેળાએ ખ્રીટીજ લોકોએ હજી પ્લાસીની લડાઈ લડીને બનાજી ખાન- હિન્દુસ્તાનમાં રાજ્ય સ્થાપનાની શરૂઆતથી નહિ કરી દાનના જમાના હતી તેજમાનામાં મુખ્ય કે ન્યા આગળ ફરામજીએ પોતાની નામના વધારી તેમજ પોતાની દોલત એકઠી કરી હતી તે હાલની રચનાનો સોમો ભાગ દર્જાવતુ ન હવું પારસીઓમાં તે વખતે નામીયા પુરુષ સર જમશેદજી જીજીભાઈ હતા કે જેઓ સર નાઈટનો ખેતાબ

વટીક પામ્યા ન હતા રાજ્ય હકુમત પણ પોરચુગીઝ, સીદીલોક, અંગ્રેજ લોક, મરાઠાલોક વિગેરેમા વહેચાઈ ગઈ હતી. જે પહેલ વહેલા પારસીઓ મુબમમા આવી વસેલા તેઓ ખુદ અંગ્રેજલોકો કરતા પણ અગાઉથી આવેલા જેઓમા ખરશીદજી પહોચાજી પાડે કે જેવજી મહેરવાનજી ફરામજી પાડે જેઓનું નામ પાડેની ધર્મજ્ઞાણા સાથે સદાનું જોડાયેલું છે, તેમના વડવા હતા તેઓનું નામ જણાય છે એજ રીતે પટેલ ખાનદાનના વડા સ્થાપક દોરાબજીના બાઈનું નામ પણ જણાય છે કે જેઓને પોર્ટુગીઝ સરકારે ફેશીઓ સાથના રાજ્યદવારી વિગેરે ખટપટી કામમા રોકેલા હતા એમના બેટા રસતમજી પણ એ જાતનું કામ અંગ્રેજ લોકના લાભમા કરતા હતા આ રસતમજીએ જજીરાના સીદીઓ સામે મુબમનો બચાવ કરવા અર્થે સરકારને પોતાની સેવા અર્પણ કરી હતી પાછળથી એમને મુબમના પટેલનો ઇલકાબ મળ્યો હતો

ત્યારબાદ બનાજી ખાનદાન આપણુ ખાસ ધ્યાન રોકે છે આ બનાજી ખાન-
દાનના સ્થાપક ખાનદાનનું નામ તેના મૂળ સ્થાપક બનાજી લીમજી ઉપરથી પડ્યું છે. પહેલા બનાજી મૂળ સુરત આગળ આવેલા ભગવાદાડી ગામમા જન્મ્યા હતા સુરત-
માથી કાઠી બ્યારે ઉપડી ગઈ અને અંગ્રેજલોકોનો વસવાટ તેમજ વેપાર મુબમ તરફ ચલાયો ત્યારે ૧૬૯૦ મા બનાજી મુબમ ખાતે આવ્યા ધરટ ઇન્ડીઆ કંપનીમા એમને કંઈ વેપારી નોકરી મળી પણ પાછળથી નોકરી પસંદ પડી નહિ, કારણ કે પોતે સાહસીક અને આપબળથી વધવાની ઉમેદ રાખતા હોવાથી પાંચપચીસ રૂપરડીની નોકરી કરવી એ નહિ અને પોતાના જીએ સ્વતંત્ર વેપાર વણજમા જીવવાનું તે જમાનામા ચીન, બરમા, સીચામ, વિગેરે મુલકો સાથે ચરીજી, રેશમ, વિગેરે વસ્તુનો ધમધોકાર વેપાર ચાલતો. ગામઠી વહાણોમાં આ સર્વ માલ બરાઈ આવતો અને જતો જ મહીને, બાર મહીને, વહાણો આવે ને જાય પણ લખખો અને કરોડોની હોલત આ પ્રમાણે સાહસીક વેપારીના હાથમા આવતી અને તેવી રીતે સરખાતથી પારસીઓ પાસે હોલત ધણી વધી ગઈ. બનાજી લીમજી તેમનાઓ

ભાગ્યશાળી નર હતા તેવણે પહેલ વહેલો બ્રહ્મદેશ સાથે પોતાનો વેપાર શરૂ કરવા અર્થે ખુદ ત્યાં વહાણ મારફતે ધણીક હાડમારી વેદીને ગયા હતા તે વેળાએ બ્રહ્મદેશમાં અગ્નિ લોકોનો હલ્લ મલાકો હતો નહિ અને જગલી ઝતુની લોકો તેમજ તેવા રાજા રહેતા હતા બ્રહ્મદેશનો સમાગમ અગ્નિ સાથે છેક ૧૮૨૫ ના સાલમાં લૉડ ઍમહર્સ્ટએ શરૂ કર્યો હતો. બ્રહ્મદેશમાં તે વખતે સાગતુ લાકડું, કીનખાખ, અને ચોખા તેમજ હાથી દાત પુષ્કળ મળતા હતા, માત્ર તેમને લાવવા લધ જવાની કઠાણી હતી, છતાં પહેલાં બનાજીએ આ સાહસ માથે ઉપાડ્યો હતો અને તેમાં સપુર્ણ ફતેહ પામ્યા હતા વળી પારસી દીલગીરદો અવલથી બહુ સખાવતી એટલે બનાજીએ જે બધી દોલત બેગી કરેલી તેમાંથી તેવણે કેટલોક ભાગ પરગણુ કામમાં રોક્યો હતો બનાજીના પહેલા વહેલા સાહસમાંથી તેમને એકદમ સફળતા મળી નહિ એટલે બરમા ખાતેથી વહેલા પાછા ફરીને પોતે કંપનીના રાજ્યમાં પાછા બેડાયા હતા પછીથી તેવણે ધણી દોલત બેગી કરી હતી એમાંથી તેવણે કાટમાં એક આદરીયાન બધાવેલું હતું કે જે આજ સુધી હયાત છે પહેલા બનાજીએ જે ખાનદાની કીર્તિનો પાયો રચ્યો હતો તે ખુદ ફરામજી કાવસજી જેઓ આપણી તબારીખના નાયક છે તંઓએ તેને મજબૂત બનાવ્યો હતો

પહેલા બનાજીના દીકરાના દીકરા દાદાબાઈ બહેરામજી કરીને હતા તેવણે ૧૮૦૦ અગાઉ પહેલ વહેલા કલકત્તા ખાતે બનાજીના દીકરાના દીકરા શેક દાદાબાઈ વેપાર અર્થે ગયા હતા કલકત્તામાં તે વખતે જેટલો સસાર સુધારા માટે રાજરામ મોહન-રાયની ચળવળથી જગૃત થયેલો જુરસો આપી રહેલા હતા તેટલોજ વેપારી જુરસો પણુ હતો અને તે વખતે બગાલી શાહુકારો પાસે લખો ને કરોડોની પૂજા હતી અને બગાળ મોગલ શહેનશાહોના વડપણ નીચે હતું. આજેથી કલકત્તાની અદર મારવાડી શાહુકારો છે કે જેઓએ ખીટીશ સરકારને કરોડોની લેન ભરી આપી છે. પણુ હજી સુધી પારસી વેપારી ત્યાં મોટી સખામાં જીપલાયા નથી ત્યારે તે જમાનામાં એક તદ્દન નવતર પારસીએ કલકત્તામાં સ્થત ત્રીતે વેપારી પેઢી ખોલી હતી તેની અદર કેટલી બાહોશી અને સાહસ બેઠાએ તે સમજી શકાય એવું છે

આ દાદાભાઈએ પોતાના વેપારી વહાણો વટીક બાધ્યા હતા જેમાના એકનું નામ “ કારટીયર ” કરીને રાખ્યું હતું બાળમા તે વખતે સ્થાની કાઠીને ગવરનર થી કારટીયર કરીને હતો કે જેણે આ દાદાભાઈ બહેરા-મજીને અગત મદદ આપી હતી અને વેપાર વણજ ચલાવવામા સગવડ કરી આપી હતી પાછળથી કારટીયર અને દાદાભાઈ વચ્ચે બહુ ધાડી મહો-બત બાઝી હતી દાદાભાઈએ બહુ દોષત મેલવેલી કારણ કે પાસે ને પામે બરમા તેમજ ચીનના દેશ હતા પારસી વહાણ બાધનારાઓ ગણત્રીનાજ થઈ ગયા છે, જેઓમા હીરજી અને મચેરજી રેડીમની, લવજી નસરવાનજ વાડીયા કે જેઓ પાછળથી વાડીયાના નામે ઓળખાતા, જમશેદજી જીજી-ભાઈ, વિચેરે હતા તેઓમા આ દાદાભાઈ એક હતા

આ દાદાભાઈ વિષે અત્રે જણાવવું જોઈએ કે તેઓ બનાજી લીમજીના ત્રણ બેટાઓ જેઓમાના સૌથી વડા બહેરામજી હતા તેમના પાંચ બેટા-ઓમાના ત્રીજા હતા, છેલ્લા કાવસજી હતા કે જેઓ ફરામજીના પિતા થતા હતા બહેરામજી પોતાના બાપની પેઢીમા ૧૭૩૪ માં જોડાયા હતા અને દાદી નશરવાનજ જેઓ પાછળથી દાદીશૈઠને નામે ઓળખાતા હતા તેમને મુબઈલાવી વેપાર વણજમા મદદ કરતાં આ બહેરામજી હતા બહેરામજી અને દાદીશૈઠ દુબાશ વિગેરેનું સ્ટીમરને લગતુ કામ બહુ મોટા પાયાપર કરતા હતા બહેરામજી ૧૭૫૩ માં ગુજરી ગયા હતા તેઓ પારસી પચાસતના વડા શેઠીઆ હતા પચાસત પહેલવહેલા એમના બાવા બનાજીના રખતમા સ્થાપત થયેલી હતી જેના તેઓજ પહેલા પ્રમુખ હતા દાદી શૈઠનું કુટુંબ જેટલું બહેરામજી બનાજીને આભારી છે તેટલું ખીજા કોઈપણ કુટુંબને નહિ હશે પાછળથી એજ દાદી નશરવાનજએ ફરામજી કાવસજીને મોટા ટેકા આપ્યો હતો અને ધધા ધાપા વિગેરેમા તેમના અને બનાજી કુટુંબીઓના મોટા ખેરખાહ અને મદદગાર હતા

હવે આપણે બનાજીના સૌથી નાના બેટા કાવસજી વિષે થોડુંક જોઈએ

ફરામજીના બાવા કાવસજીને “ કાવસજી બાવા ” ને નામે સૌ ઓળખતા હતા કાવસજી ધોધા બદર સાથે બહુ મોટો કાવસજી.

વેપાર ચલાવતા હતા ધોધા તે વખતે ગુજરાતનું મુખ્ય વેપારી મથક હતું એથી કરીને કાવસજીને ધોધાના કરીને કહેતા

વળી એમ પણ કહેવાય છે કે કાવસજી આવનાં આવજ બહુ ઘોષારી હતો તેથીબી એમને ઘોષા કરીને કહેતા હતા. વળી ખીજી વાત એમ છે કે એક વખતે કાવસજી અને એક અંગ્રેજને તકરાર જાગી કાવસજી આવનાં પીતો ઉઠલતા તેવજી પેલા અંગ્રેજને કેસરી પાક જમાડીને દુકાનપરથી “Go! Go” એમ કરીને ઉતાર્યો. તેથી કાવસજીને મસ્કેરીમા ઘોષા કરીને કહેતા આ અટક બનાજીવાળા-ઓની તરીકે લાખો વખત સુધી ચાલી હતી કાવસજીએ પોતાના આવના મગજ બાદ પોતાના ભાઈઓ સાથેજ વેપાર ચલાવ્યો હતો, પણ પાછળથી ભાજગડ પકયાથી બજારગેટ સ્ટ્રીટમા એક મોટા પાયાપર અંગ્રેજ સામાન વેચવાની દુકાન કાઢી હતી જેમા એમનુ બહુ ધીકતું હતું બજારગેટમા તે વખતે અંગ્રેજ દારૂ અને ખોરાકી વગેરેની ધણી ધરાકી ચાલતી હતી કેમકે પાસેજ દુર્યો આવ્યો હતો ત્યાથી અંગ્રેજને ઉતરીને એજ મધ્યસ્થળ વેપાર, ધધા ખરીદી વિગેરે માટે આવતા આજે પણ છુટી છવાઈ એવીજ દુકાનો જીના પુરાણા વખતની જોઈએ છીએ જેમા કઠોક શેડની તેવી દુકાન બહુ જીના જમાનાની અસલ રૂબ ઉપરજ આજેબી છે કાવસજી ૧૮૭૪ મા ૮૦ વરસની યુઝોર્ગ ઉંમરે બહેસ્તાન-શીન થયા હતા એવજી પોતાના ભાઈઓ સાથેજ પહેલા વેપાર ચલાવતા હતા તે પેઢીનુ નામ “બનાજી લીમજી” કરીને હતુ તે પહેલા બનાજીનુ હતુ

આજે આપણે મુબઇના જે વિસ્તારને કોટ કરીને કહીએ છીએ તેનું ફરામજી કાવસજીને કારણ એમ કે કમપનીના વખતમા ન્યારે મુબઇપર જવાનીનો વખત હુટારાઓ વિગેરેનો હુમલો થતો ત્યારે તેમથી અચવા સારકોટના લતાની આસપાસ એવી નાની દીવાલ બાધી લેવામા આવેલી કે જેથી ત્યા આગળ લોકોને પનાહ મળે એવો કોટ આજેબી સુરતમા જોઈ શકાશે કોટનો બધો લતો પારસી-ઓથી આજે બરપુર છે જે જણાવે છે કે પારસીઓ વેપાર વજીજમા કેટલા વધેલા હતા કારણકે અંગ્રેજોનો ધણો ખરો વેપાર એજ લતામા હતો અહિયા હોમજી સ્ટ્રીટ સરકલની સામે આવેશે છે જેમા નવરોજી

ગામડીઆનું એક પૂરાણું ધર વટીક છે તેને પહેલા ટોડ રટીટ કરીને કહેતા અહિયા ૧૭૬૭ મા ફરામજી પોતાના મમાવાના ઘેરમા જન્મ્યા હતા, એવણુના માય દાદી શેઠ તરફથી ઉતરી આવેલા હતા. કાવસજીમાયા પાસે પૈસો પૂર એટલે ફરામજી લાડમાજ ઉધરેલા. વધુમા કેળવણી માટે તે વખતે રકુલો જેવુ કશુ નહિ એટલે ફરામજીએ શરૂઆતની કેળવણીથી લેભાગુજ લીધી હતી તે જમાનામા મહેતાજી પતુજીએ એટલે રકુલ એસાડીને પોયા બણાવતા તેવા મહેતાજીમા એક બાપુભાઈ શોભારામ હતા ત્યા ગુજરાતી વાયલુ લેખજી અને આકના પાડા ફરામજી શીખ્યા હતા અગ્યારમે વરસે ફરામજીએ બાપુભાઈના રકુલને રામ રામ કીધા અને કાવસજી લીમજી એમને અગ્રેજીના એ આકડા શીખવવાના હતા, એટલે એક અગ્રેજી શિક્ષક જે ખાનગી શીખવતો હતો તેના હાથ નીચે ફરામજીને મુક્યા એનું નામ લાફોડ કરીને હતુ જણાય છે તો કોઇ ફ્રેન્ચમેન, અને તેમ હોયથી કેમકે તે વખતે ફ્રેન્ચ લોકોથી અત્રે ઘુસેલા હતા નવેક વરસ મુધી ફરામજીએ થોડુ ધણુ મેળવ્યુ પણ તે કાઈ એટલુ બધુ કામ નહિ આવ્યુ કેમકે જે કામ આવ્યુ તે તેમનામા જે કુદરતી બહેાશી અને હોશિઆરી હતી તેજ

થોડુક શીખ્યા બાદ ફરામજી પોતાના મામા દાદીશેઠના હાથ નીચે દુબાશ તરીકે જોડાયા. દાદીશેઠ તે વખતે ઈંગ્લડ અને ચીન સાથે જબર-ફસ્ત વેપાર ચલાવતા હતા ખુદ એમના બહાણોવટીક ફરતા હતા એ બહાણુમા એકતુ નામ તેવણે “શાહ અર્દશીર” રાખ્યુ હતુ ફરામજીએ આ બહાણુમા પોતાના દુબાશ તરીકેના આઠ વર્ષ ફરમ્યાન એ વખત ચીન ખાતે મુસાફરી કરી હતી આ મુસાફરી ફરમ્યાન ફરામજી વેપાર વણજને લગતુ તેમજ ચીની ભાપાને લગતુ ધણુંક જ્ઞાન અત્રે લઇ આવેલા જે પાછળથી તેમના સ્વતંત્ર હાલતમા બહુ ઉપયોગી થઇ પડ્યુ હતું જમારે ૧૭૮૮ મા બીજી વખત મુસાફરી કરીને ફરામજી પાછા ફર્યા ત્યાર પહેલા દાદીશેઠ ગુજરી ગયા અને તેમની પેઢી અરદેશર શેઠના હાથમા આવી ત્યારે ફરામજીને અરદેશર એક આસીસ્ટન્ટ તરીકે રાખ્યા, ત્રણ વર્ષ રહીને ફરામજીએ ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીના દુબાશ તરીકે કામ કરવા માગ્યુ, તે વખતે દુબાશીમાથી ધણુ કમાવાનુ મળતુ

જે આદમીમા સ્વતંત્રતાનો જીવંતો હોય અને જેને પ્રમાણિક નિષ્ઠા હોયે હોય તેને માટે પરતંત્રતા ખુદાએ નક્કી કરી ફરામજી સ્વતંત્ર નથી આથી ૧૮૦૬ કે જ્યારે ફરામજી ૩૮ વર્ષના ધંધો સ્થાપે છે - હતા ત્યારે તેઓએ સ્વતંત્ર ધંધો ચલાવવાનું બીજું ઝડપું તેવજીના ભાઇનું નામ નશરવાનજી હતું તેવજીની સાથે ૧૮૦૭ માં તેવજી એક ઠાણુ ખરીદ્યું, તેનું નામ “સુલેમાની” આ ઠાણુ એક અરબ નામે હસન અબ્દુલ્લાનું હતું તેને ફરામજી અને નશરવાનજીએ બંનેએ રૂપિયા દોઢલાખ જેટલા આખ્યા હતા આ વખતે અંગ્રેજોને મરાઠાઓ સાથે અત્રે સખ્ત યુધ્ધો ચાલતા હતા અને દર વેળાએ કોઇની કોઇ લડાઇ ઊભી થતી હતી એટલે ધંધામા ધ્યાન રોકનારા બહુ થોડા અને જેઓ હતા તેઓને માટે ફત્તેહની જોગવાઇઓ ધણી હતી “સુલેમાની” માં બંનેભાઇઓએ ચીન ખાતે હિંદનો રૂ ચટાવવા માડ્યો એજ વખતે અંગ્રેજોની સાથે ફ્રેન્ચોને લડાઇ હતી નેપોલીઅન હમણા ચટાઇ લાવે છે એવું વાદળ ઘેરાઇ રહેલું હતું એટલે જ્યાં ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજો સાથે મળતા ત્યાં ઝપાઝપી જંગતી હતી આવી એક ઝપાઝપી એક વખતે દર્મીમા થઇ પરીણામમા ત્રણેક અંગ્રેજ ઠાણો સપડાયા પણ “સુલેમાની” પરવરદેગારની રહેમથી નાસી ગયું અને ચીનના કોસ્ટાપર સહિસલામત જઈ રહ્યો માર્ગમા બીજા ઠાણુ સપડાયા એટલે બધો રૂશ્મનને હાથ ગયો એથી ફરામજીના ઠાણુને તડાકો પડ્યો ૧૮૦૭ માં “બોમ્બે કુરીઅર” નામના પત્ર તરફથી જેમ દર વર્ષે કુલેન્ડર બાહર પડતું હતું તેમ એક કુલેન્ડર બાહર પડ્યું હતું જેમા પારસીઓની માલેકી હેઠળના માત્ર ૭ ઠાણોનું એક લીસ્ટ બાહર પડ્યું હતું જેમા હોરમસજી દોરાબજી લસ્કરીના બે અને ફરામજી કાવસજી બનાજીના આ ઠાણુ “સુલેમાની” માટે ખાસ એશારો કરવામા આવ્યો છે. આ પછી નશરવાનજી અને ફરામજી કોઇ કારણસર છુટા પડ્યા અને ફરામજી પોતાને જોખમે વેપાર કરવા લાગ્યા. ૧૮૧૧ માં કલકત્તે એક શાખા ખોલીને પોતાના બીજા ભાઈ બહેરામજીને એજન્ટ તરીકે મોકલ્યા હતા પાછળથી જ્યારે બહેરામજી ચીન ગયા ત્યારે કલકત્તે ત્રીજા ભાઈ ખરશેદજીને મોકલ્યા હતા આ બધા ભાઇઓને ફરામજીએ ટકાણે પાડ્યા હતા

જેમ જેમ નાણાની સગવડ થતી ગઈ અને ધ ધો જામતો ગયો તેમ તેમ ચીન કલકત્તા પછી મદ્રાસ અને ઇન્ડિય વિગેરે ખાતે ફરામજીએ પોતાની પેઢીઓ સ્થાપી. ધીમે ધીમે તેવણુ છ ઠાણોના માલેક થયા અને તે માટે ૧૮૧૯ માં પૈસા પુર થયો ત્યારે જેહમત ઓછી કરવા કલકત્તાની પેઢી પોતાના નાના ભાઈ રસ્તમજીને વેચી નાખી આ રસ્તમજીએ
~ કલકત્તા ખાતે એટલું નાણું મેળવ્યું હતું કે તેઓ લખખોપતી ગણાતા આ રીતે કાવસજીના બધા બેટાઓ પૈસે ટકે સુખી થયા અને તે ફરામજીની બરકતે.

એક ખીના રસ્તમજીના બાબમા છે તે એકે જેઓ કલકત્તે મોટી થાપણુ માડી બેઠા હતા એવણે કલકત્તા ખાતે મી રાખર્ટ ટરનર સાથે પેઢી બોલી હતી જેનું નામ પાછળથી મેસર્સ રસ્તમજી ટરનર એન્ડ કંપની એમ કરીને પાડ્યું હતું એવણુ દુઆશનું કામ કરવા ઉપરાત ઠાણુમા માલ લાવ લઇ જા કરતા અને કલકત્તે પ્લેલન્ડેલા રૂની અને કાગળની ફેક્ટરીઓ સ્થાપી હતી તે વખતે એવણુના બેરો છોકરા બધા મુબઇ રહેલા, પણ ૧૮૩૮ મા એવણે તેમને કલકત્તે બોલાવ્યા અને આ રીતે પારસી તવારીખમા પહેલાં ખાનુ મુસાફર જેઓએ દર્યાઈ મુસાફરી કરી હોય તો તે રસ્તમજીના ધણીયાણી હતા આ ઉપર એટલી ચુનોચેરા થઈ હતી કે “એમ્મે એઝેટ” જે તે વખતે બહુ જાણીતું પત્ર હતું તેણે ધણી ઉકમાઈથી એ ખીનાની નોંધ લીધી હતી તેની છેવટે નીચે મુજબ જે જણાવ્યું છે તે પારસીઓએ ખુદ સસાર મુધારામા તે જૂના જમાનામાખી કેટલો આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો તેનો આપણને કાંઈક ખ્યાલ આપે છે “એઝેટ” લખે છે કે x x x x—10

those who remember that but a few years ago no Parsee female of respectability would proceed even to the Deccan, the contemplated trip of these fair voyagers will afford much food for speculation upon the rapid change which the march of opinion has

effected" રૂસ્તમજીને ત્યાં ખુદ ગવર્નર-જેનરલ પણ મુલાકાતે આવતો અને તેમના કુટુંબીઓ સાથે તે છુટથી બેળાતો.

એક વેળાએ જ્યારે ધધાધાપામા પૈસો પૂર મેળવ્યો અને પોતાના કુટુંબીઓને તેઓએ ઠેકાણે પાડી દીધા કે દરામજીએ જરામજીની જાહેર પરોપકારી કામો તરફ પોતાનું વધુને વધુ ધ્યાન દોડાવવા માડ્યું. દરામજી એકજ એવા પુરુષ છે કે જેઓથી મુઅમ્મિની જે કાંઈ જાહેર જીદગી છે તેની શુરૂઆત થાય છે એમ સર શીરાજશાહ મેહતા વારવાર બોલતા હતા તે પહેલાં તેવું કશું હતું નહિ તે જમાનાના કામપણ એવા જાહેર કામો કે જાહેર ખાતાઓ નહોતા કે જેમાં સીધો યા આડકતરો દરામજીનો હાથ નહિ હોય. દરામજીની મોટાઇ તેમની દોલત અને વેપારી કીર્તિમાં નથી સમાઇ જતી પણ તેમના જાહેર કામકાજોમાં તે રહેલી છે. તેમની જાહેર જીદગી ધણીજ નમુનેદાર નીવડી હતી તે એટલે સુધી કે જ્યારે તેઓ ગુર્જર પામ્યા ત્યારે તેમના મરણ માટે વિધાય કરવા સાર્વહિંદુ, પારસી અને અંગ્રેજો વડીક એકઠા મળ્યા હતા. એવું માન અમારું કોઈનેથી મળ્યું નહોતું. તે માન દરામજીનેજ મળ્યું હતું. આજે કોમળી પુરાણ ખાતાની જીની ફાઇલો વાચવામાં આવે તો તેના કારોબારમાં દરામજીનું નામ જડયા વિના રહેશે નહિ. વળી જીદગી ખાસેસ, નીતિમાન અને સચ્ચાઇ ઉપર રચાયલી હતી એથી તેમને પાંચ સદી ઉપરની જાહેર જીદગીમાં કશી પણ આચ આવી નહોતી.

દરામજી પોતે ઝાંઝુ શીખેલા નહોતા પણ પ્રજા અને કામમાં કેળવણી વધે એવું હરહ મેશ જ્ઞેનારા હતા તેમજ તેને ઠંહેવાર દરામજી અને કેળવણી રીતે આગળ પાડનારા હતા. જ્યારે કેળવણી વિષે કોઈ પણ કાર્ષિયોલતુ યા કરતું નહિ ત્યારે દરામજીએ ખુદ ઠંહેવાર કામ કરવા માડ્યું હતું. તે દરામજીમાં ભવિષ્ય વાચીને શું કરવું તેની શક્તિનો પૂરાવો આપણને આપે છે. વળી તેથી કેટલા હાદેસાઓ વચ્ચે તે એટલા ઉપરથી જણાશે કે દેશીઓને કેળવણી તરફ અભાવ હતો અને સરકારમાં પણ મતદેરી કે દેશીઓને જાવણી આપવી કે કેમ

- તેવા જમાનાઓ હતા પણ દ્રામજીને જે ચીજ ખરી લાગતી તે તેઓ ક્યાં વિના રહેતા નહિ એથી તેઓએ પુરુષોની કેળવણીજ નહિ પણ વળી સ્ત્રીઓની કેળવણીને લગતું પણ બીકું ઝડપ્યું હતું હાલમાં એલેક્ષીન્સ્ટન કૉલેજ છે તે પહેલાં સ્કુલ અને કૉલેજ બંને ધરાવતી હતી અને ગોવાળ-યાપર “ટેન્કરવીલ” કરીને બગસો આવેલો છે ત્યાં તે ખેસતી અહિં-
- યાથી ખુદ દાદાબાઈ નવરોજી જેવા પણ શીખીને બાહરે પડ્યા હતા. તેના કરતા કારવતાઓમાં જે નામો મુખ્ય જણાય છે તે સર અર્સકીન પેરી કે જે પાછળથી હાઇકૉર્ટનો જજ થઈ ગયો હતો તે, પ્રિન્સિપલ પેટન કે જેણે સ્ત્રી કેળવણીમાં અગત ભાગ લીધો હતો તે, સર એલેક્ઝાન્ડર ગ્રાન્થ કે જેણે પ્રીન્સિપલ તરીકે લાખો વખત સુધી ચકીનદારીથી દેશીઓની સેવા બજાવી હતી તેઓના છે આ એલેક્ષીન્સ્ટન ઇન્સ્ટીટ્યુશનને હસ્તીમાં લાવવા દ્રામજી શેડે બહુ જેહમત ખેંચી હતી. આ ખાતાના વિદ્યાર્થીઓએ એમના મરણબાદ મહુર્મ તરફના માનની એકાદમી દાખલ પોતા-પોતામાં રૂપિયા દોઢ હજારનું ફંડ ઉઠાવી કીધું હતું અને શેડે નારાયણ
 - દીનાનાથના પ્રમુખપણા હેઠળ ભેગા મળીને નવરોજી ફરદુનજી તેમજ દાદાબાઈ નવરોજીની દરખાસ્ત ઉપરથી તેઓએ “દ્રામજી કાવલજી પ્રાઈઝ” કાઢ્યું હતું, જે મરાઠી અને ગુજરાતીમાં સરસ નીબધ લખનારાઓને આપવામાં આવતું હતું એજ રીતે ગ્રાંથ મેડીકલ કોલેજને પણ જન્મ આપનારાઓમાં દ્રામજી એક હતા. તે વખતે ખેતીવાડી સબધી એક સોસાયટી સ્થાપવામાં આવી હતી તેની પણ ચળવળ જગાડનાર એઓ એક હતા કારણ કે તેમને ખેતીવાડી સબધી ધણું શોખ હતો. વળી ગરીબ ગુરખાને દવા દાદ આપવી અને તેમને સાજા કરવા એમાં પણ દ્રામજી કાવલજીએ ભાગ લીધો હતો કે જેની રૂએ સરકારે નેટીવ પબ્લીક સસ્થા સ્થાપી હતી તેમાં એવણે અગલનો ભાગ ભજવ્યો હતો. ૧૮૨૦ માં નેટીવ સ્કુલ બુક અને સ્કુલ સોસાયટી હસ્તીમાં આવી હતી ત્યારે તેવણે એક સભાસદ નેમ્યા હતા ૧૮૨૭ માં નેટીવ એજ્યુકેશન સોસાયટી હસ્તીમાં લાવવા તે વખતના મુખ્યના ગવર્નર એલેક્ષીન્સ્ટન સાથે એવણે મોટી હીલચાલ કરી હતી પાછળથી સરકારે મી લીએટ, સર અર્સકીન પેરી અને મુખ્યની ધારાસભાના સભાસદ જગન્નાથ શંકર

શેઠના પ્રમુખપણા હેઠળ એક એન્જીનેયર બોરડ નેમ્બુ હતું તેની સેવા ફરામજીએ ૨૮ વરસ સુધી બજાવી હતી બ્યારે ૧૮૫૧ મા ફરામજી શુબરી ગયા ત્યારે આ બોરડ તરફથી સરકારે નીચલો ઠરાવ ખાસ બહાર પડ્યો હતો:—Faramji Cavasji Esqr. resigned his seat in consequence of his advanced time of life The eminent and good citizenship, and zeal in supporting every measure for public improvement, which distinguished our late much esteemed colleague, are too well known to your Lordship in council to need any notice from us, but in recording his death, which subsequently occurred the Board feel a melancholy pleasure in thus publicly expressing the respect in which they hold his memory ”

ગવર્નર એક્ષીન્સટન દેશીઓને કેળવણીમા આગળ પાડવામા બહુ ધતેજાર હતો અને તેથીજ તેના નામથી એક્ષીન્સટન ઇનસ્ટીટ્યુટ હતીમા આવ્યું હતું એ ખાતામા પ્રેફેસરશીપ વિગેરેમા મદદ કરવા સાડ ફરામજીએ રૂપીઆ દસ હજારની બક્ષિસ આપી હતી વળી પોતાની દિકરીઓ તેમજ દિકરાની દીકરીઓને કેળવણી અપાવી હતી આ વખતે સર જમશેદજી જીજીભાઈ વાળાઓ પૈસે ટકે પુર થયા હતા તેમજ તેમના સખાવતી કામેની શરૂઆત થઇ હતી, એટલે ૧૮૭૬ મા સર જમશેદજી અને જીજીભાઈ દાદાભાઈએ ધર્મની કેળવણી આપવા સાડ ૪૬ રુકલ કાઢી હતી જેમા ફરામજીએ પોતાનો અગત હિસ્સો આપ્યો હતો

પ્રજા તરફથી હદમા રહીને સરકાર પાસેથી હકે માગવામા જેખી અળવળ કરવામા આવતી તેમા ફરામજી આગેવાન પહેલા જન્મીસ ભાગ લેતા દાખલા તરીકે ૧૮૭૯ મા પારલા-
ઓવ ધી પીસ મેન્ટને અત્રેથી દેશીઓએ એક અરજ કરી હતી કે દેશીઓને જુરીમા નેમવા આ અળવળમા સર ચારલ્સ ફોરબ્સ જે એક નામાકીત જજ હતો અને દેશીઓ વચ્ચે લોકપ્રીય થઇ પડ્યો હતો

તેણે આગેવાન ભાગ.લીધો હતો. પરીણામમાં ઉપલી અરજી બહાલ રાખવામાં આવી હતી અને ૧૨ જાણીઓને પહેલ વહેલા જરૂરીસ ઓવ ધી પીસ નેમવામાં આવ્યા હતા તેમાં બે હિંદુ અને બે મુસલમાન સિવાય સર્વે પારસીઓ હતા અને તેમાંના બે ફરામજી અને ખરશીદજી બનાજી હતા

- અગાઉ આપણે જોઈ ગયા તેમ બનાજી લીમજીના વખતમાં પહેલ વહેલી પચાસત હસ્તીમાં આવી હતી, સાર પછી બે ફરામજીની કોમ સેવા ત્રણ પેઢી સુધી તો પચાસતનું પ્રચુપપણ બનાજી ખાનદાનના હાથમાંજ હતું પાછળથી પચાસતનો લાગવગ તૂટી ગયો પણ ફરામજીએ ૧૮૧૮ માં પચાસતને પાછી સજીવન કરીને ત્રણ વરસ રહીને એવણુ તેના ફડના ત્રસ્ટી થયેલા હતા એમના વખતમાં પચાસત કોમ ઉપર બહુ લાગવગ ધરાવતી હતી, અને એમનો ધાકખી બહુ હતો, પણ કર્મસંજોગે એવુ બન્યું કે પચાસતના ત્રસ્ટીઓ-માના કેટલાકો પારસી રિવાજનું ઉલ્લંઘન કરવા લાગ્યા પચાસતમાં ધોરણ જેવું નહતું, એથી ત્રસ્ટીઓ આપખુદી સત્તાવાળા હતા કેટલીક વખતે વઢવાડ કરતા હતા સરકાર દરબાર વટીકમાં જવું પડતું હતું. મોબેદો અને બહેદીનો વચ્ચે ન્યારે ઝઘડા જાગતા સારે એક ખીજનું માથું ફાડવા વટીક ચુકતા નહિ. આથી સરકારને ૧૭૭૭ અને ૧૭૭૮ માં વચ્ચે પડવું પડ્યું હતું અને એક કમીશન નેમવું પડ્યું હતું કે પચાસતને લગતા જે સવાલો વઢવાડ અને મારીમારીને જન્મ આપી છે તેનો કાયદા પ્રમાણે ફડચો થઈ શકે વળી તે વખતે ત્રસ્ટીઓના આપખુદી દોર હેઠળ જે સ્ત્રીઓ કુર્મ કરતી જણાતી તેમને ખાસડાનો માર વટીક મારવાને ચુકતા નહિ, પણ એ સંધળુ ફરામજી કાવસજીએ હાથ ધર્યું અને તેમથી કોમનો છુટકોરો કરવાનું માથે લીધું. ૧૮૧૮ માં દાદીશેઠના આતજ બહેરામમાં એક સભા ભરવામાં આવી હતી અને પચાસતને કોમની અદર તફરસ્ત સત્તા આપવા માટે લડત ચલાવવા આપી હતી તેમાં ફરામજીએ બહુ આગેવાની બધો ભાગ ભજવ્યો હતો કોમમાં શીતનો એમ જાગ્યો હતો કે કેટલાકો એક પર બીજી ઘેરી કરતા હતા અને કેટલાકો તો પરાઈ કોમોની

શ્રીઓને રાખતા હતા. આથી વારસા હીરસાની બાબદમા વરવાધાઓ થયા. ઉભા થતા હતા ત્યારે તેનો ફડચો કરવા અર્થે ન્યા સુધી પચાયતના હાથમા કાણુ નહિ હોય ત્યા સુધી કંઈ બની શકે નહિ એમ ફરામજીએ જોઈ લીધું હતું અને નેથીજ તેઓના વખતમા પચાયતનો દોર સખત હતો.

કેટલીક પારસી શ્રીઓ સાજને સમયે એક યા બીજા બહાના હેઠળ ભટકવા નિકળતી આ બનાવ તે જમાના જેતા કંઈક અનીતિમાન છાપ શ્રીઓ ઉપર નાખે તેથી પચાયતે ફરામજીના દેખરેખ હેઠળ હુકમ વરીક કર્યો હતો કે જે શ્રી બહાર ભટકતી દેખાય તેમને નસાખાના આગળ જઈને ચાબકના માર મારવા આ હુકમનો પૂરા પૂરા અમલ કેટલાક દાખલામા કરવામા આવ્યો હતો.

બન્યુ એમ કે ત્રસ્ટી સાહેબોમા કેટલાકો પોતેજ એકથી વધુ બેરીઓ કરતા જાહેર થયા હતા. ફરામજીએ તેઓ મામે સખત લાગ ચલાવી પણ તેવણુ કશું ચાન્યુ નહિ, ત્યારે પોતાના એક બીજા ગોઠીયા નવરોજી જમશેદજી વાડીયા સાથે પદર વરસની પચાયતની સેવા પાછળની રજ પછી રાજનામુ આપ્યું. ફરામજીએ પચાયતના દક્તરમા મીનીટ કરેલી છે તેમા તેઓએ જણાવ્યું છે કે આજ વરસે થયા કોમમા કંઈ બદો-ઓએ પગ પેસારો કર્યો છે. દાખલા તરીકે એકની ઉપર બીજી બેરીઓ કરે છે, પરકોમની બીજી શ્રીઓને રાખવામા આવે છે અને તેમના બન્યા કન્યાઓને પારસી ધર્મમા લાલ આપવામા આવે છે. કદાચ એવા વખત પણ આવે કે પારસી બેરાઓ મરદોના આ કારભારથી પોતે દાખલો લઈને પર કોમમા છડે ચોક નાચવા પડશે. છેવટે ફરામજીએ લખ્યું હતું કે આપણાની અદર સપ જેવું કશું નથી તેથીજ કોઈપણ જાતની બદો સામે ટકી શકાશે નહિ.

ટ્રસ્ટી તરીકે પોતાના ઓહાનું રાજનામુ આપતા ફરામજી શેઠ ધણીક નોંધદાયક કારણો આપ્યા હતા જેઓમા એક જે પારસી શ્રીઓ વિષે ફરામજી શેઠની અગમચેતી અગમચેતી આપણી શ્રીઓ સબધી અગમચેતી રૂપ જેવું ગોયા હતું તે અત્રે આપણે આપીશું. પોતાના શેરામા ફરામજી શેઠ જણાવે છે કે “પચાયતના અધિકારી તરીકેનો મારો ઓધો છોડવાના કારણો અગર હું લખવા

એસુ તો એક મોટું દક્ષતર ભરાય કેટલાક આસામીઓ પોતાને જરથો-
સ્તીઓ તરીકે ઓળખાવતા હોવા છતાં એટલા બધા એદરકાર બન્યા છે
કે તેઓ નબિયાર અને બદ્દએલીને એક શરમ ભર્યાં કામ તરીકે હવે
લેખતા નથી x x x ના, એટલું જ નહિ, પણ તેઓ આતશ
બહેરામો તથા દરેહ મહેરોમા પણ ધૂટથી આવળ કરે છે આપણી
શ્રીઓ માટે હવે એવો વખત આવી પૂગો છે કે હિંદુ અને મેહોમેદન
કચનીઓની પેઠે તેઓ થોડા વખતમા પગે ઝાઝર બાધીને નચાવાનો
ધ ધો કરવા માડશે” આ સમુનો આજે કેટલા ખરા પડ્યા છે ને
વાચનારની ઉપરજ હું છોડુ છું

વાચનારાઓ એક શકશે કે ફરામજીએ કહેલી ભવિષ્ય વાણી હાલના
જુદીન સબધના મામલામા કેટલી બોલેબોલ ખરી પડે છે પાછળથી
જોકે બહુ સમજવટથી પચાયતમા ફરામજી શેઠ જોડાયા હતા તોખી કંઈ
જાણવા જોગ ભાગ બજાવવાની એવજીની ઉલટને ત્રસ્ટીઓ તરફથી
ટેકા મળતો ન હતો

એ વતરોગે કોમને લગતા કાંઈપણ સવાલો સબધી ચળવળ જાગતી
તો તેમા ફરામજી શેઠનો પહેલો હાથ હતો એક વખતે
જુદીન નવ-
જોતની અર્થાં વલસાડમા એક પારસીએ પોતાની પરડોમની રાખેલી
શ્રીની નવજોત કરી તો તે સબધી મુબધની પચાયતના
જાણમા આવતા તેણે તે સામે પગલા ભરવા માડ્યા હતા એમા ફરા-
મજીનો મુખ્ય હાથ હતો ખીજી વખતે ખુદ મુબધમાં એક જરથોસ્તીએ
પારસી કોમની બેરીને પેટના છોકરાને સદરો પહેરાવ્યો તો તે બાબેખી
ફરામજીએ ચોક્કસ ખબરો મેળવીને ઝંઘડા બાહેર પાડ્યો હતો

૧૮૪૦ માં મુબધના પોલીસનો વડો મેજસ્ટ્રેટ મી પી ડબ્લ્યુ લીજેટ
હતો, તેણે પારસીઓમા આપઘાત થાય તો લાશને
ફરામજીની ખીજી ચીરવી પડે તો તેમા પચાયતને વાધો છે કે ક્રમ
સેવાઓ તે સબધી પૂછાવ્યું હતું ફરામજીએ ખીજાઓ
બેગા એ સામે વાધો લીધો હતો અને જરથોસ્તી નિયમ તૂટે નહિ અને
મુવેલાઓપર આજબ્ય ગુજરે નહિ તે બાબે સખ્ત વિવેચન તે સબધી

મળેલી પચાસતની સભામાં કર્યું હતું એ બાબેની સભા કામના દસ્તુર દાવરોની હાજરી સહિત નવરોજી જમશેદજી વાડીઆના તણુમાં મળી હતી.

આગલી પારસી અન્નુમન લાયક આગેવાન બહેદીનોને તેમના દરજ્જા, બાહોશી અને ધર્મ ઉપરની શીદાગીરી વિગેરેની ‘દાવર’ નો માન- પીછાણુમાં “દાવર” નો માનવત એટલા વત એટલા આપતી હતી એ રીતે શેઠ બનાજી લીમજીને પહેલાં બહેલો આ એટલા મળ્યો હતો ત્યાર પછી તેમના બીજા બેટા માણેકજી દાવર બન્યા હતા અને પાછળથી શેઠ નાનાભાઈ બનાજી લીમજી દાવર બન્યા હતા આ “દાવરો” બધા બહેદીનો છે એમ અટકેગ કરવામાં આવે છે બ્યારે અટક ઉપરથી કેટલાકો તેમને આયોરનાનો તરીકે ઓળખે છે બનાજી લીમજીના કુટુંબમાં બધા મળી છ જણ “દાવર” યાને કામના પ્રમુખનો ઓપધો ભોગવી ગયા હતા આ ઓપધો આ કુટુંબમાં લગભગ સવાસો વરસ સુધી ભરી રહ્યો હતો મહુમ સર દીનશાહ દાવર પુરાતન બનાજી ખાનદાન આદમી પેઢીએ ઉતરી આવેલા હતા

પચાસતના દફતરમાં ફરામજીએ જે અનેક સેવા બજાવેલી છે તેની નોંધ છે પણ કામની અદર જે બદીઓ પેવશ થાય ધર્મ તરફની તોનો સડો નાણુદ કરવા અર્થે મજલુબની કેળવણી અળવળ પારસીઓને મળે તોજ કામ પાર ઉતરી શકે તે મક- સદથી તેવણે “રાહનુમાય માજદયસની” સભાની સ્થાપના કરી હતી પણ અહીંઆથી તરેહવાર જાતની વીટ બણા પડતી હતી જેઓ ખોટા તો ખોટા પણ પોતાના મતને વળગી રહે તેઓ સામે સચાઈની લડત કરવી તે કેટલું મુશ્કેલ છે ? છતાં ફરામજીએ બહુ બહુ ખર્ચાને પણ કામનું બધુ કરવાની કોશિશ કરી પણ એમના કામને જશ મળ્યો નહિ એમની સામે જે પણ શત્રુઓ જાગ્યા તેઓ સર્વેએ એમની ઉપર સખત હુમલા કર્યા હતા પણ તે વખતે સર્વેને એઓએ માફ કર્યા હતા

ફ્રામજીનું નામ પવાઇની એસ્ટેટ કે જે હમણા થોડા વખતની ઉપરજ
કમનસીબ સંજોગે વેચાઈ ખલાસ થઈ ગઇ
ફ્રામજીની પવાઇની એસ્ટેટ છે તેના નામ સાથે આજ સુધી જળવાઈ રહ્યું
છે એવણુ પોતે ખેતીવાડી ને ઉદ્યોગ હુનરના

બહુ મોટા હેમાયતી હતા અને મુબઈ તરફ આ દિશાએ તેઓએ ઉમદા
કામો કર્યા છે તેમા પોતાનો લાભ સમાયેલો હતો પણ સાથે સાથે પર-
મારથી કામ પણ બજાવ્યું હતું જરથોશ્ત્ર સાહેબે પોતાના પવિત્ર ગાથામા
કહ્યું છે કે ખેતી અને રૂડો ઉદ્યોગ કરવાથી પરવરદેગાર ખુશ થાય છે,
તેમ ફ્રામજી શેઠે 'પરતીને કે જે પડતર હાલતમા હતી તેને નવી જીવંતી,
નવો જોશ અને નવો જુસ્સો આપ્યો હતો પવાઇની એસ્ટેટ મુબઈથી
૧૮ માઇલ દૂર છે ત્યાં એવણે બહુ મોટા વિખ્ખારમા ખરીદી કરી હતી

જેમા રૂ, ચા, શેરડી, ગુચી, શેતુર અને આખાના અસખ્ય ઝાડો રોપ્યા
હતા અને વેરાન જમીનને ગ્રાયા ફળદ્રૂપ બનાવી દીધી હતી એમાથી
તેવણુને દર વરસે લખોની ઉપજ થતી જે ઝાડો ખીજે ટેકાણે નહિ ઉગે
તેના રોપા લાવીને ઉગાડતા, આ ઉપરથી એમને હિંદુસ્તાનના “લૉર્ડ
લીસ્ટર” કરીને કહેવામા આવતા સર જોન માલકમ પોતાના એક
અહેવાલમા જણાવે છે કે જાણી તાનુકે ખીલનામા ફ્રામજી કાવસજીએ

બહુ અગત્યનો ફાળો આપ્યો છે તેણે કરેલા લખાણમાથી નીચલા શબ્દો
ટાકીશુ — I lately paid a visit to the estate of Framji
Cavasji at Pawai and never was more gratified
This highly respectable native has laid out much
money in a variety of useful improvements He has
sunk a number of wells, has built houses, and
made an excellent road, planted a great quan-
tity of sugar-cane, indigo, and mulberries for silk-
worms, he has erected an excellent sugar-mill, which
I saw at work and all the necessary buildings of an
indigo manufactory But what I was most delighted
with was the passionate fondness Framji appeared

to have for his estate His projected improvements of a tank, a garden full of fruit-trees of every country, the erection of a bungalow for English travellers and a sarai and the stables at the spot which the road to his estate leaves the Thana great road, will be most useful to the public, as it is exactly half-way between Bombay and Thana and mark the liberal spirit in which he has determined to fulfil the obligation of his lease” વિગેરે એક વખતે આજ ગવર્નર પવાઇની એસ્ટેટની મુલાકાત લેવા ગયો હતો જે વેળાએ ત્યાંનું બધું આધકાર્ય જોઇને તે એટલો ખુશ થઇ ગયો હતો કે પોતાકને ગળવામાં એક સોનાનું ધડીયાળ હતું, તે ફરમજીને તુરત બક્ષિશ યાદગારી દાખલ આપી દીધું

પવાઇના ૮ ગામો

પવાઇની એસ્ટેટના બધા મળીને ૮ ગામો હતા. જેના નામો નીચે મુજબ છે:—

૧ પવાઇ	૫ પાસપોલી
૨ સાકી	૬ તીર દાઝ
૩ તુગવા	૭ વીખરોલી
૪ કોપરી	૮ કાન્જી

એમાં બધા મળીને ૩૬૦ કુવાઓ ફરમજીએ ખોદાવ્યા હતા, અને જેમ આપણા શહેરમાં ગોવાળીઆ તળાવ જેવું મોટું તળાવ હતું તેવા એ તો તળાવ એવણે ખોદાવ્યા હતા જેના નામો પાસપોળી ટૅન્ક અને તુગવા ટૅન્ક છે વિસ્તારમાં ૧૩૦૦ એકરના વિભાગમાં ત્રણ ત્રણ મીઠાના અગર ચાલતા હતા જે પાછળથી સરકારને સ્વાધીન કરવામાં આવ્યા હતા ખાડ, રેશમનો ઉદ્યોગ ઉપરાત ફેટલીકતો દારૂ ગાળવાની ભઠ્ઠીઓ ચાલતી આજેળી આ ભઠ્ઠીઓના ખાડાઓ તેમની ઝાખી હાલતમાં દીસે છે વળી

ફરામજીએ પોતાના વિસ્તારની આસપાસ યુવર કેઝાના ઝાડની ઝાડીઓ બાંધેલી નહોતી પણ agay ની જે મજબૂત ઝાડીઓ આવે છે તેનું બાધકામ કરી લીધું હતું, જેના પાછળથી ધણા પૈસા ઉપજ્યા હતા કેરીના ઝાડની સખ્યા પહેલા લાખની હતી આજે નહિ તોબી ત્રીસેક હજાર ઝાડ દીસે છે પવાઇને બધો મળીને વિસ્તાર ૮૮૦૦ એકર જેટલો હતો ખેડુતો ૭૫૦૦ એકર જેટલા જમીનપર ખેતીવાડી કરતા કેટલીક તો પથરાની ખાણો હતી જ્યાંથી કહે છે કે બોરીમદરનું સ્ટેશન વટીક પાછળથી બાધવામાં આવેલું હતું વધુમાં એટલું તો ચોક્કસ છે કે જ્યારે એજ સ્ટેશનનો પાછળથી વધારો થયો હતો ત્યારે જે પથરાઓ વાપરવામાં આવ્યા હતા તે નક્કી પવાઇની એસ્ટેટમાંનાજ હતા ૮ ગામોમાંથી એક બકાત રાખેલું હતું જેની જેખી આવક થતી તે એમની એમ બનાજીના આતશ બહેરામના નીબાવ ફડમાં જતી તે છેક પવાઇની એસ્ટેટ વેચાઇ ત્યાં સુધી અપાતી હતી

૧૭૯૮ માં ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીમાં એક બ્રીટીશ અમલદાર થઇ ગયો હતો કે જેનું નામ સરજનહેલ-સર્કેકાટ કરીને હતું પવાઇની એસ્ટેટ શેઠ ફરામજી પાસે કેમ આવી એને કંપનીએ સારી મેવાના બદલામાં છાંટીના આસપાસના ગામડાં આપેલા હતા, જે ઉપર ઉપલો અમલદાર કંપનીને ૩૨૦૦ રૂપીઆ ભાગ આપતો હતો ૧૮૧૬ માં એ મરણ પામ્યો એટલે ૧૮૨૬ માં કોંકણના કલેક્ટરે ઉપલા ગામડાં લઇ લીધા ૩ વરસ રહીને ફરામજીએ કોંકણના કલેક્ટર મારફતે મુખ્ય સરકારને અરજ કરી કે હું ઉપલા ગામડાંનું ૪૦૦૦ રૂપીઆ બાકી આપીશ અને તે ગામડાંઓ મને આપવા ફરામજીની આ અરજ કરવાની મતલબ કંઈ પોતે મોટી ટોલત મેળવવાની નહિ હતી

એવામાં બન્યું એમ કે ૧૮૨૪ માં ફરામજીનો દિકરો મદ્રાસથી આવતા પનવેલ આગળ એકાએક બંદુક ફુટવાથી ગુજરી ગયો મુગબાઇની ફરામજીએ એમના નામથી કંઈ સખાવતી કામ કરવાનું બાડી મન ઉપર લીધું ત્યાં કામાટીપુરા, ઝાટરોડ, ગીરગામ વિગેરે હાલ તો વસાયેલા છે, પણ ઉપલા જમાનામાં તે બધું ઉજ્જડ હતું

લોકો થોડા ધણા વસતા હતા, પણ ત્યાં પાણીની બહુ હાડમારી પડતી હતી ફરામજીએ કાવસજી પટેલના તળાવની સામે એક જમીનનો ટુકડો ખરીદ કરી લીધો તેનું નામ મુગભાટવાડી આ વીધે જાણવા જોગ એ છે કે સરકારે કામાટીપુરામાં રહેતા લોકોની હાડમારી ટાળવા સારું એક મુસલમાન નામે ઉસલાજી મુહાનજીને પૈસે બે ટાકીઓ બાધી અને કાવસજી પટેલના તળાવ સાથે તેનું નળ મારફતે જોડાણ કરીધું હતું, પણ ફરામજી શેઠે જોયું કે બધા સુધી પાણી ઉપર આવે ત્યાં સુધી પાણી મળતું, નહિ તો સુકામણા, એટલે પોતાના એટાના મરણના ઉકમણાની મીજલસમા જણાવ્યું કે મારે ત્યાં એક કુવો બધાવવો કે બધાથી ચાલુ પાણી ટાકીને મળ્યું ગહે તેમ તેઓએ કરીધું હતું તેમણે ત્રણ કુવા ખોદાવ્યા અને પહેલા વહેલી મુખમ્મદા પાણીની પાઈપો ન ખાવીને રટીમ એન્જીન મારફતે કામાટીપુરામાં બધા હાલ “બે ટાકી” છે ત્યાં પાણી લઈ જવા માડ્યું એના ઉપર નહિ તોળી અરધા લાખનો ખર્ચ થઈ ગયો અને ૧૮૭૧ સુધી દર મહીને અઢીસો રૂપીઆનો ખર્ચ પોતે કરતા પછી એવળુના વારસો એમ ચાલવા દેશે કે કેમ, એનો શક પેદા થતા એવળે મુખમ્મદ સરકારને અરજ કરી કે પવાઈની એસટેટમાં મોટો સુધારો કર્યો છે, અને દો બે લાખ રૂપીઆ હું ખર્ચી ચુક્યો છું, અને નહિ તોળી પાંચ હજાર રૂપીઆનું વરસાદી આપું છું, મારે એ જમીનનો ટુકડો મને આપવો હું અરધા લાખ વધારે આપવા તૈયાર છું આખરે સરકારે સાદું નક્કી કરીું હાલમાં ૩૬૦ રોડ અને મેલાસીસરોડ કરીને જે લતાઓ ગીરગામ, આઠરોડ બાજુએ આવ્યા છે તે ૩૬૦ અને બેલાસીસ કરીને બે ઇન્જેની અમલદારો અહીંયા ૧૮૨૦ થી ૨૫ ની સાલમાં થઈ ગયા હતા અને જેઓ ફરામજી બનાજીને પવાઈ એસટેટ અને મુગભાટની વાડીમાં પાણી ખાતા બાધવામાં બહુ મદદગાર થઈ પડ્યા હતા તેઓના નામપરથી લેવામાં આવ્યા છે પવાઈની એસટેટની ખરીદી કરવામાં ફરામજીએ પોતાનો કશોપણ સ્વાર્થ સાધ્યો નહિ, તેવળુની મતલબ તો પરમારથીજ હતી મનકુર અરજીનો મુખમ્મદ સરકારના સેક્રેટરીએ જે જવાબ આપ્યો હતો તે ઉપરથી ઉપલી ખીનાને ટેકો મળે છે કે તેમની મતલબ ખીન સ્વાર્થી હતી આ લખતબત્ર થયા પછી ચાર વરસે ફરામજીની અરજ મંજુર થઈ અને બે ટાકીમાં

ફરામજીની ઉદારતાથી ચોખ્ખુ પાણી શોકોને મળવા લાગ્યું ત્યાર બાદ આ નીચલી તખતી મુકવામાં આવી હતી

THE WELLS

From which these reservoirs are supplied, and the Establishment for driving the water are maintained

BY FRAMJI CAVASJ.

In commemoration of whose liberality this tablet is placed by the British Government

મુગભાટની વાડી બનાવવાના હાથમાં છેક ૧૧૦-૧૧ સુધી રહી હતી પછી તેનું કપિઆ એક લાખ અને ૬૦ મુગભાટની વાડીનું વેચાણ હજારે વેચાણ થયું હતું એમાંથી અગાઉની ગોઠવણ મુજબ બનાવવાના વારસોને કપિઆ ૨૦૦ પાણીના બરવા પડતા હતા ત્યારે સરકાર સાથે એવી ગોઠવણ થઈ કે કપિઆ ૬૬૦૦૦ ફુટાબીઓએ આપવા અને તેમાંથી મુમર્ઝ બાહર કયાબી પાણીછાણીની જરૂર હોય ત્યાં મહુમ ફરામજીના નામથી વાવ, કુવા તલાવ વિગેરે બંધાવવા જોકે આજે કેટલાક વર્ષ ઉપર થઈ ગયા છે છતાં તેનું એકબી કામ હસ્તીમાં આવ્યું નથી

પવાઇની એસ્ટેટનું સરકાર સાથે લખત થયેલું હતું તેમાં દરેક રીતની શરતો સરકારે મેલી હતી, દાખલા તરીકે હોંદુ પવાઇના ગામડામાં ધાર્મિક છુટાપણું એના પૂજના સ્થળો જળવવા, ધર્મશાળા અને સરાઇઓ ખોલવી, વાવ કુવા બાંધાવવા વિગેરે ૧૮૭૭ માં ૪૭૪૭૦ રૂપિયા પવાઇની એસ્ટેટ ફરામજીના હાથમાં આવી અને આસપાસના સાત ગામડા એએના હાથમાં મેલાયા

જ્યારે પવાઈ પહેલ પહેલુ આવ્યું ત્યારે બાગ્યે તેમાં સવાસો માણસો રહેતા હશે અને તેની ઉપજ જેટલું વરસાણુ પવાઇની ના- આપવું પડતું હતું તેની બાગ્યેજ બરાબર હતી હોજલાલી પહેલાં તે ફરામજીને ગાંઠના ગોપીચંદ કરવા પડતા અને મેહનત જતી તે જુદી પણ પાછળથી એવણુ જેમ કહેતા તેમ

પવાઇને “ સોનાની ખાણુમા ” ફેરવી નાખી હતી વરાળ યત્રે, મુધરેલી ઢબથી નહેર ખોદવાના ઓળરો પાણી લઇ જવાની પાઇપો એ સમજી ૧૮૨૫ ના વખતમા તો તદ્દન નડુ અને લોકોને બારે નવાઇ લાગતી પણ તે સર્વે વિલાયતથી મગાવીને અહીંઆ ઉપયોગમા લેતા, આથી જમીનમા કસ ધણો આવતો પહેલા શેરડીનો પાક એવણે ઉપજાવ્યો, તેમાથી ઓળ, ખાડ, વિગેરે બનાવતા પાછલા વરસોમા ગુળી, કાપી અપીણ, તથાકુ વિગેરે ઉગાડ્યા હતા હાલમા મુબમમા આંગેળી રેશમ પકવવા સાડ કીડા ઉછેરે છે પણ કશુ બનતુ નથી પણ તે જમા નામા તો તેવણે શેતુરના ઝાડો રોપેલા, રેશમના કીડા ઉછેરેલા હતા. નીલગીરીની આહ, તરેહવાર હિંદુસ્તાનમા મળતા કુટ એ સર્વે પવાઇની એસ્ટેટમા ઉગતુ ફરામજીએ એસ્ટેટમા એક લાખ આમા રોપેલા હતા, અને પોતે કહેતા કે જે દરેક આખા ઉપરથી ફકત એકજ રૂપીઆ મારા વારસોને મળે તો તેઓ એક લાખ રૂપીઆ વરસ દહાડે ખાશે આ મહાન પારસીએ પાચથી દશ લાખ રૂપીઆ પવાઇને ફળદ્રૂપ બનાવવા માટે તેની જમીનમા રેડયા હતા સર જોન માલકમ અવરનર એક વખતે પોતાના સ્ટાફ સાથે પવાઇ આવીને રહ્યો હતો તેની પછી ૧૮૪૧ મા અરલ ઓવ કલેર કરીને અવરનર થયો હતો તે આવીને એસ્ટેટ ઉપર ઉતર્યો હતો ફરામજી સાથે ખાણી પાણી લીધે ની અને તેમના ઉમદા કામની પીઠાણુમા તે ઉમરાવજનદાએ તેમને એક દોઢ હજાર રૂપીઆની સાલ ભેટ આપી હતી પવાઇ એસ્ટેટની તરેહવાર કુટો ખેતીવાડી સોસાયટી પ્રફરશનમા દેખાવ દેવા જતી અને દર વેળાએ

ઇનામો લઇ આવતી

વિલાયતમા પહેલ વહેલી કેરીઓ કોઇથી ગૃહસ્થ તરફથી ભેટ લગીકે મળ હોય તો ફરામજી બનાજી તરફથી મળ હતી એનણે ૧૮૪૭ મા કે જે વેળાએ હાલના જેવી ઝડપથી સ્ટીમરો આવજા કરતી નહિ હતી અને મહીનાઓ પછી માલ આવજા થઇ શકતો હતા તે જમાનામા કેરી જેવુ નાજુક ફળ મહારાણી વિકટોરીયા ઉપર ભેટ દાખલ મોકલી આપવાનું બીકુ ઝડપ્યુ હતુ તે વખતે ફરામજીએ પોતાને હાથે એક

મહારાણી
વિકટોરીયા
ઉપર કેરીની
ભેટ

અંગ્રેજી પત્ર રાણી ઉપર લખ્યો હતો જે વાચવા ભેગ હોવાથી અત્રે
એમને એમ મુકી દઇશું

**To Her Most Gracious Majesty
the Queen of England**

May it please your Majesty,

The improvement and extension of steam navigation have now happily brought your Majesty's dominions at home and your dominions in the Eastern world so closely together, that I venture most humbly and most respectfully to lay at your Majesty's feet some specimens of the celebrated Bombay mangoes, in earnest hope that this delicious fruit, which has never before been transmitted to Europe, may reach your Majesty in a state of preservation and prove acceptable. Such precautions have been adopted to preserve the fruit as appear most efficacious, but if the botanists of your Majesty's dominions at home can prescribe a preferable method, it shall be adopted in the transmission of further supplies of this or any other kind of fruit peculiar to the country which has not hitherto been seen in Great Britain "

Your Majesty's most obedient
and faithful Eastern subject

Bombay,
13th May 1838

} FRAMJI CAVASJI

એની પીઠાણીમા રાણી તરફથી એમને ખાસ એક પત્ર મળ્યો હતો કે
જેમા એમની સેવાની પીઠાણી કરી હતી

ક્રામભ એક સાહસીક પુરુષ હતા તે આપણે જોઈ ગયા છીએ ખેતી-
વાડી ઉપરાંત એવણે ધણીક સ્થાનીક કંપનીઓ
ક્રામભનો જાહેર સાથે સંબંધ ધરાવ્યો હતો એમાં તે વખતે
કંપનીઓ સાથે સંબંધ તરતની જ આઠ પી રેલ્વે હસ્તીમાં આવી
હતી, તેની મૂળ સ્થાપના ઇંગ્લેન્ડમાં થઈ હતી અને જે મુંબઈગરાઓએ
થોડા ધણા શેરો લીધેલા તેમાં ક્રામભ એક હતા એવણે એક લાખ
રૂપિયા બસો ગેરમાં રોકેલા જે કે પહેલા કંપની ઉપર મુશકેલી આવી
પડેલી કારણકે ઘાટ ખણી કાઢવામાં ધણા પૈસા જોઈતો હતો પણ
પાછળથી આ કંપની સંધાર બની હતી કંપનીની મુશકેલીમાં ધણા
દેશીઓ ખમી ગયા હતા પણ ક્રામભ ચીવટ થઈને વળગી રહ્યા હતા
જેથી યુરોપીયનોમાં એમની આટ બહુ સારી હતી

એજ મીતે વરાળ યંત્ર હસ્તીમાં આવવાથી નરેહવાર સાદમાં અહીંઆ
ઉભા થયેલા હતા એ મર્ચમાં ક્રામભ ઉપલાનતા હતા, દાખલા તરીકે
“કોર્ટન સ્પીનીંગ વીવાગ કંપની” નિકળેલી હતી જેમાં એવણે અરધો
લાખ રૂપિયા રોકેલા હતા ઉદ્યોગ હુજર માટેની નિશાળ મુખ્યત્વે
સ્થાપવાનું એવણે પહેલ વહેલુ સુજેલું હતું અને પોતાની હેથાની દરમી-
યાન એક સ્થાપવા માટે ચળવળ ચલાવી હતી, પણ આપણા દેશીઓ એ
આબદમાં આગળ નહિ વધેલા હોવાથી તેમની યોજના પડી ભાગી મુબઈ
એકનેબી ૧૯૦૦ જેઠ લઈ ને તેને મોટો ટુંકો આપનારાઓમાં એઓ
એક હતા

બ્યારે ૧૮૨૩ માં પહેલ વહેલી ઇન્ડિયન સ્ક્રીમ્પની નામે નવી બોમ્બે
ઇન્ડિયન સ્ક્રીમ્પ મોસાયટિ ડ્રીને નીકળી હતી ત્યારે તેના રૂ. (૧૫૦૦૦) ના
૮૦ જેઠ હતા તેમાંથી માત્ર ગણતરીનાજ પારસીઓએ જેરો લીધા હતા
ક્રામભ શેક પોતે પણ લઈને કંપનીમાં એક ભાગીદાર તરીકે જોડાયા
હતા આ રીતે પહેલ વહેલા વીમાં સંબંધી ચળવળ કરનારા પણ
તેઓજ હતા બીજે વરસે બોમ્બે લાઈફ ઇન્ડિયન સ્ક્રીમ્પ કંપની નીકળી
હતી ત્યારે તેમાંથી એઓ ભાગીદાર હતા ૧૮૩૫ માં સરકાર તરફથી

પહેલ વહેલા સેવીગ બન્ક સ્થાપવામા આવી હતી તેના એક ડિરેક્ટર દાખલ ફરામજી કાવસજીને ઠરાવવામા આવ્યા હતા વર્ણી ૧૮૩૬ માં 'બોમ્બે એમ્બર ઓફ કૉમર્સ' હસ્તીમા આવી તો તેને પણ સ્થાપવામા ફરામજીએ જ કીમતી મદદ આપી હતી

બનાજી શેઠ જેટલા પૈસા વાળાને હિંદોગી હતા તેટલા યકીનમા પ્રમાણિક ને સાચા હતા પોતાનો ધર્મ સમજવા સારૂ જદ બનાજી પહેલવી, ફારમી વિગેરે કીતાબોનો તરજુમો કરાવતા અને તે વાચતા એ રીતે "વદીદાદ" "ચન્નશની" ના તરજુમા હજારો રૂપીઆ આપીને કરાગ્યા હતા એજ રીતે વર્ણી અંગ્રેજી ગુજરાતી પણ વાંચવાનો ધણો શોખ હતો એથી પોતે ધણા ધરમાતુ અને નેક હોગી ગુજરનાર હતા જેમ પોતાનો દિકરો ગુજરી ગયો ને સખાવતમા નાણા વાપયા તેમ ૧૮૩૧ માં એવણુની એક દિકરી નામે દીનબાઈ ગુજરી ગઈ હતી તેવણુના નામથી એવજી ચોપાટી ઉપર એક જમીનનો ટુકડો લીધો અને રૂપીઆ પચીસ હજારને ખરચે એક દખમુ બ ધાંચુ દખમુ ધાંચુ ત્યારે હજારો પારસીઓ એકઠા મળ્યા હતા અને સર્વે ઠેકાણે ફરામજીએ જાહેર તહેવાર પળાવ્યો હતો જાણુવા જોગ એ છે કે આ દખમાનો પ્લાન પહેલ વહેલા પારસી ઇજનેર પસાર થયેલા તેઓમા એક સોરાબજી પુણેગર હતા તેઓએ રચ્યો હતો એ વરસ રહીને ગવરનર ક્લેર આ દખમાની મુલાકાતે ગયો હતો અને તેને ફરામજીએ દખમાનો એક મોડલ આપ્યો હતો જે પાછળથી વિલાતની એંગીયાટીક સોસાયટીમા મુકવામા આવ્યો હતો

તે વખતે આપણામા એવી માન્યતા હતી કે પોતાના વડવાના પુત્ર્ય અર્થે જે કંઈપી ધર્મખાતુ બાંધવામા આવે તો તે બનાજી આતશ એક સવાળુ કામ છે ફરામજી પોતે પોતાના બહેરામ બાપના એક દીનદાર અને તાબેદાર બેટા હતા પોતાના બાપના નામથી પોતાના ભાઈઓ માથે મળીને બનાજી આતશ બહેરામ સ્થાપવાનો ધરાહો કર્યો હાલમા જ્યાં ચરનીરોડનું સ્ટેશન છે ત્યાં પહેલા દરીઓ હતા, એની પાસે એક જમીનનો ટુકડો લઈને

કે જ્યાં હાલ આતશ બહેરામ આવેલું છે ત્યાં એક બાધવાનો ઠરાવ કીધો. દખ્ખુ બાધાળ્યા પછી ૧૪ વરસે આતશ બહેરામ હસ્તીમાં આન્યુ દસ્તુર નમશેદલ જામસપ આસાનાએ સર્વે કીયા કામ કીધું હતું અને બાધા મળીને અઢી ત્રણ લાખનો ખર્ચ થયો હતો. જેમાંથી એકથી દોઢ લાખ તો ફરામજીએ આપ્યો હતો, અને વળી ચાલુ નિભાવ ફરડને સાર પવાઈ નજદીકના એ ગામડાએ આપી દીધા હતા વળી ૩૫૦ આ એક લાખ ગહુઆર કરવા માટે એલાયદા મુકયા હતા અને પોતાના એ દિકરાએ તેમજ બત્રીજ અને બાધને ત્રસ્ટીઓ નેમ્યા હતા. પાછળથી જ્યારે ફરામજીના ધણીઆણી ગુજરી ગયા ત્યારે એવણના દિકરાઓએ નાણાની એક રકમ ભેગી કરીને દસ્તુરોને રહેવા માટેનું મકાન વિગેરે કરી આપ્યું.

ધડપણ ચતા ફરામજીને પિશ્ચાળનું દરદ લાગુ પડ્યું હતું અને બહુએ ઉપાધ કીધા પણ કંઈ બન્યું નહિ એટલે ૮૫ વરસની ફરામજીનું મરણ બુજેરગ વયે પોતાના મજગામ ખાને રહેવાના મકાનમાં ૧૮૫૧ મા ૧૨ મી ફેબ્રુઆરીએ મરણ પામ્યા હતા એમના પાછલા દિવસે સુખી ન હતા કારણ કે એમના બેટાઓએ એમને રજા કીધા હતા વળી મરણ આગળ એકજ વરસ અગાઉ એમનું વહાણ “સુલેમાન” મદ્રાસ ખાતે ફુટી ગયું હતું અને બીજી કલકત્તામાં બળી ગયું હતું મરણ વખતે એમણે સારા દિવસે નહિ જોયા હતા એમની સધળી દોલત એમના વિધવા બચ્ચુબાઈ પાસે ગઈ જેઓએ ૧૮૫૮ મા ૯૨ વરસની ઉંમરે ગુજરી ત્યાં સુધી ધર્મી કામે કરવા પાછળ પોતાની જ દગી ગાળી હતી.

ફરામજી સ્વભાવે ધણા નેક હતા અને આકળા હોવાજતા કોઈનેથી તેનો ગુનાહ માફ કરવાને તૈયાર હતા સમ્મ્યાધને ખાતર ફરામજીના ગુણો એવણે તરેહવાર દુ ખો વેઠ્યા હતા પ્રમાણીક નીષ્ઠાથી પોતાનો ધર્મોધાપો ધણો વધાર્યો હતો બાપ બપાવા તરફથી દોલત મળી હતી તોથી ખ તીલા કાળજીમદ અને ઉમ ગી હતા, ધરસ સારની જ દગીમાં બહુ ખટપટ થયેલી ત્યારેથી ધીરજથી સધળું સહન કરી લીધું હતું. પ ચાચતાના ત્રસ્ટી તરીકે એવણે ધણી સુલેહ સ પથી

પોતાનું કામ બળવું હવે અને ખાનગી કુટુંબોમાં વધવાડ થતી ત્યારે
 ધરમેળે બધા ફેંસલા ચુકવતા એક ધણો રમુજ દાખલો છે એકબીજા
 પ ચાયતને અરજ કરવા ગયો કે મારી બરીથી મને છુટા છેડા આપો
 ફરામજીએ તેને ઘેર બોલાવ્યો અને પુછ્યું કે તેનું કારણ શું ? જવાબ
 મળ્યો કે મારી બેરી ધણી કાળી છે અને મને ગમતી નથી ફરામજીએ
 બીજે દહાડે પાછો બોલાવ્યો અને તેજ ઓરડામાં પોતાના ધણીઆણીને
 પણ બોલાવ્યા ત્યારે ફરીઆદીએ ફરીને કહ્યું કે મારી બેરી કાળી છે અને
 ગમતી નથી ત્યારે તરતજ પોતાના ધણીઆણી તરફ આગલી કરીને
 કહ્યું કે આ મારા ધણીઆણી તારી બેરી કરતા વધારે કાળા છે છતાં પણ
 હું તેમને રાખું છું અને તેવણના હુકમસર ચાલું છું પેલા ફરીઆદીને
 બહુ ખજલત લાગી એટલે માશી ચાહી પોતાની બેરીને પાછી પોતાને
 ધર લઇ ગયો અને ફરામજીએ તેને સારી સેસ કરી આપી ફરામજી
 ઉધોગી અને સાહસીક કેટલા હતા તેના અનેક દાખલાઓ ઉપર
 નોંધ ગયા છીએ

કામની સંખ્યાવતોમાં જે કામ કાંધા તેમની ટુક નોંધ ઉપર લીધી છે
 પણ એ ઉપરાંત સાર્વજનિક સંખ્યાવતો પણ ધણી કાંધી
 ફરામજીની હતી પોતે કદમી હતા જેથી કદમીને લગતા ગહબાર
 સંખ્યાવતો ફડો કાઢેલા હતા મોટા મોટા જાહેર ફડો ઉભા થતા
 ત્યારે એઓ બધાં વિના રહેતા નહિ, દાખલા તરીકે સર ચાર્લ્સ ફ્રાંસ
 ૧૮૧૧ માં ફારેગ થયો ત્યારે તેને એક “સરવીસ પ્લેટ” બેઠ આપવાના
 ફડમાં ૧૬૦૦ રૂપીઆ બધાં હતા એ રીતે એલેક્સનડર બેલક જે કાઉન્સિલનો
 મેમ્બર હતો તેને, જેમ્સ ક્રોફરડ કે જે જાણીતો મેજસ્ટ્રેટ હતો,
 કરનલ બ્રુક્સ કે જે સરકારી આરકાઇવક્ટ હતો તે, ગવર્નર એલ્ફ્રીડ-સ્ટન
 નેત્ર શાળાનો વડો વિલીયમ જેકરસન, કાઉન્સિલનો મેમ્બર જોન રોમર
 એ સર્વે નોકરીપરથી ફારેગ થયા હતા ત્યારે તેમને બેઠ આપવાના ફડમાં
 ફરામજી બનાજીની મુખ્ય મદદ હતી ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ૧૮૧૨ માં
 સંખ્યાવતો દુકાળ પડ્યો હતો જેમાં હજારો દેશીઓ મુખ્યત્વે તરફ નાસી આવ્યા

હતા ત્યારે શેઠ પેસેતનજી બમનજી વાડીઆ, દેવીદાસ હરજીવનદાસ અને નાગરદાસ મોદીએ આ જાહેર ફંડ સ્થાપ્યું હતું જેમા પારસીઓએ એકદર રૂા વીસ હજાર જેટલા ભર્યા હતા જેમા ફરામજીનો દોઢ હજાર જેટલાનો ફાળો હતો.

૧૮૧૫ માં લશ્કરી મીપાઇઓને માટેના અસાયલમમાં, વોટરનુની લડાઇનો નામાકીન હીરો વીલ ગટન મરણ પામ્યો ત્યાં તેના ફંડમાં, નેટીવ એડ્યુકેશનના બીલ્ડીંગ ફંડમાં બોમ્બે જનરલ લાઇબ્રેરીના ભાડા ખાતે, પાનરાપોળમાં, ૧૮૩૭ માં સુરતમાં આગ લાગેલી તેના સંકટ નિવારણ ફંડમાં, ૧૮૩૭ માં કોઠના દેવળમાં ધડીઆળ મુકાવી આપ્યું હતું તેમાં, તેમજ ઉત્તર પશ્ચિમમાં દુકાળ જાગેતો તેના નિવારણ ફંડમાં વિગેરે, તહેવાર નાના મોટા ફંડમાં ફરામજી બનાવ્યો પોતાનો હિસ્સો ડોઢ ઠેકાણે એ હજાર તો કોઢ ઠેકાણે ચાર હજાર એન ભરીઆપ્યો હતો એલર્ની-સટન કંપેનિમાં ૧૮૩૫માં કલેર સ્કોલરશીપ સ્થાપી હતી તેજ રીતે જમશેદજી જીજીલાલ ટ્રાનસલેશન ફંડમાં પણ એવણે ૧૮૪૨ માં રૂપીઆ ૫૦૦ ભર્યા હતા, ગ્રાટ મેડીકલ કોલેજમાં એક ઈનામ સ્થાપેલું, રીડસ સ્કોલરશીપના સ્થાપક એ જ હતા, ૧૮૫૦ માં સુવાવડ ખાતુ હસ્તીમાં આબુ ત્યારે તેના ફંડમાં એવણે નાણા ભરી આપેલા હતા આ તો બધી એમની નાની સુની સખાવતો હતી.

આ વખતે એટલું જણાવવું જરૂરનું થઇ પડશે કે ૧૮૧૪ માં કેટલાક પારસી, હિંદુ મુસલમાનોએ મુબઇના ગવર્નર સર આઇવીન નેપીઅનને અરજ કરી હતી કે પોલીસના માણસો રસ્તામાં ફરતા જનવરોને પકડી લઈ જઈ માગી નાખે છે માટે તેનો અટકાવ થવો જોઈએ આ અરજમાં વાડીઆ, પાડે, શેઠ વિગેરે ખાનદાનોની સહીઓ ભેગી ફરામજી બનાવ્યો પણ કરી હતી અને ચળાળ જોશબર ઉપાડી લીધી હતી જે એમનો દયાળુ દીલ ગુરદો કેટલો હતો તે બતાવી આપે છે.

મુબઇમાં ગરીબ સ્ત્રીઓને માટે એક સુવાવડખાનું સ્થાપવા બાબે ફરામજીએ જ દિવચાલ ઉપાડી હતી તે આપણે જોઇશું ૧૮૫૦ ના

એગ્રીસ માસમા ટાઉન હોલમા ઓ મી બલ્ડના પ્રમુખપણા હેઠળ
અગ્રેજ તેમજ દેશીઓની એક જાહેર સભા મળી હતી જે વખતે
સીઓના સુવાવડ વખતના મુશ્કેલ વખતે તેમને હામતી મદદ મળવી
જોઈએ એવું ઠરાવવામા આવતા આન્ટ મેડીકલ હોલ જેમાજ એક
આબ્સ્ટ્રેક્ટીક ખાતુ સ્થાપવા સબધી ઠરાવ કરવામા આવ્યો તે માટે જે
કમિટી નેમાઈતેમા ૬ પારસીઓ હતા એમાના એક ફરામજી શેઠ હતા

જ્યા હાલ ફરામજી કાવસજી ઈન્સ્ટીટ્યુટ તૃટી ગયું છે ત્યા તેની પાસે
પહેલા પોર્ટુગીઝ સરકારના વખતમા એક ધોખીએ
ફરામજી કાવસજી પોતાના જાતભાઈઓ માટે એક તળાવ બાંધ્યું
અને ધોખીતલાવ હતું અહીંયા ધોખીઓ કપડા ધોવા આવતા,
એમ કરતા તળાવનું પાણી બહુ ગદુ થઈ ગયું વળી ૧૮૩૯ મા વરસાદ
નહિ પડવાથી મુકમણ થઇ ગયા તેથી ફરામજીએ પોતાને ખરચે તળા-
વને સાફ કરાવ્યું અને ઉંડુ ખોદાવ્યું એની ઉપર ફરામજીને અરધો લાખ
રૂપિયો ખરચ થયો હતો એક વરસ બાદ મુખમના ગવર્નર સર જોન
કારનેક આ તળાવની તેમજ મુગમાટવાડીની મુલાકાત લેવા ગયો હતો
અને તળાવને “ફરામજી કાવસજી ટેન્ક” કરીને નામ આપ્યું હતું અને
એક શાલ તેવણને ભેટ આપી હતી

ફરામજીની પહેલા જો કે હિંદુસ્તાનમાં રામ મોહન રાય જેવા બહુ
મોટા આસામીઓ મરી ગયા હતા છતા તેઓના
ફરામજીના માન નામથી એવી જાહેર સભા મળી ન હતી કે જ્યા
મા મળેલી સભા આગળ સરકાર તેમજ પ્રજા, કોમ તેમજ પર
કોમ સર્વ એકઠા થઇને મરહુમના ચુલુની તારીફ કરી હોય. ફરા-
મજી કાવસજીના મરણ બાદ એવી સભા મળી હતી અને તે હિંદુ-
સ્તાનમા પહેલ વહેલી હતી સદર અદાલતનો વડો જજન લગેષ્ટ હતો
તેના પ્રમુખપણા હેઠળ ટાઉન હોલમા એક ગજવર મીટીંગ ભરવામા
આવી હતી તે વખતે હિંદુઓમા જગન્નાથ શંકર શેઠ, મુસલમાનોમા
મહમદ બાઇ રોએ સાર પછી નારાયણ દીનાનાથ, વરજીવનદાસ માધવદાસ
વિગેરે જેવા હિંદુભાઈઓ અને સૌથી મશહુર પારસીઓ હાજર હતા.

સર અરસકીન પેરી અને હગેષ્ટે ધણા જીન્સાદાર અને જાણવાજોગ
જાણણા કીધા હતા જેમ કરતા સર અરસકીને નીચે મુજબ જણાવ્યું
હતું—

સર અરસકીન પેરીએ કરેલી સ્તુતી.

You, as his friend and as your colleague Mr Chairman, know how highly I estimated the character of our deceased friend He was not a scholar and for the last ten years of his life he was not a wealthy man, indeed, he had fallen into evil days, and yet he managed to secure the esteem and love of all who came within his influence, and the question which suggests itself is what were the qualities which now we esteem and love which he possessed of all the inhabitants of Bombay His eminent good citizenship He possessed that virtue, not common among people now, in an eminent degree It is a virtue too little exemplified by our Hindu friends, who, I hope, will excuse me for so saying, nor is it universal among the Parsis, but it is more so among them and among other classes Framji Kavasji exercised that virtue more than others of his countrymen he was a steady good citizen, bold enough to speak out his opinion, and energetic to exert himself to do his country good. These virtues we are desirous to see universal

ત્યાર બાદ જગન્નાથ શા કર શેઠે એવો ઠરાવ મૂક્યો હતો કે દ્રામજી કાવસજીની શાદગીરી જાળવવી અને પ્રોફેસર પેટને ટેકો આપતા એવું જણાવ્યું હતું કે દ્રામજી કાવસજી ઇનસ્ટીટ્યુટ નામનું એક મકાન બિલુ

કરવું કે ન્યા આગળ રટુડન્ટસ લીટરરી અને સાયનટીશીક સોસાયટીની દેખરેખ હેઠળ એક મ્યુઝીયમ તેમજ લેકચર રૂમ, લાયબ્રેરી વિગેરે સ્થાપવામાં આવે એમ કરતા પ્રોફેસર પેટને એક બહુ જાણુવા જોગ બાપણુ કીધું હતું અને ફરામજી શેઠની સેવાની જાળજી રતુતી કરી હતી સર અર્સકીન પેરીએ જે તારીફ કરી હતી તે ઉપર ટાકવામાં આવી છે પણ એ વખતે દાદાબાઈ નવરોજી એલફીન્સ્ટન ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં પ્રોફેસરના નવા સવા ઓફીસ ઉપર આવેલા હતા તેવજેખી આ તકે એક બહુ અસરકારક બાપણુ કરતા પોતાની રટુડન્ટસ લીટરરી સોસાયટીને મદદ મળે તે સારૂ ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટિટ્યુટ સ્થાપન કરવાની સખત બલામજી કીધી હતી

આ વખતે સમાને છેડે શેઠ સોરાબજી પેશ્તાનજી ફરામજી કે જેઓએ પાછળથી લગભગ ૩૫૫૫૫૫ ૭૭૭૭૭૭ ફરામજી મહુમ ફરામજી તરફથી માનવામાં આવેલો આભાર કાવસજી ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં ભર્યા હતા તેઓએ પોતા ના બપાવા તરફથી ઉભા થઈને એક બાપણુ આપ્યું હતું જે ઉપરથી જણાય છે કે ફરામજી શેઠ પોતે કુટુંબ કબીલા તરફ કહેવા માયા અને મમતાથી વર્તતા હતા અને અમની હસ્તી વટીક કુટુંબમાં ગોયા રોશની પાથરનારી હતી આ સોરાબજી શેઠ પોતે બજેલા હતા એટલે એમનો વિદ્યા અભ્યાસ તરફ કુદરતી શોખ હોય એ બનવા જોગ છે એમજે પાછળથી કેટલીક લાઇબ્રેરીઓને ધણી કીમતી ચોપડીઓ ભેટ કરી હતી જેમાંથી કેટલીક મુલલા શીરોઝ લાયબ્રેરીમાં પણ છે આ ચોપડીઓમાં ખાસ કરીને ઇરાનની તવારીખને લગતા ઝોરીજીનલ ચિત્રાના જે પોથા છે તે આજે કંથે મળતા પણ નથી

ફરામજી પોતે જેટલી કેળવણી, વિદ્યા હુજર વિગેરેનો ટેકો આપનારા હતા તેમ વળી તેઓ છાપાને પણ મદદ કરનારા “ જોએ ટાઇમ્સ ” ફરામજીની કહેલી રતુતી હતા સર આર્લ્સ મેટ્રિકાફ ન્યારે પ્રિન્ટિશ કંપની તરફથી ગવર્નર-જેનરલ નેમાયો હતો ત્યારે તેજે છાપાનું છૂટાપણુ પહેલ વહેલું આપ્યું હતું તેજ જમાનામાં ફરામજી જીવતા હતા મુબઈમાં “ મુબઈ સમાચાર ” જેવું પત્ર ફરદુનજી બહેરામજી મર્ઝ્યાન મલાવતા હતા અને અમેજીમાં “ જોએ ટાઇમ્સ ” મુખ્ય હતું

કે જેને અગાઉના પારસીઓનો મોટો ટેકો હતો. જ્યારે ૧૮૫૧ માં ફરામજી ગુજરાત ત્યારે “ ટાઇમ્સ ” નો અધિપતિ ડૉ. બ્યુઇસ્ટ હતો કે જે ફરામજીનો અત્યંત મિત્ર હતો. બ્યુઇસ્ટ ફરામજીનો કેટલો આભારી હતો— જોયા છુટાપણ ભોગવતો એક જાપો ફરામજી શેઠને કેટલો આભારી હતો તે તેણે ફરામજીના મરણને દિવસે એક લખાણ આર્ટિકલ લખી તે ઉપરથી જણાય છે. બ્યુઇસ્ટ એ સંબંધમાં પોતાના લખાણમાં જણાવે છે કે—

“ A vast addition to the number of the European community and increase to the merchandise of the Presidency having been occasioned by the operations of the new charter fostered as they were by the exertions of a succession of able and patriotic administrations in the period just preceding 1840, it became apparent that new life-blood was wanted in the press, and that newspapers must from henceforth have much more important tasks to perform than the announcement of the reliefs of the army, the chronicling of the movements of the Governor, or festivals at Government House, the accidents of the chase or calamities of famine or conflagration. A free press was desiderated for the advocacy of public measures now that freedom of discussion had been permitted to newspapers and a public created for their perusal, while the opening up of the overland communication was beginning to permit the transmission of enlightenment to the people at home through the journals of India. To this as to all other changes in the political sky the subject of our notice was fully alive, and Framji Kavasji was one of the first of those who

exerted themselves to bring into existence the journal which now chronicles his demise” બોમ્બે ટાઇમ્સ” જે પાછળથી “ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા” મા ફેરવાઈ ગયું તેને હસ્તીમા લાવનારાઓમા ફરામજી એક આગેવાન હતા તે છેલ્લા વાક્યપરથી આપણને જણાઈ આવે છે

- ફેબ્રુઆરી વિગેરેના કામમા ફરામજી શેઠ ઉદાર વૃત્તિથી વર્તતા હતા તેનો એક વધુ દાખલો એ છે કે જ્યારે ૧૮૨૨ મા મોબેદ ફરદુનજી મર્જબાનજીએ પહેલ વહેલુ સમાચાર પત્ર કાઢ્યું હતું ત્યારે તેમા બધા મળીને ૬૭ પારસીઓએ ધરાક તરીકે પોતાના નામ નોંધાવ્યા હતા એમા ફરામજીનું પણ એક હતું વળી બીજી અનેક રીતે પણ આ પત્રને એઓએ ટેકા આપ્યો હતો

ફરામજી કાવસજી બનાજીએ ખરૂં જોતા હાલની મુબઈની જાહેર જીન્ડગીનો જોયા પા્યો નાખ્યો હતો તેવલું અને ત્યાર ફરામજી અને જાફ નવરોજી ફરદુનજી એ બે જણાને દાદાભાઈ નવરોજી અને સર શીરોઝશાહ મહેતાની મહાન જાહેર જીન્ડગી આભારી છે. સર શીરોઝશાહ હ મેશા કહેતા કે જાહેર જીન્ડગીનો પહેલ વહેલો પા્યો નાખનાર ફરામજી કાવસજીજી હતા એ રીતે દાદાભાઈ નવરોજીથી ફરામજીના આ સબંધને મધુર રીતે યાદ કરતા

- આ મકાનની હસ્તી કેમ થઈ તે આપણે જાણ ગયા છીએ તેને લગતું જે ફડ બોલવામા આવ્યું હતું તેમા પહેલા હકીકતમા ફરામજી પારસીઓએ રૂપિયા ૪૨૮૫, યુરોપીઓએ ૩૭૫૫ કાવસજી હિંદુઓએ રૂ. ૧૨૭૭, મુસલમાનોએ ૨૫૬, ઇહુદીઓએ ઇન્ડિયન ઇ. ૫૦ અને પોર્ટુગીઝોએ રૂ. ૧૫ મળીને એકલર જુમ્લો રૂ. ૮૬૩૮ નો થયો હતો જેમાં મુબઈ સરકારે રૂ. ૪૦૦૦ ઉમેર્યા હતા વધારે ઉધરાણુ થતા રટુડન્ટસ લીટરરી સોસાયટીએ રૂપિયા ૬૦૨૦ ભર્યા હતા સૌથી વધુ રકમ પાછળથી ૫૪૨૦૦ જેટલી શેઠ સોરાબજી પેસ્તાનજી ફરામજીએ ભરી હતી જેઓ મહુમના દીકરાના દીકરા થતા હતા સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૪ મા લાઇબ્રેરી બોલવામા આવી હતી અને

ઈન્સ્ટિટ્યુટનું મકાન તેજ સાક્ષર્માં ફ્રેજુઆરીની ૨૪ મી એ ખોલ્લુ મૂકવામા આનું હતું

૧૮૬૨ ના ફ્રેજુઆરી માસમા ઍન શેઠ જગન્નાથ શંકર શેઠના પ્રમુખપણા હેઠળ ફરામજી કાવસજી તળાવ નજીક ઇન્સ્ટિટ્યુટનો પાયો નાખવામા આન્યો હતો જે વખતે મુખ્યના સર્વે નામાકિત પુરૂષો હાજર હતા જગન્નાથ શેઠે બહુ કીમતી વિવેચન કીધું હતું છેવટે તેવણે જણાવ્યું હતું કે x x x "Framji Cavasji was one of those whom you would call 'Old Bombay' and for my my old friend and for that class of 'old' Bombay," I would express the hope that, when in the enjoyment of the benefits thus secured to you by them in this instance as well as in numerous others you may have a kindly thought for those to whom you are indebted for them" જગન્નાથ શેઠે તખ્તી જડી હતી જેમા પાયાની તારીખ વાર તેમજ ફરામજીનું નામ સર્વે ડાહ્યાવામા આનું હતું

પહેલા મ્યુઝીઅમ અને બીજા પ્રકારના કેળવણીને લગતા હિસાબો પણુ આજ ખાતામા મેલવાની બલામણુ કરવામા આવી હતી , પણુ પાછળથી વીક્ટોરીઆ મ્યુઝીઅમ સ્થપાયુ એટલે મ્યુઝીઅમ વિગેરેને લગતી સર્વે ચીજો ત્યા લઇ જવામા આવી હતી અને ઇન્સ્ટિટ્યુટ જે કામો માટે પાછળથી તે આજ સુધી વાપરવામા આવતું હતું તેને માટેજ રાખવામા આનું હતું આ આલીશાન મકાનમા દરેક પ્રકારના મહાન મેળાવડા થયા હતા અને દાદાબાઈ નવરોજી, શ્રીરાઝશાહ મહેતા, મહાદેવ રાનાડે, ગોપાળ ગોખલે, કાશીનાથ તેલંગ તેમજ તેવાજ યુરોપીઅન વકતાઓએ તરેહવાર પ્રકારના બાણણુ આપ્યા હતા દરેક પ્રકારની સાર્વજનિક હિલચાલનું બી ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટિટ્યુટમા રોપાયલું તવારીખમા નોંધાયું છે

રસ્તમજી અને ખરશૈદજી કાવસજી બાવાના બીજા દીકરાઓ અને
 ફરામજીના બાઇઓ થતા હતા તેઓ વિષે થોડુંક
 રસ્તમજી કાવસજી જણાવવું લાયક થઈ પડશે પારસીઓમા
 અનાજ સાહસિક જુસ્સો ધણો છે તે તો ખુદ આજેબી
 આપણને જણીતી બીના છે પહેલા તો ગોયા
 દરેક પારસી બન્ને પોતાનો સ્વતંત્ર ધર્મો સ્થાપવાની પોતાની ફર્જ
 સમજતો આજે પારસી જીવાન્યાઓ થોડું ધણું શીખ્યા નહિ શીખ્યા
 એટલે નોકરીચાકરીએ લાગી જાય છે અને પછી તેમા સખડયા કરે છે
 અને આગળ વધવા યા સ્વતંત્ર ધર્મો ધાપો હાથ ધરવાની કશીબી વેતરણ
 કરતા નથી તેમ પહેલાં હતું નહિ રસ્તમજી કલકત્તે ગયા હતા અને
 સ્વતંત્ર વેપાર બહોળા પાયાપર કરવા માડ્યો હતો તેમના કેટલાક
 બહાણો દર્બાર મુસાફરી કરતા હતા કલકત્તામા તે વખતે બ્રીટીશ કમ્પનીની
 સત્તા હતી અને વેપાર વણજમા પણ તે સાથી પહેલું આવતું હતું પહેલા
 તો રસ્તમજીએ એકલા જઈને ત્યાં ધર્મો શરૂ કરીને હતા પાછળથી બેરી
 છોકરાને બોલાવ્યા હતા જે ઉકમાઇની મુસાફરી વિષે આપણે આગળ
 જણાવે કરી ગયા છીએ વેપારી અને બહાણના માલેક દાખલ તેઓએ
 ગ જાવર બીઝનેસ સ્થાપ્યું હતું એક વખતે તેઓ ખુદ પૂર્વના શાહ
 સોદાગર ગણાતા હતા એમની પેઢી ઉપર સોનું રૂપું ગણવા સાદું
 મહેતાજીઓની ફ્રાજ ગોયા લાગતી. આજે એક કુટુંબ વિષે એમ
 કહેવામા આવે છે કે તેમને ત્યાં દરરોજ શેર સોનું આવે છે પણ રસ્તમ-
 જીને ત્યાં તો રોજનું ગોયા મણું સોનું રૂપું બેગુ થતું ફરામજી કરતા
 રસ્તમજી બહુ નસીબવાળા હતા, ફરામજી પાસે મોટી દોલત નહિ હતી,
 પણ રસ્તમજી માલે તુબીર થતા હતા પાછળથી જમાનાની ગીર દેશને
 લીધે એઓ પર ભારે નુકસાની આવી પડી કલકત્તામા મુનિયન બેન્ક
 નીકળી હતી આ બેન્કનું કામ unlimited હતું એટલે તેણે હદ બાહેર
 ઝીપલાવવા માડ્યું એના મોટામા મોટા શેરહોલ્ડર રસ્તમજી શેઠ હતા
 આ બેન્કે એકએક દીવાળું કાઢ્યું તેની સાથે રસ્તમજી પણ પડી બાગ્યા
 આ ગોયા તેમનાપર મોટી આફત હતી કલકત્તે તેવણે પરમાર્થી અને
 પરમજી ખાતાઓ સ્થાપ્યા હતા એટલે દરેક બગાળી, શુ કામ કે પરકામ,
 એમની મદદે આવ્યો હતો પણ એ ફટકામાથી રસ્તમજી પાછા બીડી

શક્યા નહોતા ફરામજીના મરણ પછી એવજી ખીજેજ વરસે શુર્જર પામ્યા હતા તેમના મરણની નોંધ લેતા ત્યા આગળના મવેથી આગેવાન પત્રે તેમની જાળજી સ્તુતિ કરતા તેવજે સુધારાની પહેલ કરી હતી એ વિષય ઉપર ખાસ ભાર મેલીને જણાવ્યું હતું તેના છેવટના વાક્યમાં રસ્તમજીના દીક્ષગુરદા વિષે તે પત્ર જણાવે છે કે × × × Rustamji was extremely liberal while he had the means, and there must be many yet living who have felt his kindness when it was of the utmost value to them” વળી “Friend of India” કરીને એક ખીજી પત્ર નીકળતું હતું તેણે ટીકા કીધી હતી કે, “× × × He was remarkable not only for his enterprising spirit but for his freedom from the prejudices of the East, and for a European cast of thought peculiar to his countrymen among Asiatics In the days of his prosperity he gave like a ‘Merchant prince,’ and sedulously imitated the example of his intimate friend, Dwarkanath Tagore” વાચનારને કહેવાની જરૂર નહિ હોય કે આ દ્વારકાનાથ ટાગોર તે હાલના રવિન્દ્રનાથ ટાગોરના વડવા અને અહમો સમાજના મોટા હિમાયતી અને સુધારા વધારાના ચુસ્ત સેવક હતા એમના સમાગમથી રસ્તમજીના આચાર વિચારો ધણા છુટા થયા હોય એ નહિ બનવા જોગ નથી રસ્તમજીના મોટા માણેકજીનું નામ જે જણાય છે તેવજી પોતાના ભાઈ દાદાભાઈ સાથે ચીનનો મોટો વેપાર ચલાવતા હતા અને કલકત્તામાં એક વખત નામીયા વેપારી હતા તેવજી વળી ઇરાની કોન્સલનો આધેશ પણ ધરાવતા હતા અને સરકારે પાછળથી એમને કલકત્તાના એક શેરીફ દાખલ પણ નીમ્યા હતા

આ રસ્તમજી મોટા મુસાફર હતા ચીન, મદ્રાસ અને સીલોન તરફ-
 કેટલીક વખત મુસાફરીઓ કરી હતી, અને છેક
 રસ્તમજી ડૉક્ટરના પાછળથી કલકત્તા ખાતે વસવાટ કરીને રહ્યા હતા
 માણેક એવજી પહેલાં તો ટરનરની કંપનીમાં જોડાયા હતા
 અને પાછળથી એટલે ૧૮૧૯ માં ટરનરની કંપનીમાં ભાગીદાર થયા

હતા કીડરપોરનો જે મોટો ઝાંક છે તે એવણે કેટલાક વેપારીઓની સાથે રૂપિયા સાડાત્રણ લાખે ખરીદ્યો હતો એ ઉપરાંત શાલકીઆ ઝાંક પણ રૂપિયા બે લાખે ખરીદ્યો હતો ૧૮૩૭ માં જ્યારે રાષ્ટ્રી વિક્ટોરીઆ ગાદીએ બેઠા હતા તેજ વર્ષે “કલકત્તા ડાઇ ગ કંપની” હસ્તીમાં આવી હતી જેના રસ્તમજી સેક્રેટરી હતા

રસ્તમજી પોતાના હાથ હેઠળ ચાળીસ વહાણની માલેકી ધરાવતા હતા એમના કેટલાક જ્યારે બ્રિટિશ સરકારને ચાળીસ વહાણના વેપારી ચીન સાથે લડાઇ જંગી હતી ત્યારે સરકારે ખરીદી લીધા હતા, અને તેની લખખોથી ઉપજ આવતી હતી

વ શાવળીમાં ફરામજીના બીજા ભાઈ ખરશેદજીનું નામ જોવામાં આવશે તેવણુ પોતાની જ દુગી દરમ્યાન પારખીએ વચ્ચે ધણા ખરશેદજી માનપાન પામેલા થઇ ગયા હતા તેવણુ પોતાનો વેપાર કાવસજી ધવો મુબઇજ રાખ્યો હતો અને ધણીક યુરોપીઅન પેદાશો સાથે તેઓ સબ્બ ધરાવતા હતા અને એમને ત્યાં મોટામોટા યુરોપીઅન અમલદારોની ચાલુ આમદ થતી પોતે વેપાર ધધામાં આગળ પડ્યા પછી પોતાના હમક્રામીઓથી એમજ આગળ વધે એ ધરાદારી ધણા હમક્રામીઓને પૈસા ટકા તેમજ પોતાની સેવાની કીમતી મદદ આપતા મુબઇજમાં ત્રણ આતશ બહેરામો મુખ્ય ગણાતા પહેલ વહેલુ આતશ બહેરામ ૧૭૮૩ માં દાદીબાઇ નશરવાનજી દાદી શેઠે બાંધ્યુ હતુ બીજુ ૧૮૩૦ માં હેરમસજી બહમનજી વાડીઆના બેટાઓએ પોતાના વડવાના પૂણ્ય અર્થે બાંધ્યુ હતુ અને ત્રીજુ ૧૮૪૫ માં બનાજીનુ આતશ બહેરામ બાધવામાં આવ્યુ હતુ જ્યાં ફરામજી કાવસજી, ખરશેદજી કાવસજી અને રસ્તમજીના બેટા દાદાબાઇએ મોટા હિસ્સો ભર્યો હતો ખરશેદજી પોતા પાછળ પોતાના બેટાઓ માટે સારૂ નાણુ મૂકી ગયા હતા અને એક બેટા નવરોજીનો બેટા મચેરજી વરસો સુધી ન્યુનિસિ પાલિટિ મંચે બેઠા હતા અને તેવણુ જાહેર જાદગીમાં ઉલટ ભર્યો બાગ લીધો હતો

ખરશેદળ પહેલ વહેલા તો એક સાધારણ દુબાશ તરીકે કામ કરવા લાગ્યા હતા. પાછળથી એઓ રેમીંગ્ટન કમ્પનીમાં ખરશેદળ એક એક દલાલ તરીકે રોકાયા હતા અને પાટક અને મોટા વેપારી તરીકે. કામાવાળાઓ સાથે ખરશેદળ કાવશળ અને કમ્પનીના નામે બહુ મોટે પાયે વેપાર ચલાવતા હતા. એવણુ પાસેથી છ વહાણ હતા અને કોલાબામાં જે આન્ટસ બીલ્ડીંગ્સને નામે મકાન ઓળખાય છે તેના માલેક એવણુ હતા. છાટીની આસપાસ સાતેક ગામડાઓ એવણુને સરકારે પહેલા વાર્ષિક ભાડાને પેટે આપ્યા હતા જે એવણે એટલા સરસ રીતે ખીલવ્યા હતા કે પાછળથી સરકારે ૧૮૪૩ માં તે સર્વે એકઠમ રૂપિયા ૩૦ હજાર લઇને એમના એમ એવણુને સંપુરદ કીધાં હતા. એવણુ સરકારના જરૂરીસ ઓફ ધી પીસ ઉપરાત પ આયતના એક માનવત ટ્રસ્ટી હતા. ૧૮૪૭ માં એવણુ મરણુ પામ્યા હતા. એવણુની સખાવત એટલી બધી અને સાર્વજનિક હતી કે જ્યારે એવણુ યુજ્યાં ત્યારે સર્વે કામે એક અવાજે પોતાની દીલગીરી પ્રદર્શિત કીધી હતી.

ફરામજીના ખીજ ભાઇઓ એ રીતે વેપાર વણુજ અને ધંધાધાપામાં જોડવાઈ ગયા હતા તે એવણુની બેલબાળાથી.

“નૂરે એલમ” માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે —અગાઉ મુબમ્બાઈ વર ૧૧

ખનાળ ખાનદાનના મહાન પારસી વેપારીઓમાં જેટલી વેપારના ઉમંગ અને છટા હતી, તેટલી હાલના પારસી વેપારીઓમાં નથી, તે લીધે અસલી વેપારીઓને અમોએ શાહ વેપારીનું નામ આપ્યું

છે અગાઉ ફક્ત એબલા એક પારસી કુટુંબના વેપારીઓમાં ૩૬ વાહણ હતા, તેની કેટલીક જાણવાન્નેગ તવારીખ નોધના આકારે અમારા હાથમાં આવી છે, તે ઉપરથી તેને કે ટપકારી લઇએ છે કે રખે વખતના વડે વાથી આવી મોતેઅર હકીકત આપણામાંથી ગુમ થઇ જતી રહે.

જે ખાનદાન વિશે અમે બોલીએ છીએ તે ખનાળનું ખાનદાન છે તેઓના ધણીપણામાં જુદા જુદા રાજવાલાઓના વાવટા તથે સંઘળા

મલી ૩૬ મોહોટા વાહાણો હતા, તેમા મુખ્ય કરી ચીન અરીન લઈ જનારી “ કલીપરો ” હતી તેમના માલેક કલકત્તાવાળા શૈઠ્ઠ રસ્તમજી કાવસજી અને તેમના નખીરાઓ શેઠા દાદાભાઈ રસ્તમજી અને માણેકજી રસ્તમજી હતા. આ પહેડી કલકત્તા, મધરાસ, મુઅઇ, ઇરાની અખાત, મોલમીન, મોરીશીઅસ, રેટ્રેસ ઓફ મલકા, યટેવીઆ, સીઆમ મળલા અને ચીન ખાતે વેપાર હુમધુકાર ચલાવતી હતી

આ કુ પનીને હસ્તકના કેટલાક વાહણોની વીગત જાણવા જોગ છે જે અમારા હાથમા આવવાથી નીચે આપીએ છીએ

૧, સીલ્ફ — આ નામીચી અરીમ લાવ લઈ જવ કરનારી કલીપર કલકત્તામા આધી હતી તેની આધણી એવી હતી, કે ગમે તેવા મોહનો પવન પુકે તેમા ચાલી શકે એકવાર આ કલીપરે કલકત્તાથી ચીન સુધીની સફર ન મનાઇ શકાય એટલી ટુક મુદતમા ચાને ૧૬ દાહાડામા કીધી હતી ૧૮૩૫ મા તે ચીન જતા ભાગી આ વેળા તેમા કીમતી અરીમ બરેલુ હતુ વાહાણુને ઓનરેબલ ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કુ પનીની મનવાર કલાઇવે અભાવ્યું, પણ મનવારને આ નોકરી બળવવા થકી મોટી “ સાલવેજ ” ભરી આપવી પડી સીલ્ફને ૧૮૪૧ મા ફરીથી આધવામા આવી એકવાર તે વાહાણુ “ કાવસજી ફ્રેમીલી ” સાથે અરીમ વેચવા સાઈ લગર નાખીને પડી હતી, તે વેલાએ એક ચીનાઇ મનવારે તેનો કુબાલો ધર્યો, પણ સીલ્ફ પોતાની ધણી ઝડપી ચાલને લીધે છટકી જવા પામી ચીનના લશ્કરના વડા આડમીરલ સર જન ગારડન એમારે સીલ્ફને મનવાર બનાવવા માટે સારી કીમત આપીને ખરીદવા માગી, પણ ધણીઓએ આ નામીચા વહાણુને વેચવા ના પાડી

૨ — કાવસજી ફ્રેમીલી — આ ધણીજ મજબુત કલીપર ૧૮૩૬ મા કલકત્તામા આધવામા આવી હતી. તેનો કપતાન રાબરટ વાલેસ નામનો હતો ચીન અને કલકત્તા વચ્ચે તે એક વરસમા આઠ સફર કરતો હતો ૧૮૪૧ મા સીલ્ફની જોડે તેની પુઠેબી પદર ચીનાઇ મનવારો લાગી, પણ કાવસજી ફ્રેમીલીના કપતાને મરદાનગીથી તેઓ સાથે લઈ તેમાની કેટલીકોને માર મારી તે છટકી જવા પામીઓ આ માનીતું વાહાણુ પછવાડેથી મસકતના

મુલતાને ખરીદ કરી તેની મનવાર બનાવી તેનું નામ “પ્રીન્સ એફ વેન્સ” પાડીયું

૩—ફસતમજી કાવસજી—આ વાહાણુ ચીન ખાતે શેઠ દાદાભાઈ ફસત મજીની પહેડીને માટે કલકત્તામાં આધવામાં આવ્યું હતું, અને શેઠ ડા. ભાદના પીતાના નામ ઉપરથી તેનું નામ ફસતમજી કાવસજી પાડ્યું હતું આ વાહાણુના દેખાવની ધણી તારીફ કરવામાં આવી હતી ૧૮૪૦ માં ચીનની લડાઈની વેળાએ, તેને વડી સરકારે ચારટર કીધું હતું ૧૮૫૦ માં કેલકત્તાથી ચીન જતા તે ડુબ્યું, અને તે ઉપરના ખસાસીઓ, ઉતાડીઓ, લેડીઓ, ગ્રહરથો, ચાર હજાર ગાસડી રૂ, અને કીમતી અરીણીની પેટીઓ સઘળું પાંચમાસ થઇ ગયું

૪—ફરામજી કાવસજી—આ ફકડ વાહાણુ ધણાજ સરસ દેખાવનું એક હજાર ટનનું શેઠ ફસતમજી કાવસજીને માટે કલકત્તામાં આધવામાં આવ્યું હતું, અને મુળધના જાણીતા મરહુમ અડાપ્પર શેઠ ફરામજી કાવસજી જેઓ ફસતમજીના ભાઈ થાય તેમનું નામ આવ્યું હતું આ વાહાણુને દરીઆમાં ઉતારતી વેળાએ ગવરનર જનરલ વગેરેની હાજરીથી મોટી રચના થઇ હતી વાહાણુની આધણી લશ્ચકર લાવ લખ જવ કરવાને વણી લાવકે હાવાથી દરીઆમાં ઉતરતાજ વડી સરકારે તેને ચીનની લડાઈને માટે ચાર્ટર કીધું ૧૮૪૧ માં હાગકાગ આગલ તે મખત તુફાન ખાઇ ગયું, અને બાગુ શેઠ ફસતમજીની પહેડીએ વાહાણુને ઈંગ્લાડ મોટે ખર્ચે મોકલ્યું, પણ તાહાથી પાછું કરતા ધણાક અકસમાત નડ્યાથી ખારકસ જ થયું અને કાહાડી નાખવામાં આવ્યું

૫—ખરગેજી કાવસજી—આ વાહાણુ વેલાતમાં આધેલું હતું, તેને ચીનમાં ખરીદ કરી કલકત્તામાં નવેસરથી સમારવામાં આવ્યું, અને શેઠ દાદાભાઈ ફસતમજીના કાકાનું નામ આપવામાં આવ્યું પછવાડેથી એક અરબ વેપારીએ તેને ખરીદ કીધું અને સફરમાં ચીનના દરીઆમાં ડુબી ગયું ”

આ રીતે બીજા ૩૧ વાહાણોની ટુક તવારીખ આપવામાં આવી છે જેણાય છે કે એ સઘળા વાહાણો ચીન, ખરમાં, કલકત્તા,

સીંગાપૂર મદ્રાસ વિગેરે ઠેકાણે ફરતા હતા અને તેઓમા ધણો ખરો રૂ, અપ્રીણ, સાગનુ લાકડુ, નગદ નાણુ અને ખુદ ઇસ્ત ઇ-ડીઆ કમ્પનીના ફરતાવેળે વટીક લાવ લઇજી કરવામા આવતા હતા કેટલાકમા સરકારના સીપાઇઓને લડાઇ દરમ્યાન એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે લાવ લઇજી કરવામા આવતા હતા ઉપલુજ પત્ર આગળ જણાવે છે કે -“આ મસ વાહાણો ઉપર અરચબી મસ થતો હતો. દરેક વાહાણુ ઉપર દર માસે ચાર હજારથી સાત હજાર રૂપીઆ પગારના વેહેચાતા હતા યાને જો રૂપીઆ પાચ હજારનીજ સરાસરી લઇએ તો દર માસે ૨૬ વાહાણો ઉપર માણુસોના પગાર રૂ. ૧ લાખ ૩૦ હજારનો થતો હતો.”

માણુકેજી બનાજી રસ્તમજી બનાજીના પેટા થતા હતા તેઓ કલકત્તાના નામીઆ વેપારી હતા એવણુ કલકત્તા વામીઓમા આખુ માણુકેજી બનાજી લોકપ્રીય થઇ પડ્યા હતા નેથી એવણુને બાબુ માણુકેજી કહેવામા આવતા એવણુ કલકત્તાના એક વખતના શેરીફ હતા અને એજ પદવીએ એમના પેટા હીરજીભાઇનેથી ચઢાવવામા આવ્યા હતા પાછળથી ૧૮૯૮મા બ ગાળના લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર સર હેનરી પ્રીન્સેપે એવણુની તસવીર ખુદી મેલી હતી ત્યારે માણુકેજી બાબુની ૫૪ વરસની આટ અને કીર્તિ માટે જાજી તારીફ કરી હતી હીરજીભાઇ ૬૦ વર્ષની ઉંમરે ગુજ્યા હતા અને સરકારે એમને સી આઇ ઇ નો એવકાબ વટીક આપ્યો હતો હીરજીભાઇએ પોતે એટલી સરસ કીર્તિ અને માન મેળવ્યા હતા કે એમના મરણુ બાદથી કલકત્તાની ખાસો આમ પ્રજા એમના આભાર હેઠળ હતી એથી એમના પેટા રસ્તમજીની એમની દરેક જગ્યાએ નેમણુક કરવામા આવી હતી જ્યારથી કલકત્તાની કોરપોરેશન હસ્તીમા આવી ત્યારથી તે છેક રસ્તમજીના વખત સુધી બનાજી ખાનદાનના નમીરાઓ તેમા ખીરાજતા હતા ખુદ ફ્રીમેસન લોજમા પણ એમજ બ-ચુ હતુ અને કલકત્તાની અન્જુમનમા પણ તેજ દાખલાની નકલ કરવામા આવી હતી ફ્રીમેસનોએ તો હીરજીભાઇના નામથી એક નવી લોજ બની કીધી હતી જેનું નામ આજ સુધી “લોજ એચ એમ રસ્તમજી” કરીને છે જ્યારે માણુકેજી ગુજરી ગયા ત્યારે તેમની યાદમા નવી પારસી ધર્મશાળા બાંધવામા આવી હતી

૧૮૭૩ માં રૂસ્તમજી જ્યારે મરણ પામ્યા ત્યારે અનેક પત્રોએ એમની તારીફ કરી હતી જેમ કરતા કલકત્તાના Oriental પત્રે રૂસ્તમજી કાવસજી જણાવ્યું હતું કે - He was a gentleman in the largest sense of the word, full of commercial enterprise with a taste for manufacture and a high idea of the value of an English education. Living in Calcutta at a time when great undertakings found development and support, through the practical patronage of such men as Lord Bentinck, Sir C Metcalfe and Lord Auckland, Rustamji Cawasji was always among the foremost to give the aid of his purse and personal example in the promotion of useful objects x x x x

સર જમશેદજી જીજીભાઈ ખેરોનેઝ (૧ લા)

સર જમશેદજી એ નામની અદ્વરજ મહાનતા, મોટાઈ અને મહત્વ તાનો ખ્યાલ રહેલો છે મોટે જ્યારે સર જમશેદજીની નામની મોટાઈ તવારીખ લખીશું ત્યારે તે મોટાઈને બાહર આણુવા, પારસી જાતીની કથા એક વખત ફરીને ગાવાનો પ્રસંગ હાથ ધરીશું મુજબના એક નાકાથી ખીજ નાકા સુધી જે આપણે ચક્રાવે. લખશું તો આપણને અસખ્ય પારસી સખાવનોથી ઉભા થયલા મકાનો, દવાખાનાઓ હોસપીટલો, કેળવણી ખાતાઓ વીગેરે નજરે પડશે એ સરવમા જે ધણાકની તવારીખ વાચવા જઈશું તો આપણને જણાશે કે તેની મુળ સ્થાપનામાં સર જમશેદજી યા તેમના નામાકીત વશવેળાનો હાથ છે જુના દફતરો કે જુના દસતાવેળેનો અભ્યાસ કરતા આપણને આ ખીના માલુમ પડ્યા વીના રહેતી નથી કે પારસી ખાનાદાનોમા જુનામા જુનુ એક સર જમશેદજીનું છે, પારસીઓમા મોટી હાતમદીક્ષી ધરાવનાર આ ખાનદાન છે અને પારસીઓને દરેક રીતે માન મરતબો વધારી આપનાર પણ એજ કુટુંબ છે, અને પોતાના બખતાવર નામના

જેરથી હીંદ આવયા બાદ પારસી ટાળાને સજીવન કરનાર પણ આજ મશહુર બોલાઈ છે.

પારસી આલમમાજ નહી, હિંદુસતાન ફેશન માત્ર નહી પણ આખા ખ્રીટીશ શહેનશાહતમા જે મહાન પુરુશો થઇ ગયા છે તેઓમા એક આગળ પડતુ નામ તે પહેલા સર જમશેદજી જીજીભાઈનુ આવે છે તેઓ માત્ર સંખ્યાવતમાજ નહી પણ દરેક પ્રકારની સામાજિક સારવજનીક સેવામા એક મહાન પદવી મેળવે છે અને તેથી તેઓ પોતા પાછળ જે નામદારી મેલી ગયા છે તે જમાનાઓ સુધી જુસાઈ નથી અને ખીજા આવતા જમાના સુધી જુસાશે નહી જોકે તેવણે કરેલા કામો એક નાના પુસ્તકના રૂપમા સમાઈ શકે એમ નથી, છતા તેમ કરવાની મારી કાળજી એટલા માટેજ છે કે તેઓના કામો અને નામવરી દરેક ધેરેધેર ફેલાય અને માત્ર આલાજ નહી પણ અદના પુરુશોખી તેઓના કામથી અને સંખ્યાવ-તોથી માહિતગાર અને મુબ્બમા જોશે તો સર જમશેદજીનુ નામ પ્રખ્યા-ત છે, હિંદુસતાનમા તેઓ જાહેર છે, ખુદ ખ્રીટનમા યા યુરોપમા જે ટ્રાઈ પારસી પોતાને એમ કહેવાડે કે તે સર જમશેદજીની બોલાઈનો છે તો તેની આગતાસ્વાગતા થઇ શકે છે અને તેને માન મળે છે

મહાન પુરુશોની જન્મ જુમી વીથે વારવાર મતભેદ પડ્યો છે તેઓ
 સર જમશેદજીનો જન્મ દુનયાનું કલ્યાણ કરવા જન્મ્યા હતા માટે દુન્યાજ તેઓની માતૃજુમી લેખાય આ રીતે સર જમશે-
 દજીની માતૃજુમી વીથે મતભેદ પડ્યો છે પણ
 ખારીક તહેકીક પછી જણાય છે કે તેઓ શહેરે મુબ્બમા તારીખ ૧૫ મી જુલાઈ ૧૭૮૩ ના દીને જનમયા હતા એવણુ જે મોહલ્લામા જન્મ્યા હતા તે ધણુ કરીને કાફરઝ મારકેટના સામે આજે જયા અબ્દુલ રહેમાન ઓટ, કાપડ બજાર વીગેરે છે ત્યા આવેસો હતો તે વખતે મુબ્બમા પાર-સીઓની વસતી અઢી હજાર ધર જેટલીથી ન હોતી ધરમના મકાનોમા બેએક અગયારી અને બેએક દોખમા હાથાત હતા. ખુદ શહેરનો વીસ્તાર જુજ તો બે અઢી માઈલ જેટલો હતો મુબ્બના કીલ્લાની આસપાસ એક મજબુત કોટ હતો જેના ઉપર તોપો ગોઠવી રાખવામા આવી હતી

દર્યો છેક ચગચઝેટ સ્ત્રીટ સુધી ધસી આવતો હતો અને હાલ જ્યાં ધ ધો-
ધાપો, લોકોનો વસવાટ ઇત્યાદિ થઈ રહ્યું છે ત્યાં પહેલાં કોટની દીવાલ
હતી બજારગેટ, મોદીખાના અને પારસી બજાર તો યુરોપીઅન વહાણોની
આવજાતી ગોથા મુળ વેપારી મથકોમાં ફેરવાઈ ગયા હતા અને અહીંયા
લખોની ઉચ્છવાયલ રોજની થતી તેમાં પારસી વેપારીઓ ધણ કમાતા
સર જમશેદજી કુટુબ એટલું પુરાણુ છે કે તેમના ખેશીઓએ હાંફુઓની
સાથે વસવાટ કરતા તે વખતની ચાલ મુજબ હાંફુનામો પણ ધારણુ કીધા
હતા એમનું ખાનદાની નામ “ વાચછાણ ” નું જણાય છે એવણના
પીતાનું નામ જીજ્ઞાષા હતું જ્યારે એવણના માતાજી નવસારીના વતની
ધનજીભાઈ કાવસજીના બેટી બાઈ જીવીબાઈ કરીને હતા ધણીધણીયાણીનો
કાંઈ એટલો બધો સારો વખત નહીં હતો, શીની કાતીને માબાપ પોતાનું
પુરૂં કરતા તયારબાદ એઓ મુબઈ આવી વસ્યા જમશેદજીના જનમ
બાદ જીજ્ઞાષા તેમજ તેમના બીજા કુટુંબીઓ નવસારી ગયા હતા જ્યાં
જમશેદજી ધણો મોટો લાગ ઉધરયા હતા પણ ગરીબાઈને લીધે ૧૨
વંશની ઉંમરે જમશેદજીને મુબઈ ફરીને ધ ધા અરથે મોકલવામાં આવયા

તે વખતે એમના માસા ફરામજી બાટલીવાળા જેઓ બાટલી વેચવાનો
ધ ધો કરતા હતા તેઓને ત્યાં જમશેદજી આવી
જમશેદજી શેઠ લાગયા તેઓથી મામા સાથે તેજ ધ ધો કરવા
જીદગી શરૂ કરે છે લાગયા એટલે તેમનેથી બાટલીવાળા તરીકે ઓળ

ખવા લાગયા ૧૮૯૮ માં એમના માતાજીનું અને એક વરષ બાદ તેમના
પીતાનું મરણ નીપજ્યુ માસાને તથા ઉધરયા એટલુંજ નહીં પણ તથા
વળી થોડું ધણુ ગુજરાતી, અંગ્રેજ અને વેપારીનામું પણ જમશેદજી શેઠ
શીખયા માબાપના મરણ બાદ જમશેદજી શેઠ પરદેશ ખાને જઈને વેપા-
રવણુજ ચલાવવાનું માયે લીધું એરીને મહેરવાનજી તબાક જેઓ એવ-
ણના પિત્રાઈ બાઈ થતા હતા તેમની સાથે એઓ કલકત્તા ગયા અને
તયારબાદ તેઓ સાથે ચીન ગયા પણ તબાક શેઠને અપીણના વેપારમાં
મોહ નુસાન ગયું અને તેવણુ અને જમશેદજી પાછા મુબઈ ફર્યા. તે
વખતે એવણની પુ જી રૂપયા ૧૫૦ ની હતી આ પછી એવણની સગાઈ

માસાની દીકરી આવાયાઇ સાથે થઇ તયારઆદ પોતાના સસરાના ભાગ્યા તરીકે જમશેદજીએ ચીન જવા ખુશી દેખાડી એજ વખતે અંગ્રેજોને ફ્રેનચ લોકો સાથે મોટી લડાઇ ચાલતી હતી તેથી આવળમા સર જમશેદજીને ભારે હાડમારી વેઠવી પડી હતી તોખી એ રીતે બે ત્રણ સફર ચીન ખાતે કરયા આદ જમશેદજી મોટી દોલત મેળવી શક્યા હતા હાલ જ્યા સર જમશેદજી બેનીવોલનટ ઇનસ્ટીટ્યુટ છે તથ એક તબેલો આવેલો હતો અને આસપાસ પારસીઓના રહઠાણો આવયા હતા એ તબેલામા આગ લાગી અને જમશેદજી શેઠની કેટલીક મતા બળી ગઇ અહીયા પચાસતના કેટલાક ઓચરયાખી હતા તેખી બધા બળી ગયા હતા, તોખી ખોટ ખમીને પોતાનો ધધો ચાલુ રાખવા જમશેદજી ચોથીવાર ચીન તરફ ગયા અને એ વેળાએ તેમને પાછા ફરતા ફ્રેનચ લોકોના હાથમા સપડાવાથી ભારે હેરાનગતીમા ઉતરવુ પડ્યુ હતુ કે જેનો અહેવાલ એઓએ પોતેજ એક પત્રમા લખ્યો છે જે એક તવારીખી દસ્તાવેજ તરીકે આજેખી ધણો જાણીતો થઇ રહેલો છે ૧૮૦૭ મા ચીન તરફ એવણે છેવટની મુસાફરી કરી હતી અને હજી તો પા સદી પુરી નહી થાય તે પહેલા એવણે પુશકળ ગજ મેળવી લીધો હતો

શરૂઆતથી છેક ૧૮૦૭ સુધી જમશેદજી શેઠની હાડમારીનો અત જણાતો નથી તયારઆદ તેઓ મુબઇમા ઠર પડયા વહાણવડી અને અને અત્રેથી ચીન, મધરાસ, કલકતા અને છેક ઇંગ-લડ સુધી વેપાર ચલાવવા માડ્યો ૩ અને અશીણનો તેમનો મુળ વેપાર હતો પણ આગળના પારસીઓ માત્ર પોતાનો વેપાર એટલેથીજ કરીને અટકી રહેતા નહી ધણુ કરીને માલ લાવલઇજ કરવાની સગવડ પુરી પાડનારા વહાણો પણ તેઓ બાધતા એવી રીતે મશહુર થયલુ લવજી નજરવાનજી વાડીયાનું નામ અત્રે રજી થવાની જરૂર છે બનાજીવાળાઓ, પટેલો, રેડીમનીવાળાઓ વીઝેરે ફરેક કને પોતાના વહાણો હતા જે બહોળા પાશાપર વેપાર ચલાવતા એ રીતે સર જમશેદજી કને પણ નાના મોટા મળીને અરધો ડજન વહાણો હતા જેમા Good Success, Bombay Castle, Charlotte, Fort William, Lanrick વીઝેરે મુખ્ય હતા, પાછળથી પોતાના વેપારના

વધારા માટે એવણે એક હોંદુ મોતીચંદ અમીચંદ અને એક મુસલમાન મહમદઅલી રોગેને પોતાના ભાગયા તરીકે લીધા અને તેમનો વેપાર જમશેદજીના નામ હેઠળજ બહુ બહોળા પાયાપર ચાલતો એ બધા પછ- સાવાળા થયા હતા અને મોતીચંદે સર જમશેદજીને પગલે ચાલી પોતાનો સખી હસ્ત લાખેા કીધો હતો અને પાલીતાણા ખાને અનેક સદાજનો વીગેરે આધયા હતા તેઓ મોતીશાહને નામે આજેખી ઓળખાય છે

પાછળથી જમશેદજી જીજીભાઈ શેરે રેમી ગટન કાફરડની કપની સાથે બહોળો વેપાર ચલાવવા માડ્યો અને ૧૮૨૧ મા વેપારમાં મોટો તડાકો ચીન સાથેનો સધળો વેપાર એવણે એક હાથ કરી લીધો એમ કરતા ૧૮૪૨ સુધી પોતાનું ધ્યાન ધધામા રોકતા એવણેને રૂપીઆ ૨૫ થી ૩ કરોડ સુધીનો ચોખો નફો મળ્યો હતો એ સરવેમા જમશેદજી શેઠ બહુ પ્રમાણીકપણે વરતયા હતા જે માટે એટલું જાણુવું અગતયનું થઇ પડશે કે જુદા જુદા ધધાદારીઓ વચે જ્યારે ખટપટ જાગતી ત્યારે એવણેને લવાદ નીમવામા આવતા જુદા રાજાઓને જ્યારે સરકારી અમલદારો સાથે ખટપટ થતી ત્યારે તેમાખી એવણેને જ લવાદ નેમતા સર બારટલ ફ્રીઅર જે પાછળથી મુમખનો ગવરનર-થયો હતો તેણે એ સબધી એક ઠેકાણે ખાસ શેરો કીધો છે જેમા તે જણાવે છે કે

I may be allowed to mention one very striking exception in Sir Jamshedji Jeejeebhai who with every inducement from his great influence and exceeding benevolence of his character, never as far as my experience goes lends himself to the dangerous practice of patronising parties engaged in obtaining redress of their grievances real or supposed by indirect influence apart from the substantial merit of their case

દાક્ષત એકઠાથે મેળવતા ગયા તેમ જમશેદજી શેઠ બીજે હાથે મોટું
 મોટું દાન કરતા ગયા. જાહેર સંખ્યાવતો એક
 જાહેર સેવાની ચીજ છે પણ જાતી સેવા મારફતેથી તેવણે લોક
 સંસ્કાર
 કલ્યાણ કીધું હતું. એ સેવાનું પ્રકરણ એવણ
 ૩૦ વરસના હતા ત્યારથી શરૂ થાય છે આગળ કાંઈ મોટા રાજદવારી
 કામે ઉપાડવા કે સંસાર સમાજની સુધારણા પાછળ મોટા ભોગ આપવો
 એવા કામે કરવામાં આવતા ન હતા એ દીશ્વાએ જે કાંઈ થતું તે ધણે
 નાને પાંચે તેમાં પારસીઓ સર જમશેદજીના જમાનામાં હીંદુસ્તાનની
 રાજદવારી ખટપટોમાં અકસર કરીને સરકારનોજ પક્ષ ધરતા ધણ
 તો માનપત્રો આપવા કે ખીસ એવ પ્લટ આપવા, કપનીની ઉમદા
 સેવા બજાવીને તેમજ દેશીઓનો ચાહ જીતી લઈને જે કાંઈ ભલો ટોપી-
 વાળો અત્રેથી વીલાયત રવાના થાય તેની આગતા સ્વાગતા કરવી એ
 જાહેર જીવનનો અગત્યનો તમકકો ગણાતો એવી રીતે સર જમશેદ
 જીએ કાંઈક ગવર્નરોને માનપત્ર તેમજ પ્લટ આપ્યા હતા અને તેમાં
 એવણે ભારે નાણું ખર્ચયું હતું વળી દવાખાનાઓ, કેળવણીને લગતા
 ફંડો વગેરેમાં એવણેનોજ હાથ હતો. સર ચારલસ ફાર્મસ કરીને એક
 બહુ ભલો ટોપીવાળો આપણી વચે થઈ ગયો હતો તો તેનું બાવલું ઉજી
 કરવામાં અને તેને ટાઉનહોલમાં મુકાવવામાં સર જમશેદજીએ ધણ
 કીધું હતું વળી વીદ્યાનીબી પીછાન કરતા દાખલા તરીકે રોયલ
 એશીયાટિક સોસાયટીની મુબઇની શાખાના પ્રમુખ એનરેબલ મી.
 રીડની ચાદગારી જાળવી રાખવા એવણે રીડ સંકલ્પરશીપ સ્થાપી હતી
 એજ રીતે સર અરસડીન પેરીની ચાદગારી જાળવી રાખવા સાથે એવણેજ
 પદસા ખર્ચયા હતા અને મહેનતથી ઉપાડી હતી મુબઇ તરફ જે દેશી-
 ઓને પહેલવહેલા જુરરો નેમવામાં આવ્યા હતા તેઓમાં સર જમશેદજી
 પહેલા હતા મુબઇમાં રસ્તાઓ જે ખીસમાર હાલતમાં પડ્યા હતા
 તેના બાધકામની યોજના ઉપાડીને સરકારના ટાઉન મેજરના ધ્યાનપર
 લાવનાર સર જમશેદજી હતા એ ઉપરાંત “બોમ્બે નેટીવ ડીસપેનસરી”
 “બોમ્બે નેટીવ એન્જીકેશન બોર્ડ” ડીઆઈકેટ બેનીવોલન્ટ સોસાયટી”ના

એવણુ વડા અધીકારી હતા સેવી ગઝ એક જે ૧૮૭૫ મા તરતની નીકળી હતી તેના એવણુ એક ડીરેક્ટર હતા.

૧૮૪૨ મા સર જમશેદજીને “હારથર કમીટી”ના એક સભાસદ બનાવવામા આવયા હતા અને તેજ વરસમા સરકારે મીઠાપર સરેરાસ કર વધારયો હતો એથી ગરીબ લોકો નો મરો થતો પણ સર જમશેદજીએ લોકો તરફથી લડત ઉપાડીને તે કર રદ કરાવયો હતો.

રાજ્યદવારી લડત ચલાવવા માટે આપણા શહેરમા સ્થાપન થયલી યોએ એસોસીએશન જેને પાછળથી યોએ પ્રેસાઇનસી એસોસીએશન કરીને ઓળખવામા આવા તેના મુળ સ્થાપકોમા સર જમશેદજી એક હતા અને જયા સુધી એવણુ જીવયા હતા તયાસુધી પ્રમુખ તરીકે રહયા હતા એમા અવારનવાર એવણુ નાણા પણુ ભરીને તેને ટેકવી રાખતા હતા આ સંસ્થાના મુળ પહેલા કારોબારીઓ તો પારસીઓજ હતા બહમનજી હોરમસજી વાડયા, કાવસજી જેહાગીર રેડીમની, ખુરશેદજી નશરવાનજી કામા, ફગમજી નશરવાનજી પટેલ, નવરોજી ફરદુનજી અને સર જમશેદજી આ સંસ્થાના ગોયા સ્થભો ગણાતા હતા ૧૮૫૦ થી એવણુના મરણુ સુધીમા નાની મોટી રાજ્યદવારી અરજીઓ જે અત્રેયા વડી શહેનશાહતમા મોકલવામા આવી હતી તેપર સર જમશેદજીનો મુખ્ય હાથ પડતો અને તે ઉપર તેવણુ પહેલા સહી મેલતા એથી તે અરજીઓને ભારે વજન મળતુ જયાગે અફધાનો માથે વડાધ જમી તેમજ ફ્રેંચ લોકો સાથે લડતા ઈંગ્રેજો જીતયા હતા અને જયારેખી બાદશાહી ખાનદાનમા કોઇ અગતયનો બનાવ બનતો તયારે સર જમશેદજીજ સભાઓ ભરીને તેમજ મેળાવડાઓ કરીને તે સખધી યોગ્ય ઠરાવ કરતા એમનો લાગવગ ગોયા શહેનશાહતમા જખરો હતો.

સર જમશેદજીને એવણુના વખતમા પારસીઓ “પારસી કોમનો એક એકકો નર” એમ કરીને કહેતા અને જયારે સર જમશેદજી અને પારસી કોમ એવણુ ગુજરયા અને પારસી પત્રોએ તેમના મરણુની નોંધ લીધી હતી તયારે “રાસ્ત ગોક તાર” પત્રે ખાસ કરીને તે લખાણુના મથાળાપર એજ શખદો ટાકયા હતા, જયારે એજ રીતે સોરાબજી શ્વાપુરજી બગાલીનું જીવનચરિત્ર કર

સનદાસ મુળજીએ લખ્યું હતું ત્યારે તેમણે પણ પોતાની ચોપડીનું મથાળુ એવાજ પ્રકારનું કીધું હતું કોમની સેવા એવણુ સાહેબે શું બળવી છે તે એવણે પોતે લખેલી એક કીતાબ નામે “ખુલાસાએ-પચા-યત” ઉપરથી આપણને જણાશે સખાવત કે જે નામથી સર જમશેદજી જગમશેદર થયા છે તેનો આકરો કોમ પર કોમ વચે જાણીતો છે કરોડોની દોલત મેળવી હતી અને તેવીજ રીતે આપી પણ હતી નીચલા થોડાક આકડાઓ ઉપરથી જણાશે કે પોતાની કોમનું તેવણે કેવું બહુ કીધું હતું એવણુ જ્યારેથી ગાડીમા ખેસીને બાહર નીકળતા ત્યારે એક મોટી કોથળીમા પધસા લઇને નીકળતા અને જોડલા બીખારી રસ્તે મગતા તેને તેઓ આપયા વગર રહેતા નહીં એમનું કાઠમા આવેલું ધર જે હાલ તો એચનસ ફેઝરને હસ્તક ગયું છે તથા મોટી મોટી પેઢીઓ મ ડાલી અને રાત અને દીવસ ગરીબ હુમકામીઓ આવીને ખાધાપાધા ઉપરાત બે પધસા સર જમશેદજીને હાથે પામીને ધરે જતા વાર તહેવારે તો ગોયા તથા મેળોજ જમતો

સર જમશેદજીની સખાવતોના થોડાક આકડા

	રૂપીઆ
મુબઇના પારસીઓને માટેના ધરમ ખાતામા ..	૪૪૦૦૦૦
સુરતના પારસીઓને માટેના ધરમ ખાતામા .	૧૨૫૦૦૦
નવસારીના પારસીઓને માટેના ધરમ ખાતામા	૬૨૫૦૦
પોતાની એસ્ટેટો મુબઇના પારસીઓને ધરમ ખાતામા આપી તેના	૭૦૦૦૦
પુનાની અગયારી માટેના	૪૫૦૦૦
નવસારીની ધરમશાળા ..	૨૦૦૦૦
નવસારી તરફથી ગાયકવાડ સરકારમા ભર્યા...	૧૭૦૦૦
મુબઇની પચાસતના ધરમ ખાતામા	૧૫૦૦૦
સુરતમા આગથી ફના થયલા કુટુંબો માટે ..	૨૫૦૦૦
દોખમા અને અગયારી માટે ...	૪૭૦૦૦
શેઠ મોતીચંદના પુણ્ય માટે	૭૦૦૦૦

મુઅમ્મદની પાઞ્ચરોગ		૭૨૦૦૦
સર જમશેદજી હોરપીટલ પાછળ	...	૧૬૦૫૦૦
સુવાવડ આતામા	.	૩૦૦૦૦
માહીમના પુલ પાછળ	.. .	૧૭૭૦૦૦
પુનાનો બંડ	૧૮૦૦૦૦
ભાવપ્રભાનુ તળાવ	.	૨૩૦૦૦
વાદરામા તળાવ	૧૦૦૦૦
ખડાળાની ધરમશાળા	.	૨૦૦૦૦
મુઅમ્મદ ડીઝીકટ બેનીવોલનટ	૧૫૦૦૦૦
મુઅમ્મદની રકુલ ઓવ આરટ	.	૧૦૦૦૦૦
આનંદ મેડીકલ કોલેજમા ઇનામ	...	૧૫૦૦૦
એલફીનસ્ટન કોલેજમા પ્રોફેસર શીપ		૧૧૦૦૦
પરચુટલુ	૧૫૦૦૦૦

આ સખાવતોની દરેક બીના એક ગોથા તવારીખજ છે કે જેમા એવ-
 જીનો મોટા ગવરનજે સાથનો સબધ, મોટા દેશોમા
 સર જમશેદજીની નામના મેળવી તે વીગેરેનો ભાસ આપજીને આપે
 પરચુટલુ સેવાઓ છે જ્યારેથી શહેનશાહતમા પારસી લોકોને લગતુ
 કશુંબી કામકાજ હોતુ તો તેમા સર જમશેદજીનો હાથ હતો એવજીની
 હાથયાતી દગમયાન એવજી માન પામેલા અને માનીતા પચાયતના વડા
 હતા વળી જીવતા હતા તે અધ્યામમાજ પોતાના બેટાઓને પોતાની
 નામીથી કારકીરદીમા આગ લેવાને તેઓએ જોડી દીધા હતા એ રીતે
 જ્યારે ૧૮૫૭ મા મોટો બળવો જાગ્યો તથાજે મુઅમ્મદમા હુલ્લડ થવાની દરેક
 વકતી હતી મુસલમાનોના તહેવાર તેમજ હિંદુઓના દીવાળી તહેવારો
 દરમયાન તો જોયા લેખિને કાગને ડોળે રહેતુ પડતુ હતુ કે હમજી હુલ
 પડશે તે વખતે મુઅમ્મદનો પોલીસ કમીશનર મીં ફોર્જેટ હતો
 તેણે પહેલાથીજ બહુ સખતાઈથી કામ લીધુ હતુ અને દરેક બેવકા સીપા-
 હીને ફરમાન કીધુ હતુ કે તેમને પકડીને તેમને બારજીને તે ફાંસી દેશે.
 આથી હુલ્લડ દબાઈ ગયું હતુ અને મીં ફોર્જેટ મુઅમ્મદમા માનીતો થઈ
 પડ્યો હતો. જતી વેળાએ તેને મુઅમ્મદની પ્રજાએ બારે નાજીથી નવાજ્યો.

હતો જેમા પારસીઓનો મુળ હીસ્સો હતો, અને જ્યારે મહારાષ્ટ્રી વીકટોરીઆનો ઢઢેરો થોડા વખત પછી જાહેર થયો ત્યારે મુખ્યમા મોટી સભાઓ ભરવામા આવી હતી, તેમજ આતશખાણ છોડવામા આવી હતી એ સરવેમા સર જમશેદજીનો હાથ હતો એ ઉપરાંત ૧૮૭૨ મા જ્યારે વીકટોરીઆ મારડનસ હસ્તીમા લાવવામા આવ્યો ત્યારેથી સર જમશેદજીએ એક નગરશેઠને 'જાજતી સેવા બજાવી હતી

સર જમશેદજીની જીદગી દરમિયાન મુખ્યમા બે હુલ્લડો જાગ્યા હતા ૧૮૫૧ નું હુલ્લડ અને સર જમશેદજીની સેવા પહેલું ૧૮૭૨ મા થયું હતું કે જે વખતે કુતરા સબધી ચકચાર ચાલવાથી સરકાર અને હીંદુ, પારસીઓ વચ્ચે હુલ્લડ થયું હતું રસ્તે રસ્તે જે ખરાબ કુતરાઓ હોય તેમને સરકારે મારી નાખવાનું કામ ઉપાડ્યું આથી હીંદુઓ અને પારસીઓની લાગણી દુખાઇ પારસી નશોશાહારોએ ખાસ કરીને તોફાન જગાડ્યું પણ જ્યારે સરકારની લશ્કરી ટુકડી બાહર પડી ત્યારે બધા નાશી ગયા સર જમશેદજીએ સરકાર તરફથી પ્રજાને સમજાવવામા અને લોકોને શાન પાડવામા ભારે સેવા બજાવી હતી પણ ૧૮૫૧ મા તો તેનાથી જીદાજ પ્રકારનું અને ભારે જખંડું હુલ્લડ જાગ્યું હતું જેનું કારણ પારસીઓ અને એસ્લામીઓ વચ્ચેની જીમખેશનું હતું તે વખતે મુખ્યમા “ચીત્રજ્ઞાન દરપણુ” નામનું એક પત્ર નીકળતું હતું તેમા હઝરત મોહમદ પયગમબર સાહેબ વીશે કાઠક લખાણ આવ્યું હતું જે વાચતાની સાથેજ મુસલમાનો છોડાયા તેનો ખાર તેઓએ અજબ રીતે પારસીઓપર કાઢવા માડ્યો તે એવી રીતે કે પ્રભુથી ચાર હજાર આદમીઓનું ટોણું પહેલા એલાહીમાગવાળા લતા ઉપર ધસ્યું, પછી તયાની પારસીઓની ભીડીબજારની દુકાનો લુટી અને ખુદ અગયારી ઉપર પણ હુલ્લડખોરાએ મારો ચલાવ્યો પણ જ્યારે પારસીઓએ જોયું કે તેમને નાહકના હયરાન કરવામા આવે છે ત્યારે તેઓએ સાથે મળીને પોતાનો બચાવ કરવા માડ્યો. પોલીસના સીપાઇઓ કાઠ કરી ચક્રા નહી અને થોડા વખતમા પારસીઓએ હુલ્લડખોરાને પોતાના લતાઓમાથી નસાડ્યા પાછળથી ફરીને રમખાણો થયા અને સા બાહર કાઢના પારસીઓના જાનમાલની ભારે ખુવારી થવા લાગી.

આ ઉપરથી સર જમશેદજીએ પોતાના મકાને સભા બોલાવી અને જ્યારે મુસલમાનોના વડા ધરમચુડ ત્યાં નહીજ આવ્યા ત્યારે પારસીઓને શાત પાડી એવળુના વડા બેટા ખરશેદજીએ સરવેને ધરે મોકલ્યા પાછળથી મુસલમાનોએ વધારે હથરાન કરવા માડવાથી દાદાભાઈ નવરોજીએ સર જમશેદજી સાથે મળીને તે વખતના મુબ્બિના હાકેમ લોરડ ફાકલેડને વચે પડવા કહ્યું સરકારની સનમુખ જે ડેપુટીશન ગયું હતું તથા વડરજી શેઠ બહમનજી હોરમસજી વહાડીયાને આપવામાં આવ્યું હતું આખરે બંને કામ વચે દોસ્તી થઈ અને એક જાહેર સરઘસ કહાડનામાં આવ્યું હતું જેમાં પારસીઓના વડા તરીકે જમશેદજીના બેટા ખરશેદજી પોતાના પાદશાહી રથમાં વડા જજ સર અરસફીનપેરી મુસલમાનોના વડા કાજી સાહેબ અને બીજાઓ સાથે બેસીને સરઘસને મોખરે ગયા હતા

પારસી પચાયતની સાથે સર જમશેદજીનો શો સબંધ હતો એ તપાસવા માટે આપણને લાગે જતું પડે એમ પારસી પચાયતમાં એવા નથી પોતે “ખુલાસે પચાત” નામની ચોપડી “માઝદયસ્તી દીનનો તાબેદાર એક બદેખોદા”

એ તખલ્લુસ હેડળ લખી છે તે ઉપરથી એમના મહાન સેવારૂપી કામોનો ધનિતેખાબ આપણને મળી શકશે ૧૮૨૩ ના સાલમાં સર જમશેદજી પારસી પચાયતના પેહલીવાર સભાસદ નેમાયા હતા પચાયતની સત્તા બળવાન બનાવવામાં અને તેને સારે લોકસેવાના મારગે દોરવવામાં સર જમશેદજીએ તે દીવસથી તે બધા સુધી જઈશીને લીધે તેઓ રીટાયરડ થયા ત્યાં સુધી પારસી કામની ધણીક સેવાઓ બજવી હતી પારસી સુસ્તી, પારસી બેદરકારી, પારસી લાચારી વગેરેને લગતા સવાલો એવળુના વખતમાં એવજી ચરવાવયા હતા તેમજ તેમને એવે વહેવારે તબક્કે ચઢાવયા હતા કે તેમના જેવા વળી કામ સેવકો બહુજ થોડા થઈ ગયા હોય અજીમનની સેવા બજવવા છતાં અજીમન તરફથી ધણીક વખતે કામને ન છાજતું સમજવું વટીક પડ્યું હતું પણ તેની ખરવા કીધા વગર એવજી પોતાનું કામ ચાલુજ રાખ્યું હતું પોતાને કરવામાં આવેલા અપમાન વીગેરે સબંધી એવજી ધણે દીલગીરીભરેલો

એસારો પોતાના પુસતકમા એઓ કહે છે શરૂઆતમા પચામતનુ રૂ ૩
૧૮૦૦૦ રૂપીયા જેટલુ હતુ તે સર જમશેદજીના મરણ વખતે રૂપીયા ૬
લાખ સુધી ગયુ હતુ પોતાની હુધિયાતી દરમયાન દરેહમેદરો, આતશ-
કહેદો, ધહમબારના રૂડો દોખમાઓ વીગેરેને એવણે નાણાનો બારે ટેકા
આપ્યો હતો

કામ અને હમવતનીઓની દાઝ સર જમશેદજીને હાડે કેટલી હતી
તેનો ખયાલ સહેલાઈથી આપણને એટલા ઉપરથી
સ કહે સમયે આવી શકે કે જ્યા રેલ કે આગ કે એવી કાંઈથી
સર જમશેદજીની આફતો જાણુતા ત્યારે સર જમશેદજીનો મદદનો
સેવા હીરસો ત્યા સઉથી વધુ રહેતો ૧૮૭૭ મા સુરત
શહેરમા એક જબરદસ્ત આગ લાગી ત્રણ દિવસ સુધી બળતા
રહ્યા હતા અને આઠ દિવસ વધુ પજરણુ રહ્યુ હતુ એથી
કાંઈક આદમી માલ મીલકત વગરનુ અને કાંઈક ખાધખોરાકી વગરનુ
લાચાર થઇ પડ્યુ તરત સર જમશેદજીએ નાણુ ભરીને રૂડી
પહેલ કરી અને બીજાઓ સાથે મળીને ધણુ કે નાણુ સુરત ખાતે મોકલાવી
આપ્યુ ઘેરેઘેર માણસને ફેરવીને અનાજ, કાપડ અને રૂપીઆનુ વેહે-
ચાણુ શેઠ દાદાબાઈ આલપાધવાલા મારફતે સર જમશેદજીએ કરાવ્યુ
હતુ એવી સને ૧૮૫૪ મા મુબઈના બારામા એક ભારે તોફાન થયુ
હતુ, તેમા ૧૮૫૬ મા ફ્રાન્સ દેશમા એવાજ તોફાનો થયા હતા, તથા
૧૮૨૩ અને ૧૮૯૬ મા આયરલેન્ડ ખાતે દુકાળો પડ્યા હતા તો તેમા,
૧૮૩૨ મા બંગાળ ખાતે દુકાળ પડ્યો હતો તે વખતે તેના રૂડમા સર
જમશેદજીએ નાની મોટી રકમો ભરી હતી

બંગાળના દુકાળની મદદ બાબે એક અંગ્રેજ પત્રકારે બહુ સરસ ટીકા

ખાળનાં પત્રે કરેલી કીધી હતી જે પારસીઓને મગર કર્યા
મગરૂરીભરા તારીફ વીના રહેશે નહીં તે નીચ મુજબ હતી —

Jamshedji Jeejeebhoy the most
eminent Parsee merchant of Bombay, has put to
shame many a richer Baboo of Calcutta, by the
munificent donation of Rs 500 to the Calcutta

Fund We say with pride that our friend Jamshedji has an English heart, as well as the mind of an enlightened Englishman

સને ૧૮૩૪ થી ૧૮૪૧ સુધી મુ અધના હાકેમ તરીકે સર જમસ કરનાક હતો એ અરસામા તેણે શેઠ જમશેદજીની સર જમશેદજી અને નાઇટનો સખાવતોનો અનુભવ મેળવ્યો હતો, જેને પરીણામે અલકાબ તેવણુ માટે અતીશય માન તેનામા અરપા થવા પામ્યુ હતુ જ્યારે તે ધ ગલાડ ગયો ત્યારે તેણે તેવણુની ગભવર સખાવતોની વાત ત્યાના આગેવાન મહોમા કહી ‘કોરટ ઓફ ડીરેક્ટરસો’ ને કાને એ વાત આવતા, તેઓએ શેઠ જમશેદજીની લાયકાતને અરનુ માન આપવાનો નીશચય કર્યો જે માટે નામદાર મહારાણીએ પણુ પોતાની અતીશય ખુશી બતાવી, સને ૧૮૪૨ ના સાલની ત્રીજી મારચને દીવસે એક હાલમ દીલના શેક્યાને સર નાઇટ બનાવવામા આવયા હી દુસ્તાનમા પહેલવહેલા “સર નાઇટ” થવાનુ માન કાઇ જેવુ તેવુ નહોતુ “સર નાઇટ” ના ખેતાબની બાદશાહી સનદ ગવરનર મી॰ એનડરસન નામદાર મહારાણીજીના વરસગાઠમા તા॰ ૨૫ મી મે ૧૮૪૨ ના દીવસે પરેલ ખાતેના સરકારી મહેલમા એક દબદબાબરી જાહેર દરબાર ભરી અતીશય માન સાથે શેઠ જમશેદજીને અરપણુ કરી જે વેળાએ ગવરનરે કરેલુ લાજણુ તેમજ તેના જવાબમા સર જમશેદજીનુ વીવેચન વાચવા લાયકજ છે ધ ગલાડમા દરેક “સર નાઇટ” ને તે ખેતાબ મળતા ચોક્કસ રકમ સરકારને ભરવી પડે છે તેમજ સર જમશેદજીએ તેટલી રકમ પગાર કરી હતી, પણુ “કોરટ ઓફ ડીરેક્ટરસોએ” તે માન સહીત પાછી વાળી હતી સર જમશેદજીનો “કોટ ઓફ આગમસ”નુ ચીત્ર તો દરેક પારમી વીદ્યારથી જેણે સર જમશેદજી રકુલમા કુળવણી લીધી હોય તેને માલુમ હશે ઉદયોગ અને ઉદારતા એ તેવણુનો મુદ્રલેખ હતો સર જમશેદજીને એ મોટુ માન મળવાથી એકલી પારસી કોમમાજ નહી પણુ આખા હી દુસ્તાનમા ખુશાલી ફેલાઇ હતી ૧૮૪૨ ના જ સાલની તા॰ ૧૫ મી જુને સર જમશેદજીને તેવણુના બાઇબ ધ શહેરીઓ તરફનુ માનપત્ર “મઝગામ કેસ્ટલ” ના તેવણુના અગલામ।

સરવે કામના સભાસદો સમક્ષ ફરામજી કાવજીજી બનાજીએ વાંચી સ બળાવયુ હતું વળી દખલ અને ગુજરાતના દરેક આગેવાન શહેરના રહેવાસીઓએ જુદા જુદા માનપત્રો એવજી ઉપર મોકલી આપ્યા હતા

વળી નામદાર મહારાણીજીએ તેવજીને “સર નાઇટ” નો ખેતાબ એનાયત કરવા ઉપરાત પોતા તરફથી એક સોનાના માનચાંદની ચાંદની ભેટ કરી જે ના. ગવરનર સર ન્યોરન આ-
નવાજેશ રથર એરાનેટે ૧૮૪૨ નાજ સાલમા તેવજીને એક જાહેર દરબાર ભરી એનાયત કર્યો હતો, જે વેળાએ પણ તે માન માટે ઉપકાર માનવા ઉઠતા સર જમશેદજીએ ધણું અસરકારક વીવેચન કરયુ હતું

સર જમશેદજીને તે ચાદ તેમની ઉદારતા અને સ્વદેશાભીમાન માટે ભેટ કરવામા આવ્યો હતો, જે ખવાસો આજે પણ પુરતી રીતે તેમની ઓધેથી ઉતરી આવેલાઓમા માલુમ પડી આવે છે તેમના સધળા વારસો આ ચાદને જાણે એક ઉત્તેજન આપનાર નીશાની તરીકેજ જોતા આવમા છે.

પારસી કામમાં પહેલવહેલો કેળવણીનો પાયો નાખનાર સર જમશેદજી હતા મુઅમનાજ નહી પણ ગુજરાતના જુદા જુદા પારસી કેળ- શહેરો સુરત, ભરૂચ, ઉદવાડા, નવસારી ખાતે નીશા- વજીનો પીતા જો સ્થાપી, અને તેનો વહીવટ ચલાવવા માટે સર જમશેદજીએ તે ઉપરાત સ્કોલરશીપો અને ધનામે માટે પણ મોટી રકમે સખાવતમા આપી છે વળી સઉથી અગતયનું અને પારસીઓને સુધ- રેલા અને વધુ શીખેલા બનાવવાની શરૂઆત કરનાર સઉથી ઉપયોગી ખાતુ તે “સર જમશેદજી જીજીભાઈ ખીનેવોલેટ ધનસ્ટ્રીટયુશન” ની સ્થાપના ઇ સ ૧૮૪૯ મા થઇ ગુજરાતમા વસ્તા પારસીઓની હાલત અતી કઠાણ થતી જોઇ, તેઓએ એક ફડ તેઓના દુ ખનીવારણ માટે ઉજુ કરયુ જેમા સર જમશેદજીએ કેટલાક શેરો ઉપરાત ત્રણ લાખની ગજવર રકમ ભરી, અને તેનો વહીવટ કરવા તથા તે રકમનો સારો ઉપયોગ થાય છે કે નહી તે માટે એક કમીટી પારસીઓના આગેવાન

સભાસદોની નેમવામા આવી તે રકમને સરકાર હસતક ચોક્કસ શરતો સાથે આપવામા આવી, તેનું વચાન મળવા કરે એવી ગોઠવણ કરવામા આવી તે રકમમાથી મુબઇ, સુરત, ભરૂચ, ઉદવાડા, નવસારી વીગેરે ખાતે રકુલોની સ્થાપના કરવામા આવી, જે ઉપરાત લાચારોને મદદ કરવા, મરીબ પારસીઓના લગન કરી આપવા પાછળ તેમજ મરણુ ખરચો પાછળ પણ ચોક્કસ રકમ કાઢવામા આવી

સર જમશેદજીએ સ્થાપેલા અનેક કેળવણી ખાતાઓમા સરવથી મોટું અને અગત્યની કેળવણી આપનાર ખાતુ સર જમશેદજી જીજીભાઈ બેનીવોલન્ટ ઇન-સર્ટીફિકેટ તે મુબઇની સર જમશેદજી જીજીભાઈની રકુલ છે એ શુભ ખાતાની શરૂઆત ઇ. સ. ૧૮૪૯ ની ૧૭ મી ઓક્ટોબરે થઇ હતી પણ તે વખતે આ શાળાનું પહેલું મકાન હોરા બગરમા હતું હાલના મકાનને ખુલ્લી મેલવાની કીચા ઇ. સ. ૧૮૭૧ મા લોરડ નોરથબરૂં કરી હતી આ શાળામાજ પારસી પચાચતની ઓફીસ પણ ઉપર કાઢવામા આવી, તે ઉપરાત સર જમશેદજી હસ્તક ચાલતી છોકરીઓની નીશાળની પણ ત્યાં ગોઠવણ કરવામા આવી આ ખાતાને શેઠ રસ્તમજી જમશેદજીએ પણ ઘણી અગત્યની મદદ કરી જેથી સર જમશેદજી તેમજ રસ્તમજી જમશેદજી બંનેના બાવળા ત્યાં મુકવામા આવયા છે આ રીતે બાહેરગામની રુલો મલી એકદરે ૨૧ રકુલો આ ઇનસર્ટીફિકેશનનો લાભ મેળવે છે, જેમા પાંચ રકુલો મુબઇમાજ છે

સર જમશેદજી વાર વાર એમ કહેતા કે “ પારસીઓ કેળવણીની ખુબી થી વાકેફ થયા છે, તેથી મને મારી આ સખા-પારસીઓ માટે મર જમશેદજીની કાળજી વતનો બદલો મળી ચુક્યો છે ” તે બોલો આજે કુટલા ખરા પડયા છે તે પારસીઓમા વધતી જતી કેળવણીથી આપણને માલમ પડી આવશે એટલાથીજ તેવણુ કયા ધરાતા હતા લોકોના દુ ખ ઠાળવાએ તેમની નેમ હતી. પણ તે નેમે કયા રસ્તે પાર પડશે ને માટે તેવણુ વધુ કાળજીમદ રહેતા કેળવણી ખાતા સ્થાપવાથીજ કાંઈ લોકોના દુ ખ ટળાતા નથી અને તેઓ સારી રીતે

સમજતાં, ત્યારે દવાખાના અને હોસ્પીટલો સ્થાપે તેમા કાંઈ નવાઈ હતી ? “ સર જમશેદજી જીજીભાઈ હોસ્પીટાલ ” એવા ખાતાઓમા આપણું પહેલું ધ્યાન ખેંચે છે, ગરીબોની હાડમારીનો ખયાલ કરી તેવણે સરકારને એવી હોસ્પીટલ બાંધવા માટે એક લાખ રૂપિયાની મદદ કરવા કબુત્યુ થઈ મહેનત પછી સરકાર સાથે ઘટતી જોઠવણ કરવામા આવી અને તા. ૩ જાન્યુઆરી ૧૮૪૩ ને દીવસે એ ખાતાનો મોટી ધામધુમ અને દબદબાલરી કીયા સાથ પાયો નાખવામા આવ્યો જે વેળા મવરનરે ખાસ પોતે સર જમશેદજીને કોટવેર જઈ, તે હોસ્પીટલની જગ્યા ઉપર પોતાની ગાડીમા લઈ આવયા હતા કીયા ખતમ થવા પછી સર જમશેદજીએ પણ એક ટુક વીવેચન કરી હોસ્પીટલની આખાદી માટે અતી કાળજી બતાવી જે ખરેજ પારસી કોમને મગરૂર બનાવવા માટે પુરતું હતું આ હોસ્પીટલને ચાલુ કરતા રૂપિયા ૨૯૪૪૮ ની બાદશાહી રકમ ખરચાઈ હતી, જેમા આપણા સંખ્યાવતી નરે ૧૬૦૫૦૦ નો ખરચ ઉપાડી લીધો હતો વળી ત્યા પાસે “ ગ્રાન્ટ મેડિકલ કોલેજ ” નો પણ પાયો નખાયો જેમા પણ સારી મદદ તેવણે કરી હતી દરદીઓના દુઃખ ટાળવાને એ મહાન નર કેટલી કાળજી ધરાવતો હોવો જોઈએ તેનો પુરાવો શુ વધુ આપવાની અગત છે ?

માહીમ અને વાદરા વચેની નાની ખાડી આજે આપણે પુલથી કરી જે રીતે આસાનીથી પસાર કરી શકાયે છીએ તે માટે જાહેર બાંધ-કામ-લેડી જમ-શેદજી કીજ પણુ આપણે એવણનેજ આભારી છીએ દર ચોમાસામા ખાડી પસાર કરતા માણસો ડુબી જતા અને આવજ કરવાની પણ અતી મહેનત પડતી સરકારે પુલ બાંધવાનો વીચાર કર્યો, પણ તેનો ખરચ ૬૭૦૦૦ નો અડસઠવામા આવવાથી તે વાત પડતી નાખવામા આવી માણસોને ડુબી જતા સાબજવાની ખબરથી લેડી જમશેદજી પણ વાર વાર દીલગીર થતા અ તે સર જમશેદજીએ પુલ બાંધવાની યોજના પણ ઉપાડી લીધી, જો કે તે અગાઉ બીજા પારસીઓએ તે યોજના ઉપાડવાની કોશિશ કરી હતી, પણ ખરચનો અડસઠો બહુ થવાથી પડતી મેલાતી હતી સર-કાર સાથે ભાગમા ઘટતી જોઠવણ કરી તે કામ શરૂ કરવામા આવ્યું પણ

૧૮૪૪ માં પુલ્કનો થોડોક ભાગ પડી ભાગ્યો ત્યારે સર જમશેદજીએ ચોકી વધુ ખર્ચ કરી કામ તદ્દન પાકુ જ કરાવ્યું જેમ કરતા તેવલુને ૫૫૮૦૦ રૂપિયા વધુ થયા પુલ્ક પાછળ સરકારને ૨૦૩૮૪૩ નો ખર્ચ થયો જેમાં ૧૫૫૮૦૦ રૂપિયા સર જમશેદજીએ પોતાના બાવડી લેડી આવાબાઈને નામે આપ્યા ત્યારથી તે પુલ્ક “લેડી જમશેદજી” પુલ્ક તરીકે ઓળખાયો એ પુલ્ક પછી સર જ્યોતજી આરથરે ઇ સ ૧૮૪૫ માં વપરાસ માટે ખુલ્લો કીધો હતો

વર્ષ ૧૮૫૪ માં સરકાર અને સં જમશેદજીને ખર્ચે વાહરા આગળ મોટા મેરીના દેવળ મુધીનો રસ્તો પછી બાંધવામાં ડીસ્ટ્રીક્ટ એ નીવોલન્ટ ઇન-સ્ટીટ્યુટ આવ્યો હતો વર્ષ ૧૮૫૫ની “ડીસ્ટ્રીક્ટ” એની-વોલન્ટ સોસાયટી” નું મકાન સરકારની પરવાનગી લઈ સર જમશેદજીએ પોણા લાખને ખર્ચે બાંધવી આપ્યું જેમાં અશકત બાંધણા પાગળા બુઢાપાથી લાચાર થયેલા વીગેરે ત્રણસેથી ચારસે માણસો આશરો લઈ શકે છે તે ખાતાને દર વરસે સરકાર રૂ ૬૦૦ ની મદદ કરે છે વર્ષ ૧૮૫૭થી તે સોસાયટીનું રૂ ૩ પુરતું ન પડવાથી ૫૦૦૦૦ પોતાને નામે અને ૨૦૦૦૦ પોતાના ધણીયા-ણીને નામે ભરી હાજત પુરી પાડી વર્ષ ૧૮૫૮ના શહેરને પુરતું પાણી ન મળતું હતું તે માટે પછી સર જમશેદજીએ સરકાર સાથે ગોઠવણ કરી બાંધકામ કરાવી આપ્યું જેને હાલ “સર જમશેદજી જીજીભાઈ પુના બંડ એનડ વોટર વરક્સ” નામ આપવામાં આવ્યું છે આ બાંધકામથી ગરીબ વરગને જે ચાલુ તાગી પાણીની પડતી તે દુર થવા પામી છે.

સર જમશેદજી એક વેપારી તરીકે આટલો મોટો સાહસ નામ ધરાવતા તેઓએ એક વેળા એક મોટી પહેડીને દેવાળું કાઢતા બચાવી હતી, તે માટે તેમને એક “પીસ-ઓફ-પ્લેટ” ધરતા લેખ સાથે તે પહેડીએ ભેટ કરી છે. વર્ષ ૧૮૫૯ જમશેદજીના સખાવતી કામોની કદરસનાસી કરી લડનની “કારપોરેશને” તેમણે લડન શહેરના “ફ્રીડમનું” માન આપ્યું વેપારી કારકીરદીની આખેરીએ મળેલું આ માન તેમને માટે તેમની

જાણીમા થોકુ ખુશી કરનાર ન હતું. એવણુના જેવા બાએજ
હજારમાથી બલકે કહેા કે લાખોમાથી એક નર પેદા પડતા હશે]

પારસીઓને હીદમા લાવીને તેમની કીરતી પાછી અસલી કીરતીની
નોક જેટલી ઉચી ચઢાવનાર સર જમશેદજી હતા
સર જમશેદ- તેનું કારણ તેઓ હીદીવાનોમા પહેલવહેલો બેરોને-
જીને બેરોનેટનો એલકાબ ટનો એલકાબ મેળવવા પામયા હતા તેનું છે આ
એલકાબ ખીતાબ સર જમશેદજીને ૧૮૫૭ ના મે માસની
૨૪ મી તારીખે નામદાર મહારાણી વીક્ટોરીયાએ આપયો હતો અને
જ્યારે તે માટેની જાહેરાત અંગ્રે પુગાડવામા આવી હતી ત્યારે પારસી-
ઓ તેમજ ખુદ હિંદીવાન કોમોનો હરખ સમાયો રહયો હતો નહી
પોતાના વારસોને પોતાનો ખેતાબ મળે અને તેની મોટાઇ મુજબ તેમને
આપત મળે એ નેમથી વીલાયતની પારલામેંટે સને ૧૮૬૦ ના સાલમા
બેરોનેટસી એકટ પસાર કરી આપયો જે મુજબ સર જમશેદજીનો મજ-
ગામ કાસલ સરકારને ત્રસ્ટમા સ્વાધીન કરવામા આવયો

આટલી મોટાઇઓ મેળવીને સર જમશેદજી ૧૪ મી એપ્રિલ ૧૮૫૯ ને
હીને પોતાના કોટના રહેવાના મકાનમા ગુજર
સર જમશેદજી મરણ પામયા હતા શહેરના જાહેર ખાતાઓએ શોક
પ્રદરશીત કીધો હતો પણ ખુદ સરકારી ખાતા-
ઓએ પણ તે શોકના નામના મોટાઈની માનમા વાવટાઓ અડધી કાઠીએ
ઉતારયા હતા. હોરડ એલશીસટને લશકરી માન આપવા પોતાનું બેડ
ગ બીર સરોદો માટે મોકલી આપવા તરત સર જમશેદજીના બેટાને
જજીવાયુ પણ તે માગણી સ્વીકારવામા આવી ન હતી જ્યારે રવાન લઇ
જવામા આવયુ હતું ત્યારે પોલીસ કમીશનર ફોરજેટ્ટે એવો બ દોઅસત
રાખયો હતો કે એકબી જીદદીનને રવાનના મારગમાથી પસાર થવા દીધો ન
હતો સર જમશેદજીના નામ અને કામની મોટાઈના ગાયનો શહેનશાહતમા
દરેક ઠોકાણે ગવાવા લાગયા અને ખુદ ઇંગલડમાથી તે વીશેની નોંધ લેવાઇ
હતી મરહુમના નામની યાદમા અનુમનની જે સખા બોલાવવામા
આવી હતી તયા સર કાવસજી જહાંગીરે દીલગીરીનો દરાવ રજુ કર્યો

હતો અને કુદરે અનુમતે તે ઠરાવને ટેકો આપ્યો હતો કે સર જમશેદજીના મરણથી કોમને મળ્યુત ફટકો પડ્યો છે મરહુમની સીકતમા જોડાયલા ગાયનોમા મનસુખનુ રદન ધણુ અસરકારક છે સર જમશેદજીની કુલે સખાવત પચીસ લાખ ઉપર થવા જાય છે જે માત્ર જાહેર ખાતાઓમા જ અપાયલી છે જ્યારે ખાનગી સખાવતોનો સંપુરણ આકડો મળી શક્યો નથી કે જે બેશક ધણો મોટો હતો

દાદાભાઈ નવરોજી એમ. પી.

જ્યારે ધરાનનુ પતન છોડીને પાગસીઓ મુલકે હિંદમા આવીને વચ્ચા હતા ત્યારે ગુજરાતના રાજા રાણાજીએ પારસીઓ દાદાભાઈની મહાનતા કનેથી એક વચન માગ્યુ હતુ તેનુ તાતપર્ય એ હતુ કે જેમ પારસીઓને હિંદે રક્ષણ આપ્યુ છે તેમ હિંદની સેવા બળવવાથી પારસીઓએ કદીમી પાછીપાની કરવી નહી. જો આ કાલને કોઇમી પારસીએ સઉથી વધારેમા વધારે જવાબ આપ્યો હોય, જો કોઇમી પારસીએ હિંદુસ્તાનની વધારેમા વધારે સેવા બળવી હોય તો દાદાભાઈ નવરોજી એ છે જો પછસા આપણી પાસે હોય તો તેથીજ દેશની યા કોમની સેવા બળવી શક્યે એમ આપણે માનયતા ધરાવતા હોઇએ તો તે ખોટુ છે મેવા જો કે પછસાની સખાવત કરવાથી બળવી શકાય છે ખરી પણ જો તે બદલ સેવા બળવવાનો જુરસો ઉઠટ અને ઉતસાહ અને એવા પ્રકારના બીજા ઉત્તમ ગુણો આપણે ધરાવતા હોઇએ તો પછસાની ચેરહાજરીમાથી આપણે ધણુક કરી શકીએ એમ છે દાદાભાઈએ આપણને એવો ધડો પુરો પાડ્યો છે કે જો આપણે કમીની ગુજ્જશથી ધરાવતા હોઇએ તોબી કોમ યા દેશ તરફ આપણે પુરતો ઇતમાર અને ચાહ ધરાવતા હોઇએ તો આપણે પુરતી તકદારી અને અચછી રીતે તેની સેવા બળવી શક્યે એમ છે

એક જરથોસ્તી તરીકે આપણે જ્યારે આ જુમી ઉપર જનમ લઇએ છીએ ત્યારે તેની સાથે આપણે આપણી કેટલીક માઝહયસ્ની દીન શુ શીખવે છે? જો અમદારીઓ સાથે લેતા આવીએ છીએ અને તે અમદારીઓમા પહેલા આપણી પોતા તરફની છે,

ખીજી કામ તરફની છે અને ત્રીજી આપણા દેશ તરફની છે એક ખરો જરથો-
સતી માત્ર પોતા તરફ ચા કામ તરફજ પોતાની દુરજ મળવીને એથી
રહેતો નથી પણ તે એક પગલું આગળ વધીને પોતાના દેશ અને પોતે
જે જગતમા આવ્યો છે તે જગતનું ભલું કરવામા પોતાની શક્તીનો
ઉપયોગ કરે છે એવા તબક્કાએ પહોંચેલા નરો આપણી કામમા બહુ
જીજ થઇ ગયા છે અને તેઓમા સઉથી આગળ પડતા દાદાભાઇ નવરોજી
છે એમણે પોતાના જીવનનું બધારણ એવી રીતે ધડ્યું હતું કે પહેલા
તેઓ પોતાનું તથારખાદ પોતાની કામનું અને છેવટે પોતાના દેશનું વધ-
તામા વધતું બહુ કરી શક્યા હતા દાદાભાઇ એક સાચા પારસી હતા
અને માઝદયસ્તી ધરમની નેક રીતીમા વધારો કરી ગયલા એક મહાન
નર હતા

આપણી કામનો પહેલવહેલો પગપેસોરો ગુજરાત ખાતેના બદરો જેવા
કે સુરત, ભરૂચ ખાતે થયો હતો પાછળથી
દાદાભાઇનો જન્મ બ્યારે તથા આગળનો વેપારવણુજ પડી માગ્યો
અને એલાદ અને મુબઇ વેપારવણુજનું મુળ સ્થળ થઇ પડ્યું
તથારે બધા પારસીઓ એ સ્થળે ખેડામાં આવયા, એવી રીતે વાડીયાવા-
ળાઓ, બનાજીઓ, રેડીમનીઓ પહેલવહેલા અન્ને આવીને વસ્યા હતા.
દાદાભાઇ નવરોજી તે નરોમાંના એક હતા કે જેઓએ આ નગરી કે
જેણે આજ સુધીમા પારસીઓને પાળ્યા છે, પોશ્યા છે અને કેટલા
કોને દોષત અને નામનાથી તરોપુર બનાવ્યા છે તે નગરીમા જનમ
લીધો હતો હાજનું મુબઇ બધું ફેરવાઇ ગયું છે આજથી પચાસ ચા સો
વરસ ઉપરનું મુબઇ તદન જીજુજ હતું દાદાભાઇ માડવી બદર કે બ્યા
ખડકો આવયા હતા તથાના ખડકે ઉપરના એક એલાહેદા ધરમા જનમયા
હતા તેવણુની જનમ તારીખ ૪ થી સપ્ટેમબર સને ૧૮૨૫ હતી, માખાષ
તો બહુ ગરીબ હતા અને તેમની અસહ્યાત નવસારી ખાતેથી હતી કે
જેઓ દોરડીવાળા કહેવાતા હતા એવણુના પીતાનું નામ નવરોજી દોરડી
કરીને હતું. અને બ્યારે દાદાભાઇ પાંચ વરસના થયા તથારે તેઓ હજી
થયા હતા. એથી નાદાન દાદાભાઇનો ફળવણીનો સધલો આધાર એવણુના
માતાજી આઇ માણિકઆઇ ઉપર રહ્યો હતો દાદાભાઇને પોતાના ખાપના

મરણ માટે ધણુ લાગતું હતું અને માતાના પયારમા તે કુ ખ ધણુ જીલ્લા
જવાતું હતું ધડપણુમાંથી પોતાના માત માટે યોજતા કે જોકે તેવણુ
કેળવણી લીધેલી ન હોતી તોયી તેવણુમા ડહાપણુ ધણુ હતું અને મને
ખરાબ સેહજતમાંથી બચાવનાર તેવણુજ હતા વળી આગળ ચાલતાં
ન્યારે સસાર સુધારાઓ અહીં કેળવણી માટે હું જીમખેશ ચલાવતો હતો
તયારે મારા માતાજીએજ મને મોટા ટેકા અને ઉત્તેજન આપયા હતા
આજે જે હું છું તે મારી માતાના પ્રતાપે

પોતે અથેરનાન ઓલાદના હોવાથી દાદાબાઇને ૧૪ મે વરસે નાનર
પનાવવામા આવયા હતા અને ધરમ ધયાન ઉપર એ
દાદાબાઇની કેળવણી રીતે તેઓ પહેલાથીજ વીશેષ લક્ષ આપતા હતા તે
એટલે સુધી કે ન્યારે વીલાયત ગયા અને તયા અગ્રેજો
વચે રહયા અને વણાક વરસો તયા પસાર કરયા હતા તયારેયી અગમથી
સુદેરેક કુસ્તી કાઢયા નહોતા અને વીલાયતમાંથી આફરગનીઆ આગળ
ઉભા રહી નીચમીત બદલી ગયા દાદાબાઇને ૨૦ મે વરસ લગનની
જુસરીમા જોડાવું પડ્યું હતું કારણકે તે જીના જમાનામા બાળ લગનની
ગોયા રસમજ પડી ગઇ હતી નાનપણુમા જોકે કાંઈ ફારમી ઝાંઝું ગીખયા
ન હોતા તોયી શાહનામું બહુ બહાદુરી અને જોમથી લક્ષકરતા હતા
અને પારમી મડળીઓ સામે તે ગાતા હતા એ રીતે એક જરથોસ્તી
તરીકે પોતાના સરવે ઉત્તમગુણોનું બધારણુ પારસી ગુણો ઉપરજ
રહ્યું હતું

હવે અગાઉ ન્યારે કમપનીનું રાજ્ય હતું તયારે તેના મારફતે મુબમમા
“નેટીવ એડ્યુકેશન સોસાયટી” કરીને યોજવામા આવી હતી ન્યાનાં
ગુજરાતી ખાતામા એક મહેતાજીના હાથ તળે એવણુ શરૂઆતની કેળવણી
લીધી હતી કેળવણી માટે કાંઈ દામ આપવું પડતું નહોતું તયાર બાદ
તેઓની ખરી કેળવણીની રચના સરકારી કેળવણી ખાતામા થઇ
હતી કે ન્યા અજ્ઞાનતાના પડદા એવણુના મગજ ઉપરથી એક પછી એક
એમ કરીને ઉચકાવા લાગ્યા અને સારા સારા ગુણો એવણુમા દાખલ
થવા લાગ્યા ઇંગ્લેજ રકુલ જેને એલરીનસટન ઇનસ્ટીટ્યુશનના નામે

ઝોળખવામાં આવતી હતી તેમાં એવણે પોતાની ચબરાકી અને બાહોશી માટે નામ કહાડયું હતું અને ધણીકે ધનામો જીતી ગયા હતા.

એ અરસામાં દાદાભાઈને જે ચોપડીઓ પર ભાર ચાહ હતા તે શીરાદોશીનું, “શાહ નામું” “જરથોસ્તીઓની ફરજો” અને વોઠ નામના ત્રય કરતાના ‘મ-ગજનો સુધારો’ એ નામની ચોપડી હતી, એજ રીતે દાદાભાઈને વીલીયમ વીલ્કિન્સન ફોરસે ગુલામોને તેમની ખુસરી-માથી કેમ છોડવ્યા અને તેના જોડયા કલારકસને તે બાબે કેમ જીમ્મલેશ ચલાવી એને લગતા ચોપડી ચોપાનીયા ધણી વાચવા ગમતા હતા.

પોતે કેળવણી લીધા બાદ કે જે દરમિયાન દાદાભાઈએ એલરીનસ્ટન ઇનસ્ટીટ્યુટના એક શીક્ષક અને પાછળથી એક પ્રિન્સિપલ તરીકે જગ્યા મેળવી હતી તે થયા બાદ પોતાના જાતભા-તરફ સેવા. ઇંગ્લેન્ડ અને દેશી ભાઈઓને કેળવણી આપવા પાછળ પોતે ધણી ઉત્સાહભરી સેવા બજાવવા માડી સડ્ડસ લીટરરી અને ‘સાયનટીફીક સોસાયટી’ નામની એક મડળી તેવલુનીજ કાળજી અને દેખરેખ હેઠળ પહેલવહેલા કાઢવામાં આવી હતી અને તે મારફતે પોતાના મીત્રો કે જંગમોમાં બેહેરામજી ગાધીનું નામ ધણી આગળ પડતું દીસે છે તેઓએ ખાસ કરીને ઉત્તરતા વરગો અને સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવા કામ કરવા માડયું આ મડળીએ જે બીડુ ઝડપયું હતું તેથી તેઓ કુધારાવાળા-ઓની કેટલીક ખફગીમાં આવી પડ્યા હતા અને મળહમાં તેઓ એમને તેમજ બીજાઓને “સીસોટીના પોર્યાઓ” કરીને ઝોળખતા તે વખતના ઇંગ્લેન્ડથી ધણી દીલ સોજ હતા બારટલ ફીઅર, સર ચારલ્સ ફોરબસ, એલરીનસ્ટનના નામો આજેથી દરેક દેશીની જીભ ઉપર ગોચા રમી રહે છે તે જમાનામાં તેઓએ એલરીનસ્ટન ઇનસ્ટીટ્યુશનના કરવણ્યાઓ સાથે મળીને કેળવણી તરફ ધણીક જગમગતી ભરી સેવા બજાવી હતી સ્ત્રી કેળવણીની તેમાં પહેલ કરનારા શેઠ દાદાભાઈ હતા એવણું તરફથી જે ટેકાણે છોકરાઓને શીખવવામાં આવતા હતા તે કોઠના કોઠનાં મોટા ધરનો ઝોટલો હતો જે વીશે તેઓ પાછલા

વખતમા બહુ મગરૂરી સાથે વાતો કરતા હતા. લીટરરી સોસાયટીના એઓ લામો વખત પ્રમુખ તરીકે રહ્યા હતા, અને ને દરમ્યાન પ્રજા તેમજ કોમની ધણી ધણી સેવાઓ બજાવી હતી. એજ સોસાયટી તરફથી જ ન પ્રસારક મડળી પણ સ્થાપન કરવામા આવી હતી જે મારફતે ફેળવણી સબધી ખાસ બાબતો આપ્યા હતા, એટલુજ નહીં પણ તે મડળીના એવણુ પ્રમુખબી હતા એજ મડળીના નામથી એક ચોપાનીયુ કાઢવામા આનુ હતુ તેના અધીપતીબી એવણુજ નેમાયા હતા.

દાદાબાઈની પારસી સંસારના સુધારા સબધીની જીમ્મેશ ખરૂં જોતા ૧૮૪૫ પંથી શરૂ થાય છે પારસીઓમા વહેમી મસાલ સુધારા અને જુરી રસમો પેવશ થઇ ગઇ હતી તે એટલે સુધી બાબે જીમ્મેશ કે ખુદ ધરમની બાબદોમા પણ જુરા આચારવીચારો અને તરીકનો દાખલ થઇ જવા પામી હતી. એની સામે કુદરતી રીતે જો અટકાવ નહીં થાય તો પારસી ધરમ તેના અખડપણથી દુર થાય અને આમદે મઝદયસના ધરમ તેની સ્વચ્છતા બલવી શકે નહીં આ વીચારથી દાદાબાઈએ નવરોજી ફરદુનજી અને સોરાબજી બગલી જેવા આગેવાન સુધાગંકોની મદદ લઇને એક સભા સ્થાપી જેનું નામ રાહનુમાયે મઝદયસના સભા હતુ એ સભાની મતલબ એની હતી કે આરસ કોમના સ્વચ્છ આચારવીચારો ફેલાવવા એવી પહેલ વહેલા સેક્રેટરી દાદાબાઈ નવરોજી હતા તેવણુને સતાવાળાઓ તેમજ હમ કોમીઓ “દાદાબાઈ પ્રોફેસર” ને નામે ઓળખાતા કારણ કે તેઓ તે વખતે એલર્ડીસટન કોલેજમા ગણીત જેવા બીકટ વીષયના પ્રોફેસર હતા રાહનુમાયે મઝદય સના સભા બીજે વખતે પારસી કોમમા એક મજબુત બળ સમાન થઇ પડી હતી કે જેને લીધે પારસી કોમમા સુધારાઓ દાખલ થવા પામ્યા હતા તેજ વખતે દાદાબાઈએ “રાસ્ત ગોફતાર” નામનું પત્ર શુરૂ કરીધુ હતુ અને જોકે એવણુને તરેહવાર જીમ્મેશોમા ઉતરતુ પડ્યુ હતુ છતાં તેમા તેઓ મજબુતાઈથી ટકી રહ્યા હતા એમ કરતા ૧૮૫૫ સુધીનો વખત આવી લાગ્યો કે જ્યારે એવણુને વીલાયત તરફ જવાનુ થયુ

સને ૧૮૫૫ના સાલમા કામાવાળાઓની પેઢી તરફથી દાદાભાઈ વીલા-
 યત ગયા અને ખુદ લડન યુનીવર્સીટીની કોલેજમા
 દાદાભાઈ વી- ગુજરાતીના પ્રોફેસરથી એવજી નીમાયા, ત્યાંથી
 લાયત નય છે ઇરાનના જરથોસ્તીઓ સાથે એવજી ખુદ ઇરાનના
 શાહસાથે સદેશો ચલાવીને તેમની બહેતરીનું કામ ઉપાડ્યું, આ મડળીનું
 નામ ઇરાનના જરથોસ્તીઓની બહેતરા કરવાનું ફડ હતું જેમા માણેકજી
 હાંતરીઆ જેઓએ ઇરાનના પારસીઓ સબધી ખાસ શોધખોળ કરીને
 ઇરાનના શાહપગ પૌતાનો લાગવમ ચલાવ્યો હતો પરીણામમા ઇરા-
 નના જરથોસ્તીઓ સબધી માણેકજી નશરવાનજી પીટીટ અને તેમના
 એટા દીનશાહજીએ લડન ઉપાડી અને એકે ફડ ચાલ્યું જે આજ સુધી
 આ ટોળીનું બહુ કરે છે

પણ દાદાભાઈ શેઠ માત્ર પારસી કોમના બના અરથેજ નનમ્યા
 નહોતા તેઓના દીલમા હીંદના એક વતની
 વીલાયતમા હીંદની વરીઝે હીંદનું બહુ કરવાનો વીચાર રમી રહ્યો
 અનવેલી સેવા હતો તેઓ વડપણમા જ્યારે વરસોવાના
 ફરીયાને કીનારે ખેસતા ત્યારે કહેતા કે નાનપણમા ઇગલબમા ચાલેલી
 ગુલામગીરી અને તેની સામેની જીમખેસના વાચણો બહુ ઉલટ અને ઉત-
 સાહથી કરતો જેથી છેવટે માગમા હીંદ દેશને તેની પડતી અને ગરીબાદ
 ભરી હાલતમાથી બચાવવાનો વીચાર સુઝ્યો દાદાભાઈએ વીલાયત
 જતાને વાર “ઇઝ્ટ ઇન્ડિયન એસોસીએશન” નામનું મડળ સ્થાપ્યું,
 અને તે મારફતે હીંદના અનેક રાજ્યદવારી સવાલોને ખીટનની આલમ
 હજુર રજુ કરવા માડ્યા કે જેમાનો મૂળ એ હતો કે હીંદ દેશની આર-
 થીક સ્થીતી વધુને વધુ નબળી બનતી જાય છે આ મડળ મારફતે એવજી
 કેટલાક ધણા જાણવાજોગ નીચધો વાચ્યા હતા તેમજ ધણાક જાણીતા
 પત્રોમા જાહેર લખાણો કીધા હતા એ અરસામા એવજીને મુખ્ય કેટ-
 લીકવાર આવજી થઈ હતી અને ચોથીવાર જ્યારે ઇગલડ જવા નીકળ્યા
 ત્યારે એવજીને સર શીરોઝશાહ મહેતાની આગેવાની હેઠળ એક જાહેર
 પરસ આપવાની હીલચાલ કરવામા આવી હતી, જે પરસનો એવજી

ધણે રૂકા ઉપયોગ કીધો હતો યાને કે તે નાણા રહેવા દધને વીલાયતમાં શીખતા વીદ્યારથીઓને તથાથી મદદ કરતા. વીલાયત દરયા બાદ હીંદના વેપારવણુજ અને ધધા ઉદ્યોગનો સવાલ એવણુ જાગૃતી ભરી રીતે ઉપાડ્યો અને તેના છેવટમાં એવણુ એમ ધારયુ કે પાર્લમેન્ટમાં મારે ઉમેદવારી કરવી હીંદ તરફથી પહેલ વહેલા પારલામેન્ટમાં સભાસદ તરીકે દાખલ થવાની એવણુ હીલચાલ કરવા માડી, જેમાં તેવણુને આગલા ગવરનર જનરલ લોરડ રીપનનીમોટી મદદ મળી હતી ખરૂં જોતા એક બગાલી બાપુ લાલ મોહન ધોશ કરીને ખુદ દાદાભાઈ નવરોજીની અગાઉ જે થઈ ગયો તેણે પારલામેન્ટમાં બેસવાની પહેલવહેલી ઉમેદવારી કરી હતી પણ તેને પુરતો ટેકો નહી મળવાથી તે નીશફળ ગયો હતો, ખ્યારે દાદાભાઈને તેવો ટેકો પુરતો હતો જેથી એવણુ સેન્ટ્રલ રીનસબરીના એક સભાસદ દાખલ નીમાયા હતા એવણુ જે પહેલવહેલુ બાપણુ પારલામેન્ટમાં કીધુ હતું તેમાંકેટલો જોશ અને હીંદતરફની લાગણી સુધા કેટલો વફાદારીનો ઉતસાહ સમાયલો છે તે તેમણે કરેલા પોતાના પહેલવહેલા બાપણુના વાચનપરથી માલમ પડશે

એક હીંદીનાં રાજ્યકારોમાર ચલાવવાની પુરીપુરી કુશળતા ધરાવે છે એ ધડો જો કોઈથી હીંદીવાને પુરો પાડ્યો હોય દાદાભાઈ વડોદરાના દીવાન તો ને દાદાભાઈ નવરોજીએ વડોદરાના દીવાન તરીકે તે રાજ્યને બરાબર ચલાવીને પુરો

પાડ્યો છે સગી માધવગવ કરીને માઈમોરમાં જેમ થઈ ગયા હતા તેમ દાદાભાઈ વડોદરામાં થઈ ગયા હતા એ ઉપરથી ખુદ અંગ્રેજોનેથી શીખવાનું મધ્યુ હતું કે હીંદીનાં રાજ્ય ચલાવવાની કુશળતામાંથી સહેજેથી બકાત નથી, વડોદરાનું રાજ્ય ૧૮૭૪ માં તેના રાજ્યકરતા મહારાવ ગાયકવાડના હાથમાં બહુ ખરાબ હાલતે પહોંચ્યુ જતું હતું લાંચ રૂસવતનું તે ગોયા મૂળ ધામ થઈ પડ્યુ હતું, અને ગાયકવાડને બહુથી સમજાવટ કરવામાં આવી જતા તે બાપડાને આડુંજ સુઝતું રહ્યું; અને પરીણામમાં એક છેદની તક લઈને દાદાભાઈ નવરોજીને દીવાન-ગીરી આપવાની સરકારે માગણી કરી જે તેઓએ રાજ્યના લાલચને ખાતર સ્વીકારી અન્યાર અગાઉના દાદાભાઈ જ્યારે ૧૮૬૯ થી ૧૮૭૫

સુધી અત્રે રહ્યા હતા ત્યારે અત્રેની મ્યુનીસીપાલિટી તેમજ પારસી ખાતાઓ અને છેવટે લેજિસ્લેટીવ કાઉન્સીલમાંથી ધણા ઉલટમઢ ભાગ જનવયો હતો કે જે માટે પ્રજા તેમજ ગજ બેઉ તરફથી એવજી પુગ્તી પસંદગી અને પ્રશસા પામી ચુકયા હતા એવી અને એટલી ઉલટ સહીત જ્યારે એવજી વડોદરાના દીવાન તરીકે ચુટી કઢાયા ત્યારે 'ટાઇમ્સ' એવ હડીયા'માં તે વખતના અધીપતી મી. મારટીન વુડે નીચે મુજબ જાણવાજ્જેગ ટીકા કીધી હતી

Whilst, however, the Commission and all that it has done must remain for many months amongst the things of the underworld, there is one practical matter affecting the present interests of the Baroda State and people which presses for speedy solution. We refer to the appointment of Mr Dadabhai Naoroji as Dewan, already made by H H Mulhar Rao, by whom the nomination has been duly submitted to the Government of Bombay, and, we presume, that of India also. Whatever the decision of the Commission may be as to the past, it is well known that in accepting a man of integrity and high political principle like this well-known Bombay citizen, the Guicowar has fairly broken with that evil past. And seeing that his desire to have this educated and Britishised politician as Minister was manifested long before the verdict of the Commission could be anticipated it may fairly be supposed that His Highness is sincere and settled in his wish or thorough reformation.

*

*

*

*

Now that the Commission has sat and deliberated, colonel phare will surely be "visitation" enough for the Baroda State, and as an exceptionally "favourable opportunity has arisen in Baroda for "extending and intensifying the moral authority of our Government," without attempting in that state "to be ubiquitously executive," we trust the Bombay Government will not foreclose that opportunity. It is certain the Government of India will not take the Guicowar in his internal administration just at the time when, of his own free choice, he has selected as minister a British subject whom the Viceroy himself might be glad to trust.

પણ મળાગળ પોતાની રીતભાતમા સુધાર્યા નહીં અને છેવટે પોતાને ખટપટમા આવી પડેલા નેઈ દાદાભાઈએ પોતાનું ગળતામુ આગળે માટે સરકાર તેમજ ગાયકવાડી દરબાર અને બહુ દિવગીર થયે હતા.

રાજ્યવારી જુમએ ન્યારે ધનનડના અંદર એડમન્ડ બન્કે શમા ફરીને એવાં નેવા હીંદ તરફ નાલસેલું ધગવતા મહાન નાજદવાગીઓ હતા ત્યાંથીજ હીંદુસ્તાનને લગતા સવાલો ચચાવા લાગ્યા હતા. પણ ન્યારે ૧૮૪૭ માં હીંદને હીતાર્થો જ્ઞેન પ્રાપ્તિ પારલામેન્ટમા દાખલ થયો ત્યાંથી તે હીંદના સવાલો નિયમસર ચાલુ વાદવીવાદનો વિષય થઈ પડ્યા આ એની કાળજી ન્યારે ૧૮૫૩ માં સર ચાર્લસ ગુડનું ઇંડીયા બીલ પારલામેન્ટમા દાખલ થયું ત્યારે પુરેપુરું આકારમા બાહરે પડી હતી ૧૮૫૮ માં ન્યારે હીંદી બળવો ખતમ થયો અને હીંદુસ્તાનનું રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારને સ્વાધીન થયું ત્યારે આજ જ્ઞેન પ્રાપ્તિ એક ખરડો ધડયો હતો જેનું મૂળ છુટાપણા ઉપર ચાલુ હતું એજ વખતે બગાડના

જાણીતા રાજદ્વારી વક્તા બાબુ લાલમોહન ધોષ વીલાયતમાં હતા અને તેઓ બાઈટ કનેથી ધણુક શીખ્યા હતા ત્યારબાદ હેનરી ફેસેટ, હરમટ પોલ, ચારલસ બ્રેડ્શો, હયુમ, સર હેનરી ડોટન, સર વીલીયમ વેડરબરન એમ કરીને કેટલાક અગ્રેજી મીત્રોએ ગજદ્વારી હીલચાલનો ખુડો, ઉદાવરો, અને આપણા પહેલા રાજદ્વારી કરોમારીઓમાં હીનીઓ તરફથી એકજ હીદીવાન તેમનો માથી હતો તે કોઈજ નહી પણ આપણા મહાન પાગસી વડવા દાદાભાઈ નવરોજી હતા. પોતાની જીભ વડેજ નહી પણ પોતાની કલમ વડે પણ ગજદ્વારી ચળવળો જાગ્રત કરવામાં પાગસીઓજ હતા મુમદ' તરફ છાપાની તવારીખ લેતા પહેલ વહેલા પત્રો પણ પાગસીઓએજ કાઢ્યા હતા મસાર, રાજ, અગ્રશાસ્ત્ર વીગેરેને લગતા સલાતો પારસીઓએ ઉપાડ્યા હતા અને દાદાભાઈ નવરોજીજ અને દીનશાહ વાચ્છા ગોયા first brary હતા, જે સ્વતંત્રતાનો જીએ હીદુસ્તાનમાં એક નીચમાનુસાર ધોરણે કેઈપણ કોમે યા પ્રગ્નએ દાખલ કીધો હોય તો તે પારસીઓજ હતા ચોખ્ખા ખુદલા મને શુ સરકાર કે શુ નિયંત્રિતને ચોખ્ખે ચોખ્ખુ પગખાવી દેતા. એ માટે જ્યારે મીં બેહેરામજી મચમારીનું “ઈન્ડિયન રેપ્રેકેટર” નામનું પત્ર નીકળતું હતું, ત્યારે તેની સાથે દાદાભાઈએ પોતાનું “વોઈસ ઓવ ઈન્ડિયા” નામનું એક પત્ર કાઢવા માડ્યું અને જેડી દીધું હતું એ ઉપગત નાના મોટા નીચધો, જાહેર સભાઓમાં વાચવામાં આવેલાં બાપણો, જે મીં દાદાભાઈ તરફથી બાહેંગ પાડવામાં આવ્યા હતા તેની નો કશી ગણતરી થાય એમ પણ નથી

ગીવીલ સરવીસમાં લગભગ ૧૮૭૫-૮૦ ના સમયમાં મીં રસતમ

ગીવીલ સરવીસના
બાબા દાદાભાઈએ
લખવેલો ભાગ

વાડીયા નામના એક પારસી જવાન વીલાય-
તમાં પરીક્ષામાં એસવા ગયા ત્યારે તેની સામે
ઉમરની હદનો સવાલ વચ્ચે આવ્યો અને
આખરે તેવણને પરીક્ષામાંથી બરતરફ કરવામાં

આવ્યા હતા તે વખતે દાદાભાઈ ઈંગ્લેન્ડમાં ન હતા ત્યારે તેવણની
આખ હોદીવાનોને ગીવીલ સરવીસના બાબા પડતી હાડમારી તરફ
એ ચાઈ લોરડ સોલજીબરી કે જે આ વખતે ઇંગ્લેન્ડનો વડો વજીર હતો

અને જે દાદાભાઈ નવરોજીને Black man of India હિંદના કાળા આદમી કરીને કહેતો તે સીવીલ સરવીસમાં દાખલ થતાં વીલ્યામીઓની ઉમરની હદ ૨૩ પછી ૧૯ ૫૦ લઈ ગયો, તો તેની સામે ઇંગ્લેન્ડ છાપામાં તેમજ વીલાયતના તખતા ઉપરથી દાદાભાઈએ ધુનગે ચલાવયો હતો.

દાદાભાઈ નવરોજી યુજરયા ત્યાં સુધી હીંદ અને વીલાયતમાં એકી વખતે સીવાલ સન્વીસની પરીક્ષા લેવાય એકી વખતે પરીક્ષા એવું ઇચ્છતા હતા એને લગતી હીલચાલ લેવાની હીલચાલ દાદાભાઈની હતી સને ૧૮૭૭ માં વહેવાર પગલે ચાલવા લાગી ઉત્તરમાં બનારસ, અલાહાબાદ, લખનૌ, કાનપોર મીરત, આગ્રા, વીગેરે પેકાણે સભાઓ ભરાવા લાગી ત્યાં સર હેનરી કોટને યુજંગ શરૂ કર્યા, અલીગઢ તન્કુ સર સમિથ અહમદે ચળવળ ભગડત જોઈ બગાળ મલે, સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીએ હીલચાલ કરી, દખલમાં સાવજનીડ મહાવાળા નામજોશીએ તખતે ધુનવવા માડયો, ત્યારે મુઝાઈ ખાતેથી ખીજ સં જમશેદજી, વીજનાથ મડળીક, મગળદાસ નયુભાઈ અને નવરોજી ફરદુનજી એ જુડા ઉઠાવયો એ વખતે દાદાભાઈ વીલાયતમાં મખત જુમખેસ ચલાવી રહ્યા હતા, આ પછી ૧૮૭૮ માં દીલ્લી ખાતેની ન્યાર ખનમ થઈ તે વખતે મધા હીંદીવાનોએ સને મળીને પાંચામેટ ઉપર એક મોટી ચરજી થઈ કાઢી તેમાં સીવીલ સરવીસને લગતા હુકામી માગણી કરવામાં આવી જે ઉપર જે પાંચીઓની સહી આવેલી તેમાં દાદાભાઈ નવરોજી, નવરોજી ફરદુનજી, સં જમશેદજી શીંગડાહ મેહતાની હતી.

હીંદીઓની દાદાભાઈએ સઉથી મોટામાં મોટી સેવા યજવી હોય તે કેનએસની ને કેનએસની સ્થાપના છે રાજરામમોહનરાય, કે નથાપતા કેશવચંદ્રસેન કે દીવેનદ્રનાથ ટાગોર યા તેવા કોઈ મહાન સુધાન્ક સસાર સમાજ અને ધરમના આચાર વીચારોમાં સુધારો કરી ગયા હતા ક્રીંતે સુધારા હીંદમાં પેતા પેતાની નાતો વચેન કરવાની હીલચાલ હતી પણ એક રાજ્યમાં સઉથી મોટો સુધારક તેજ હોઈ શકે છે કે જે રાજદવારી સુધારાઓ આરંભે છે અને રાજ્યકરતી

કામ પાસેથી દેશને માટેના હકો ચાહે છે એવી રીતે ઇંગ્લંડ તેમજ બીજા દેશોમાં મહા પુરૂષો થઇ ગયા છે કે જેમના નામ આજ સુધી ઇંગ્લંડવા-શીઓ ધણા માનવને ચાહ પ્રીતી અને લાગણીથી યાદ કરે છે એવાઓની સફા મુકવાને લાયક જે કોઇથી એક નામ હીંદુસ્તાનમાં આગળ પડતું હોય તેને નામ દાદાભાઇનું જ છે. તે માટે આજે એક જ હીંદુ તેમના નામની ગાથા પુજા કરે છે જ્યારે લારડ ડ્રીનનેા અમલ હતો ત્યારે હીંદના કેટલાકે જાણીતા રાજ્યદવારીઓએ એવો ઠરાવ કીધો કે દેશમાં એક એવી સ્થાનીક સરકાર હસ્તીમાં આણવી કે જે મારફતે હીંદના રાજદવારી સવાલો ચરચાવવામાં આવે અને જેમ બીજા દેશોમાં રાજદવારી જામરતી કરવામાં આવતી રહી છે તેમ હીંદુસ્તાનમાં પણ થાય એ મકસદથી કોનગ્રેસની એક સરકાર વીચાર ચલાવવામાં આવ્યો કે જેની રચનામાં દાદાભાઇએ ધણો અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે ખરૂં જોતા કોનગ્રેસની સરકાર દાદાભાઇને આભારી છે હીંદુસ્તાનમાં દરેક દીશાએથી જળી રાજવળ ચાલી રહી હતી જગાળમાં એક રાજદવારી મડળ ઉભુ થયું હતું કે જ્યાં સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી જેવા જવાન બાહોશ રાજ્યદવારીએ છોડવા મીસાલ ઉગતા જણાતા હતા મદરાસમાં મહાજન સભા નામની રાજદવારી મડળી ઉભી થઇ અને પુના ખાતે “સારવજનીક સભા” એકઠી મળી દરેક કને પોતાનો લીડર હતો ત્યારે મુબઇમાં

સ્થાપન કરવાની જરૂર જણાઇ, તે વખતે ડા॰ ભાઉ દાજી, જગનનાથ શકરશેઠ, સર જમશેદજી જીજીભાઇ, નવરોઝજી બોચે પ્રેસીડન્ટસી ફરદુનજી જેવા મુબઇમાં બાહોશ નેરા હઇયાત એસોસીએશન હતા, તેઓ સાથે કેટલાક અંગ્રેજોની તેમના મદદગાર હતા અને એઓએ મુબઇમાં પ્રેસીડન્ટસી

એસોસીએશન સ્થાપી આ એસોસીએશન પહેલવહેલા ખુદ એક પારસી શેઠ ફરામજી નશરવાનજીના કોટના રહેવાના મકાનમાં મળતી અને એના પહેલા સેક્રેટરી તરીકે દાદાભાઇએજ કામ કીધું હતું જે દરમિયાન એવજી અનેક રાજદવારી સવાલો ઉપાડ્યા હતા અને મડળને ખુદ વીલાયત સુધી મેગેરીયલો અને અરજીઓ કરવાને રાહ બતાવ્યો હતો

મી. દાદાભાઈ કોનગ્રેસના ત્રણ વખતે પ્રમુખ નીમાયા હતા જેમાં
 જ્યારે ૧૮૯૩ ની લાહોરની કોનગ્રેસ માટે
 કોનગ્રેસના પ્રમુખ તેઓ અત્રે પધારયા હતા ત્યારે એવણે
 અને મવરાજ્યનો મળેલુ માન અનુપમ હતુ દેગેદેશ અને ગામે
 સંદેશો ગામથી લોક ઉતરી પડ્યુ હતુ અને દાદા-
 ભાઈની પુજા વડીક લાહોરવાસીઓએ અમરતસરના દહેરામાં કીધી
 હતી સર વીવીયમ હન્ટર જે એક મોટો તવાગીખનવેશ હતો તેણે એજ
 વખતે લડનના "ટાઈમ્સ" પત્રમાં એ કોનગ્રેસનો ટુક અહેવાલ આપતા
 દાદાભાઈ માટે નીચે મુજબ લખે છે —

"The enthusiasm with which the president of this year's congress has been received in India was very striking Mr Naoroji is not only the first Indian gentleman who has ever been elected to Parliament, he is also an example of an early carrier of high promise being overshadowed by long frustrations in middle life and realized after unwearied perseverance in advanced age The brilliant young student and professor of Elphinstone College, who left Bombay to seek his fortunes in England in 1855 was received back last month, bowed with the weight of 68 years and of a great family sorrow He had a welcome on landing such as has only on one occasion been rivalled by a viceregal ovation His reception at Lahore has, perhaps, not been surpassed since the days of Ranjit Singh It is for him and his colleagues to direct wisely the new influence which the Congress party has acquired in the House of Commons and the Indian Legislative Councils "

પણ સહિથી અગતયનું કામ જે દાદાભાઈએ કોનગ્રેસ આપે કર્યું છે તે જ્યારે ૧૯૦૬માં કલકત્તા ખાતે કોનગ્રેસ બેઠી હતી ત્યારે હોંદ દેશ માટે સ્વરાજ્યનો સંદેશ આપીને બળવી હતી, કે જેને માટે આખો દેશ આજે તલપી રહેલો છે “સ્વદેશ અને સ્વરાજ્ય” એ એ શબ્દો દરેક હીંદીવાનના ધરમા ગોચા ધરગતુ થઈ પડ્યા છે પણ એની મુળ શરૂઆત કરનાર એક પારસી જરથોસતીજ હતા એ કોમને હરખાવયા વગર રહેશે નહીં

દાદાભાઈની તથા આદ ત દુરસતી લઘડતી ચાલી અને છેવટે એવણને હીંદુસ્તાનમાંજ રહીને પોતાનો આ-
દાદાભાઈને યુનીવર્સિટી કીનો વખત પુરો કરવાની બલામણુ તરફનું માન

થતા એવણુ વરસોવાના દરયાને કીનારે રહેવા લાગ્યા હતા અહીંયા એવણુને ગવર્નર લોર્ડ સીડનહેમ અને છેવટે નામદાર લોર્ડ હાર્ડીંગ વાઇસરોય વટીક મળવા આવ્યા હતા રાજ્યદવારીઓ તેવણુની સલાહ લેતા અને તેઓને ખરે માગે ઉતારવામાં મોટો ભાગ ભજવતા હતા ૧૯૧૬ માં એવણુને મુબઇની યુનીવર્સિટી તરફથી એલ એલ ડી નું માન મળ્યું હતું જેને માટે એક ખાસ કોનવેન્શન બરવામાં આવ્યું હતું તે દીવસ મહાન હતો અને દાદાભાઈ તે દીવસે છેલ્લા મુબઇના જુદા જુદા ભાગોમાં ફરયા હતા જે વેળાએ શાળાઓ બંધ રાખવામાં આવી હતી અને લોકોએ દીવસ ખુશ ખુરમીમાં પસાર કર્યો હતો

મરણુ વખતે દાદાભાઈનો પાયદંસને જેટલું લોક હાજર થયું હતું તેટલું લોક બીજી કોઇનીમી પાયદંસત વેળાએ દાદાભાઈનું મરણુ હાજર રહ્યું ન હોય એમ મુબઇની તવારી-

ખમાં નોંધાયું હતું અને અજન્મ જેવો બનાવ એ હતો કે સર નારાયણુ-રાવ ચંદાવરકરે તે વખતે ખાસ funeral oration કર્યું હતું જે અગાઉ ક્રીસના દેશીમાં મહાન પુરૂષો માર્દેજ કરવામાં આવતું હતું.

દાદાભાઈના નામથી શાળાઓ, ઝોરફનેજો, વીજેરે ખાતાઓ હસ્તીમાં આણુવામાં આવ્યા છે પારસીઓએમી મરહુમનું નામ પોતાના

જાણતરામા લેવાતુ ઠરાવયુ હતુ તેવણુના નામની યાદમા ટાઉનહોલમાં મળવર સમા યોજાવવામા આવી હતી જે વેળાએ લોરડ વીલીમડન પ્રમુખપદે ખીરાજયા હતા.

આપણા બાહોશ જસટીસ રાનાડેએ જે લખાણુ મીં દાદાભાઈ નવ-
જસટીસ રાનાડેનો રોજી માટે કરયુ છે, તે ખરેજ વાચવા લાયક છે તેવણુ કહે છે કે —
દાદાભાઈ માટે ઉચ્ચ અક્ષર

“હાલનો વખત જોતા મીં દાદાભાઈ નવ-
રોજી જે રીતે કામ કરે છે તે કાદ વણુજ હીદને લાજકાન્ક નીવડયુ છે, એમ કહી શકાય નહીં પણ મે એવણુના દરેક લખાણો, દરેક બાષણો વાચયા છે, બલકે બાળુ ખારીકાથી તેમને અભયાસ કરયો છે, ત્યારેજ મને માલુમ પડયુ છે કે જે કામ માટે મીં દાદાભાઈ નવરોજી બાહર પડયા છે, તે માટે તેમને તે કામ પાઠ પાડવાને કીનારે આવે તે પહેલા એક મસમોટો દરીયો, કે જે અનેક અગવડોથી ભગ્પુર છે તે વટાવવો પડજે, જે માટે તેમને ઘણુ સહન કરનુ પડયુ છે, અને પડશે આજ જે અરથવીનાના ગુલખાનો તેઓ માટે ઉડયા છે, તેથી સહેજ પણ લોકની તેવણુ નગ્દની લાગણીમા ફરક પડનાર નથી જ્યારે એવણે એમ કહયુ કે, હીદનો સુખી વરગ હીદની ખુદ ગરીબાઇ તરફ પછાત છે, એટલે ગરીબોની ઝાઝી લાગણી કરનો નથી, ત્યારે તેમા સચાઇ સીવાય ખીલુ શુ હતુ ? જે હોય તે માનવામા શુ ખોટુ છે ? ત્યાજ આપણુ સારથક રહેલુ છે હુ કહીશ કે એવણે જે લખાણુ કરયા છે તે નહીં કે ફક્ત તકરારને જવાબ કરવાની મક્કસદથી ઘણા વખતના અભયાસ અને પાકટ અનુભવજ તેમના એ લખાણો ઉપરથી તો મને માલુમ પડી આવ્યા છે, અને આસને આસતે પારલામેન્ટના મેમ્બરો તુ, કે નાના પાયાના ગન્યદવારીઓ, સવજાના મન ઉપર એ ખીના અસર કરે છે, અને તે એજ કે હીંદ અસલ જેવો હવે કાઈ માલદર રહ્યો નથી તેને પાછો તેવી હાલતમા લાવવા માટે જે પલાનો ગવરમેન્ટને મીં દાદાભાઈ મુચવે છે, તેવી હીમત અસલ કોઇએ

કરી નથી મીં દાદાભાઈના વીચારો અને પલાનો ખરેજ ધ્યાન પુગા-
ડવા જોગ, ખરેજ મનન કરવા લાગક અને હીંદુ સારથક થાય તેવાજ છે.

મરહુમ ઓનરેબલ મીં જે કે ગોખલેનુ આપણા એ મહાન વડવા
હીંદુ રાજ્યદવારી
ગોખલે શુ કહે છે ? વીશે શુ મત હતુ તે જોઇએ તેવણુ એવ-
ણુને માટે વખાણુના શબ્દો લખતી વખતે
કહે છે કે—

“શુ એવણુની જીદગી હતી ! તેની સાદાઈ, તેનું મકમપણુ, દરેક
આબદ ખોલ્લી કરી આપવાની હી મત, સારા હીંદુ માટેનો તેમનો પ્યાર,
લોક માટેની તેમની લડત, સ્વભોગપણુ, એ સમ્રજી ન્યારે એવણુના
લખાણો અને એવણુના કામો ઉપરથી આપણુને જણાય છે, ત્યારે મીં
રાનાડે જે બોલયા હતા તે ખરેજ લાગે છે જે દેશ જોકે ત્રીસ કરોડ-
માથી પણ એવા એક પુરુષને જનમ આપી શકે તેને માટે આશા દરેક
રીતે રહેવી જોઇએ

સમ્રજી જાણે છે કે મીં દાદાભાઈ નવરોજી આખા હીંદુમા બધકે
તો આખી દુનીયામા જેઓ ખરા હીતારથી તરી ગણાય છે તેઓ-
માના એકજ તરીકે લેખાય, અને જો તેવા માણસને માટે ન્યારે કડવી
ભાષાઓ વપરાય ત્યારે જાણુવુ કે એવુ કાંઈ થયલુ હોવુ જોઇએ, કે નથી
વાક તેઓનો નહી, પણ તે કડવી ભાષા વાપરનારનોજ હોવો જોઇએ.
એવણુના અગાઉના લખાણો જુઓ, તેમા જરા પણ કડવી ભાષાનો
અશ ન જણાશે ! જો દાદાભાઈના છેલ્લા લખાણોની ભાષા સખત હોય
તો તે ખરી આનક લગાડનારી છે મીં દાદાભાઈનો તેમા વાક નથી
તેમા વાકજ આપણા દેશબ ધુઓનો છે કે જેઓ ન્યારે દેશની ખરબાદી
તરફ જરા પણ ફરકાર નજ કરે ત્યારેજ તેમને ખાવી આશા ઉમારવી
પડે જેઓ કહે છે કે મીં દાદાભાઈ નવરોજીના લખાણોથી દેશના રાજ્ય-
કરતાઓને માહુ લાગી, સામુ દેશની ઉત્તીની ધોકા પહોચે છે, તેઓ
દેશના ખરા દોસ્તો નથી. ઇંગ્રેજ સરકારની રાજધનીતીનો કારોબાર
દર વરસે નખજો એટલે હીંદીઓના લાભમા નખજો પડતોજ નજ છેજ
તેને માટે એવણુ લડે છે, ત્યારે જાણુ એક શીક્ષક શીખને બધી જુલો

દેખાડે છે તેવીજ ટપે શીખવે છે. આપણી જગ્યા તેવજી પાસેજ છે આપણી ફરજ તેવજીને મફદ આપવામાજ છે આપણામાથી જે તેર-જીની સામે જાય, તે આપણો દેશખધુ નથી તને દાખો ના કે મીઠા નાદાખાધને માટે કડવી બાષા વાપરે, તેમાજ આપજી સાર્થક અને હીત સચવાયજી છે

સર દીનશાહ માણેકજી પીટીટ

પારસીઓ એક વ્યવહાર કામ છે અને પોનાના નેક મઠ્ઠપરની ખમીરને લીધે જમાડે તેમના વ્યવહારપણાને સ્વચ્છતાની ગતી મળે છે ત્યાં તેઓ મહાન કીરતી મેળવી શકે છે. એ રીતે અગાઉ કટવાક એવા મહાન કીરતીવત પારસીઓ થઈ ગયા હતા કે જેમના જેવા આ ચાલુ સદીમા એકની પેદા પડેલો દીસતો નથી ત્યારે આપણને અફસોસજી ઉપજી શકે અને દહિલત મેળવવી એ છે કે પારસીની ફરજ છે, દહિલત મેળવીને તેનો ત્યાગ કરવો એ ખરૂ જરૂરો સ્તીપણ છે, પણ દહિલત મેળવના માટે કોશીસજી નહીં કરવી એ અજરૂરો સ્તીપણ છે દહિલત મેળવવામા પ્રમાણિકપણુ ગણખુ એ એક ખરા જરૂરો સ્તીની પવીત્ર ફરજ છે તે દહિલત મેળવનાને ત્રાજખી રીતે વાપરવી એ જરૂરો સ્ત પથગમખર સાહખનુ ફરમાન છે આપણા વડવાઓએ એજ રીતે દહિલત મેળવી હતી અને દહિલતનો ઉપયોગથી ફાધો હતો જેથી તેઓના નામ ગોયા આજેખી આપણા વચે પુ જાય છે એ મહાન નામોમા પહેલા સર દીનશાહ-માણેકજી પીટીટ ખેરોનેટનુ નામ અગત્યની જગ્યા ધગવે છે

પારસીઓનુ જ્ઞાન અને વીજી નેપારવજીજ અને ધધાધાપા તરફ

પારસી વેપારીઓ કુફરતી રીતે દોડે છે તેટલુ ખીજી દીશાએ જાગ્યેજ દગનુ જલુજો. હમણા હમણુજ

નોકરી આકરી તરફ કામનો વધતો ભાગ દગનો દીસે છે પણ અગાઉ જ્યારે રૂઢી કોસેજની ટેગવણી જેવુ ઝાઝ હતુ નહીં ત્યારે સ્વતંત્રપણે વેપાર ચલાવવાની ઉલટ ધણી દીસતી હતી એ રીતે આપણી કામમા પેદા પડેલા મોટા દહિલત મદદોએ પણ નાને પાયેથી પોતાની કારકારદી

શરૂ કરીને સ્વતંત્રપણે મોટા મોટા વેપાર ચલાવવા લાગ્યા હતા ચીન અને બરમા સાથે વેપાર ચલાવવો, સ્ટીમશીપો બાધવા, ખેતીવાડીને લેવો કરવો અને મીઠા ઉદ્યોગ ચલાવવો એનો ગોથા પારસીઓનો જનમ સીધો હકજી હતો બધા કાંઈ મોટી દોલત લઈને જનમ્યા નહોતા ધણા ખરા તો ટુંક પુણ્નમાથીજ આગળ વધ્યા હતા પહેલા સર જમશેદજી લેઓ કે ખુદ આપણી આ તવારીખના મુળ નાયક લેઓ તો જણાશે કે તેઓ સર્વે ચોટી પુણ્નમાથી વધીને દઉનતમદ તાલેવતો થયા હતા હાલની પારમી ઓલાદ માટે તેઓ થોડા નમુનારૂપી નથી

આપણા આપદાદાઓનો ધણોખરો વસવાટ તો સુરત, નવસારી, બરૂચ વીગેરે પ્રેકાણે હતો ત્યાર બાદ જેમ પીટીટનુ પુણ્નમા જેમ મુબઈ ખીટીત ગરકારના હાથ હેઠળ ખાનદાન ખીલતુ ગયું તેમ તેમ પારસીઓ મુબઈ તરફ આવતા ગયા એ રીતે છેક ૧૬૯૨ માં એક રતનજી કરીને પીટીટ ખાનદાનનો વડવો મુબઈ આવીને વસેલો જણાય છે તે વખતે જજી-ગાના મીટીઓ મુબઈ ઉપર અવાગનવાર હુમલો લાવતા અને રતનજીએ પોતાના પારસી ખમીર મુબઈ ખીટીશાને લડાઈમાં મદદ આપી હોય એમ બનવા જોઈ છે રતનજીએ શરૂઆત કર્યો બાદ કેટલાક પીટીટ મુબઈ આવી વસવા લાગ્યા ૧૭૮૫ ના સાલમાં નસરવાનજી કાવશજી પીટીટ સુરતથી મુબઈ આવ્યા તેઓ જેમ પહેલા ખીજ પારસીઓ કરતા તેમ વડાણેના એજટ તરીકે કામ કરતા વળી તે વખતે ફ્રેન્ચ લોકોખી અહીયા અંગ્રેજોના હરીફ તરીકે રાજ્ય બાધવાની ઝોડવણ કરતા હતા તેથી એજટ તરીકે નસરવાનજી ફ્રેન્ચ સામે ધણા ધાડા સબધમાં આવ્યા હતા એમ કરતા નસરવાનજીની દોલત વધી અને તેઓએ વહાણના નોળની દલાલી કરવાનું કામ શરૂ કરીધું એમાંથી એવણે દોલત ધણી મળી પણ પાછળથી એવણે પોતાનું બીજનેસ કલકત્તા ખાતે ખોલ્યું અને તેમાં એવણે નુકસાની ગઈ એવણના દીકરા તે મશહૂર શૈઠ માણેકજી પીટીટ.

પીટી એ ફ્રેચ શબ્દ છે જેનો અર્થ ટુકા કદવાળો એવો થાય છે.

ઉપર કહ્યું તેમ નજરવાનજી ફ્રેચો-
પીટી અટક કેમ પડી સાથે ધાડા સમાગમમાં આવ્યા હતા.

ન્યારે તેઓ એવજીના ટુકા કદને લીધે “માસ્તર પેટીટ” કરીને ઘોષાવતા,
આ ઉપરથી એ કુટુંબીનું નામે આજ સુધી પીટીટ કરીને પડી ગયું છે
એવી રીતે રેડીમનીવાળાઓનું નામખી એવાજ યુરોપીયન વેપારીઓએ
પાડ્યું હતું અને દુઆશ, પ્રાધાની અટકઓ એની રીતેજ પડી હતી.

સર દીનશાહની દોલતનો ખરો પાયો નાખનાર તેવજીના બાવા ગેડ
માણેકજી પીટીટ હતા તેવજી જેટલા વેપા-
નર દીનશાહ પીટીટના રવજી અને ઉદયોગ હુનરમાં આગળ
પડતા હતા તેટલાજ જાહેર જાણીતા

જાણીતા હતા ખાનદાનની સખાવતનોખી પાયો રચનાર એવજીજ
ગોખા હતા ૧૮૨૦ ના સાલમાં એક ચોખાના નહાણમાં તેઓ અરબ-
ખ્તાનમાં આવેલા મસકત શહેર ગયા હતા અને ત્યાંથી પાંચ ફર્કા બાદ
તેઓએ અત્રે યુરોપીયન વેપારી પેટી સાથે દલાલીનું કામ કરવા માડ્યું
તેમાં એવજીના સસરા પ્રખ્યાત જીજીભાઈ દાદાભાઈ કે જેઓ મુમ્મમાં
ખાસ કરીને એપોલોનો બાજુમાં મોટી મોટી એરંજેટો ધરાવતા હતા
તેઓએ ધણી મદદ કરી હતી પાછળથી જીજીભાઈએ પોતાના જમાઈને
પોતાની ખાનગી દલાલીનું કામખી સોંપ્યું અને એ રીતે માણેકજી
પદસાવાળા થવા લાગ્યા વેપાર ચલાવવાનું મુજ સાધન વહાણો હતું
એટલે પહેલા પારસીઓ યોડી ધણી પુજ થતી તો તેમાં અંપલાવતા
તેવી ગીતે માણેકજીએ ૧૮૪૮ માં “ચાગ્લસ આટ” નામનું વહાણ
ખરીદ્યું પદસો વધતા એવજી એપોલો તરફ દરીઓ પુરીને ધમારતો
બાધવા અને રૂની તેમજ ખીજી ઓર્ડરો સ્થાપવા પાછળ પોતાનું મન
રોક્યું એવી રીતે તેવજી “કાલાબા કપની,” “આટ બીલ્ડીંગસ,”
એક “ક્રાઇન ડીપો કપની” વીગેરે સ્થાપન કીધું હતું પાછળથી એ
બધાં લોકો “માણેકજી પીટીટ બીલ્ડીંગસ”ને નામે ઓળખાવા લાગ્યો.
રૂના ધધામાં મુબમ્મએ જેટલા પારસી વેપારીઓને નેહાલ કીધા છે તેટલું

ખીનું કશું કરી શક્યું નહીં હોય પણ રૂની કાચી પેદાશ માત્ર પરદેશ ચઢાવવી તેમાં શું એમ કરીને મીઠાના ઉદયોગનો ગોચા પાયો એમણે રચવા હવે મનપર લીધું એજ વખતે બલકે તેના કરતા થોડુંક અગાઉ અમદાવાદવાળા સર-ચીનુભાઈના દાદા રણછોડલાલ છોટાલાલે, અમદાવાદ ખાતે મીઠાનો ઉદયોગ પહેલવહેલો શરૂ કરીધો હતો પણ મુખ્યમાં તેવી શરૂઆત કરનારાઓમાં કાવસજી નાનાભાઈ દાવર અને મીં માણે-કજી પીટીટ હતા એ ઉપરાંત કોમની સેવાને લગતા જે કામો તેવણે કરીધા હતા તેમાં માણેકજીએ પારસીઓના લગન, તલાક વીગેરેને લગતા ધારાઓ બાંધવા જે મડળ નેમાયુ હતું તેના પ્રમુખ તરીકે બજાવેલી સેવા ધણુ ધ્યાન એવે છે એ ઉપરાંત તેઓ ૧૮૫૧ થી કે જ્યારે પચાસતના ફેડોનું ત્રસ્ટીડ થયું ત્યારથી તે ફેડ ૧૮૫૬ કે જ્યારે તેમનું મરણ નીપજ્યુ ત્યાં સુધી તેના એક આગેવાન ત્રસ્ટી હતા પણ આપણને અત્યારે સર દીન-શાહ પીટીટની સાથે કામ છે માટે તેમના જનમથી શરૂઆત કરીશું

કેટલા વહોરા બજાર ચીટ જ્યા છે તે સ્થળ પહેલા મુખ્યમાં આગેવાન ફરજને ધરાવતું હતું ધણુ ખરો વેપાર રોજગાર અહીંયા ચાલતો અને પારસીઓએ તો ગોચા ત્યા પોતાનું સંસ્થાનજ વસાવી દીધું હતું અહીંયા શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈના મકાનમાં તારીખ ૩૦ મી જુન ૧૮૨૩ ને દીવસે સર દીનશાહનો જન્મ થયો હતો અગાઉ કાંઈ હાલ ચાલતી ઢબની કેળવણી પાછળ આપણા બાપ દાદાઓ એટલુંબધું ધ્યાન નહીં આપતા કારણ કે જોગવાઈઓ થોડી હતી અને જીજીમાં પડીને કમાણી કરવાની તકો ધણી હતી એ રીતે સર દીનશાહે ઉંચ કેળવણી મેળવી નહોતી પણ તે વખતે તોપખાના આગળ મીં મેનરવરીમની રકુલ ચાલતી હતી ત્યાં એવણે અગ્રેજી ભાષાની થોડી ધણી માહિતગારી મેળવી હતી ત્યારબાદ પોતાના બાપ સાથે તેવણે ધંધા ધાપામાં જીપલાંચું હતું તેજ વખતે એટલે માત્ર ચઉદ વરસની ઉંમરે ૧૮૩૭માં તેઓની શાદી શેઠ ફરામજી બીખાજી પાડેનાં બેટી બાઈ હબજીજી જેઓ પાછળથી સાકરબાઈના નામથી ઝોળખાવા લાગ્યા તેમની સાથે થઈ નાની ઉંમરેજ લગન કરવાનો તે વખતે ચાલ હતો. અને દીનશાહજી શેઠને તે મુજબ અમલ કરવા પડ્યો હતો

જેમ સર કાવસજી રેડીમનીએ, જેમ શેઠ જમશેદજી જીભાઈ માત્ર રૂપીઆ દશ પદરની નોકરીથી શરૂઆત કરી હતી તેમ જીદગીની દીનશાહજીએબી ડાયરમ કાર્ટરની પેઢીમા રૂપીઆ ૧૫ શરૂઆત ની નોકરીથી જીદગીની શરૂઆત કરી આ બન્નુ ૧૮૪૦ મા ત્યાર બાદ પાંચ વરસ રહીને ઉપલી અગ્રેજ પેઢીમાથી એક ભાગીયો નામે મીંડ રીચમડ છુટા પડ્યો તેની સાથે દીનશાહજી શેઠ જોડાયા અને પોતાના બાવાજી સાથે તેણે સ્થાપેલી પેઢીથી દલાલીનું તેમજ મેનેજર તરીકેનું કામ તેઓએ કરવા માડ્યું માણેકજીના મરણ બાદ દીનશાહજીએ પોતાના બંધ નસરવાનજી સાથે દલાલીનું ભેગું કામ કરવા માડ્યું

માણેકજીએ મીલ ઉદ્યોગ સ્થાપ્યો હતો ત્યા પહેલા વયરાન હતુ ત્યા તેમની નીનોની સ્થાપનાથી લોકોનો વસવાટ વધી ગયો. મીલોની સ્થાપના પરેલ, મહાલદમી, તાઠેવ વીગેરે લતાઓ ઉપર મુબઈનો જે વધારો અને ખીલવણી થઈ તે માણેકજી અને તેમના બેટા દીનશાહજીના પ્રતાપેજ થયુ ૧૮૬૦ મા તેવણે માણેકજી પીટીટ સ્પીનીંગ મીલીંગ કંપની કાર્ટી જે મીલ આજ મુબઈ મુબઈની માતબર મીલોમાની એક તરીકે પોતાની પદવી ધરાવે છે એજ વરસમા દીનશાહજીએ ‘ઓમ્મે હાઈડરોલીક પ્રેસ કંપની’ બી ખરીદી લીધી જેમા એવા છુને ઉદ્યોગમા સાક દાનતને લીધે ફતેહ મળતી ગઈ તેમ એવણુ પાસા ટંકામા આગળ વધતા ગયા ૧૮૭૫ ના માલમા એવણે એ વડુ મીલો હાથ કરી-એક “મજગામ સ્પીનીંગ એન્ડ મેન્યુફેક્ચરીંગ કંપની” અને બીજી “વીક્ટોરીઆ સ્પીનીંગ એન્ડ મેન્યુફેક્ચરીંગ કંપની” હતી વધુ એક મીલ એવણે ચાર વરસ રહીને જે નામે “દીનશાહ માણેકજી પીટીટ મીલ્સ” કરીને ઓળખાય છે તે એવણે ચાલુ કરી, ૧૮૮૦ મા વળી એક રગવાનુ કારખાનુબી ઉવાડ્યુ જે માહીમ ખાતે આવેલુ છે, અને “ઓમ્મે ડાઇંગ કંપની”ને નામે તે જાણીતુ છે હતી એથી પુરૂ નહી થયુ હોય તેમ બીજેજ વરસ એવણે “ફરામજી પીટીટ મીલ્સ” ૧૮૮૨ મા “ગ્રોન્ડન મીલ્સ” જેનુ નામ પાછળથી ફેરવીને “અમનજી પીટીટ મીલ્સ” કરીને કરવામા આવ્યુ હતુ તે એવણે ચાલુ કરી હતી

ધન દોષત મેળવવી એ વાત મુશ્કેલ છે પણ તે મેળવ્યા પછી તેના ઉપરથી વીચાર ઉઠાવવો અને જાહેર પ્રજાને લગતા જાહેર જીવનની કામો કરવા એ વધારે મુશ્કેલ છે વળી તે ઇનસાનના શરીરમાં નમા શરીરસ્થાઈ ખવાસ કુટલો છે તે અને લોભ, માયા વીગેરેની લાલચ તેનામાં નથી તે પણ પુરવાર કરે છે આવો ખવાસ દીનશાહજી શેઠમાં હતો. પોતે પછસે પુર બન્યા અને જ્યારે એક હાથપર કમાતા જતા હતા ત્યારે બીજા હાથપર તે કમાણીનો સારો ઉપયોગ કરતા રહ્યા હતા એમના વખતમાં જાહેર જીવનને લગતી એકબી હીલચાલ એવી નહીં હશે કે જેમાં એવજીનો સીધો ચા આડકતરો હાથ નહીં હોય પછસાટકા મારફત ઉપરાત ખુદ પોતાની જાતીસેવા મારફતેથી એવજી ધણીક રીતે પ્રજા સેવા બજાવી હતી સખાવતથી એક માણસનું નામ મશહૂર થાય છે, સરકાર દરબારમાં આખર વધે છે અને લોકોમાં તે માનીતા થઇ પડે છે એવીજ રીતે સર દીનશાહના બાબમાં બનવા પામ્યું હતું

હજી પોતે ત્રીસેક વરસના હશે નહીં તેટલા પોતાની જાહેર જીવનની ગરજાત કરી ચુક્યા હતા પોતાના બાપે જે પારસી ધારામંડળ પાછળ પોતાનું તન, મન અને ધન રગડોળી નાખ્યું હતું તેજ ધારામંડળના એવજીને એક કારેબારી અધીકારી નેમવામાં આવ્યા સરકારે તેજ વખતે એવજીને ગ્રાડ જ્યુરીમાં એક એક મેળવી આપી ૧૮૬૦ ના સાલમાં એવજી જરૂરીસ એવ ધી પીસ પચાયતા તરફ અને મુખ્ય સરકારના, “ટેરીફ કમીટી” ના એક સભાસદ નેમાયા હતા આ કમીટીમાં ફક્ત ૬ દેશીઓ અને એક પારસી હતો અને તે કોઇજ નહીં પણ મર દીનશાહજી પીટીટ હતા એવી એવી અનેક રીતે તેઓ જાહેર જીવનમાં ભાગ લેતા ગયા પણ સર દીનશાહની સખાવતો પાણીના બાધકાઓથી તેઓ જેટલા મશહૂર છે તેટલા બીજા કશાથી થયા હોય નહીં.

પોતાની હજીયાતી દરમયાન એવજી નહીંતોથી ૧ થી ૧૧ કરોડ જેટલી દલિલત મેળવી હશે જેમાંથી એવજી લગભગ ચાલીસ લાખ રૂપિયા કરતા વધુ સખાવતમાં આપ્યા હતા ૧૮૫૬ માં તેઓએ પોતાના બાપના નામથી

મેદાનમા એક કુવે બધાંયે હોતો અગાઉ પાણીની અછત ઘણી હોવાને લીધે દેશાવર નેમજ અહીંયા કુવા, વાવ, તીર, તળાવો વીગેરે જેવા બાધકામોની ઝાઝી જરૂર પડતી તેથીજ આપણા વડવાઓમાના કેટલાકો એજ કામ પાછળ પોતાની દૃષ્ટિતનો મોટો ભાગ વાપરી ગયા હતા દીનશાહજીએથી એમજ કીધું ૧૮૬૧ મા રૂપીઆ અડધા લાખને ખરચે એવણે પુના ખાતે પરકામ માટે હોજ બનાવી હતી જેમાથી જુદી જુદી જાતીઓ પોતાના ધરમને કરો બાધ આવી શકે નહી એની રીતે પાણીનો ઉપયોગ કરી શકતા આ હોજમા નળ મારફતે પાણી પુર પાડવામા આવતા ખરચ વડુ લાગ્યો હતો અને તે સરવે સર દાનશાહે પુરો પાડ્યો હતો

વળી ઉનાળાના દીવસોમા ખાસ કરીને દક્ષીણ તરફના મુલકોમા ટીપણી ઘણી ચાલતી આજેમી એમજ છે તેમા ખાસ કરીને અહમદનગરના ડીબીકટમા પાણીની તગાશને લીધે દુકાળ ઝાઝો પડ્યા કરતો ત્યા “નાગામાધ” કરીને પાણીનો ઝરો આવેલો છે ત્યાથી પાણી શહેરમા લાવવા માટે અગાઉના એસ્લામીઓએ નળ વીગેરેના મારકામો ઝીધા હતા પણ વખતના વહેવા સાથે તે બાધકામો ખીમમાર હાલતમા જઇ પડ્યા ત્યારે ૧૮૭૧ ના માલમા સર દીનશાહે રૂપીઆ લગભગ પચીશ હજારને ખરચે મરકારને ઉપલા બાધકામો બનાવી આપ્યા અને લોકોને પાણી પુર પાડવા સાડ સતરેક કારનીની ડુડીઓ બનાવી આપી એની યાદગારીમા અહમદનગરની મ્યુનીસીપાલ્ટીએ પોતાને ખરચે પારસી અગચારીમા એક કારને બધારી આપ્યો અને તેનું નામ “ પીટીટ કાર જ ” કરી રાખવામા આવ્યું એવા એવા ખીજા નાના પ્રકારના પાણીના બાધકામોમા દીનશાહજી શેરે ઘણી નાની મોટી મદદો આપી હતી સંખ્યાવત એવી કરવી કે જેથી ખરેખરા મોહતાજો, દુખીઆ અને દર-

દીઓને યોગ્ય અસરો લાગુ પાડે અને તેઓને લેડી સાકરબાઈ તેમના દુખમાથી છુટકારો મળે આ ઉપરથી સર હોસ્પીટલ

દીનશાહે મુબઈ તેમજ દેશાવરો ખાતે કેટલાક દવાખાનાઓ અને હોસ્પીટાલો બધાવી આપી હતી. હોસ્પીટલોમા જ

સઉથી પહેલુ આપણુ ધ્યાન રોકે છે તે દીનશાહજીએ પોતાના ધણીઆણી લેડી સાકરઆમના નામથી જનવરોની હોસ્પીટલ બધાવી આપી તે એ “ જનવરોપર ગુજરતું ધાતકીપણુ અટકાવનારી મડળી ” ને જનવરોનું રક્ષણ કરવા માટે એક હોસ્પીટલ જામતી હતી તે દીનશાહજી શેઠે ૧૮૮૩ માં બધાવી આપવાની ખુશી દેખાડી. પરેલ ખાતે એવણુના મમાવા શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈની એક મોટી વાડી હતી તેને લગતી મોટી વિશાળ વિસ્તારવાળી જમીન હતી જે દીનશાહજીએ ખરીદી લઈને ઉપલા ખાતા માટે હોસ્પીટલ બધાવવા સારૂ મડળીને સંપૂર્ણ કરી અને વળી હોસ્પીટલખી બધાવી આપી તે સને ૧૮૮૪ ના ડીસેમ્બર માસમા લોર્ડ ડકરીને ખુશી મેલી હતી તે વખતે મડળીના સેક્રેટરી મી કાવશજી મહેરવાનજી શરારૂ હતા તેમણે લોડ ડકરીને સંધળો અહેવાલ કહી મલળાવ્યો હતો અને મડળીના પ્રમુખ મી જસ્ટીસ બેલીએ વધુ સમજણ પાડી હતી લોર્ડ ડકરી તે વખતે નવોસરોજ હોંદુસ્તાન તરફ આવ્યો હતો અને જ્યારે દીનશાહજીએ તેને એક માનપત્ર આપ્યું હતું ત્યારે તેણે પોતાની મોટી ખુશાલી જાહેર કીધી હતી ધ્યાન ખેંચવા ભેગ એ છે કે લોરડ અને લેડી ડકરીની હાજરીમાજ પીટીટના કુટુંબીઓએ હોંદી રીવાજ મુજબ હોસ્પીટલનું વાસ મુરત કીધું હતું જે વાઇસરોયે જોવાથી તેવણુને ધણી ખુશાલી અને અજાયબી ઉપજી હતી

આ ઉપરાંત દીનશાહજી શેઠે વલસાડ ખાતે “ પીટીટ ચેરીટેબલ હોસ્પીટલ અને દવાખાનાઓ ” ડીસ્પેન્સરી બધાવી આપી હતી, ૧૮૭૩ માં રતનામીરી ખાતે રમતપીટના દરદીઓને માટે એક હોસ્પીટલ બધાવી આપી, તારાપોર

ગામમા પોતાના ધણીઆણીના નામથી એક બીજી ડીસ્પેન્સરી બધાવી આપી, ૧૮૭૪ માં ચીખલી ખાતે એવું એક બીજું ખાતું બધાવી આપ્યું ૧૮૮૨ માં જ્યારે એવણુના બેટીબાઈ શુલભાઈ મરણપામ્યા ત્યારે તેવણુના નામથી બીમરડો ખાતે એવુંજ એક દવાખાનું બધાવી આપ્યું હતું, અને એવાજ સંજોગે વચ્ચે પોતાના દીકરા કાવસજીના નામથી ઉમરગામ ખાતે એક બીજું દવાખાનું બધાવી આપ્યું હતું

વસંત ખાતેથી પોતાની બેટીના મરણની યાદમાં એવણે એક વધુ દવા-
ખાનું બંધાવી આપ્યું હતું

મુબઈ મધેથી એજ રીતે એવણે રૂપીઆ સવા લાખના ખરચે સર
દીનશાહ વીમેનઝ એન્ડ ચીલ્ડરનઝ હોસ્પીટલ બંધાવી આપી છે જેનો
દર વરસનો અહેવાલ વાચતા આપણને જણાયા વિના રહેતું નથી કે
તેમની સંભાવતનો અસખ્ય આદમીઓએ લાભ લીધો છે

એક ખરો સંભાવતી નર પોતાની કોમને પહેલી યાદ કરે છે તે
જરથોસ્તીઓ તરફ મુજબ સર દીનશાહ વર્તતા હતા પોતે
રહેમદીલી. ધરમી ને સકરમી હતા તેમજ કોમ તરફ દાઝ ધરાવતા હતા ઈરાનના જરથો
સ્તીઓ તરફ એવણની લાગણી ઓર વધારે હતી અને તેથીજ તેઓએ
તેઓની બહેતરીને લગતું કંડ સ્થાપ્યું હતું, એટલુજ નહીં પણ વળી
તેનો સંધળો કારોબાર પોતે ચલાવતા હતા જ્યારે ઈરાનમાં તેઓ ઉપર
જુલમ થુજરતો એવણના જાણવામાં આવ્યો ત્યારે તેઓએ સરકાર
સાથે પત્ર વહવાર ચલાવીને તેમની તરફદારી કીધી હતી પોતાના મરણ
સુધી ઈરાની જરથોસ્તીઓનું કંડ એઓ હસ્તક રહ્યું હતું જ્યારેથી
કુટુંબમાં માઠો બનાવ બનતો ત્યારે એવણ નાણું કાઢતા અને તેમાંથી
ધણું ખર્ચ પોતાની કોમની હાજતો બર લાવવાને નાણું વાપરતા ૧૮૮૬
ના માસમાં એવણના કુટુંબમાં અરદેશર કાવસજી પીટીટ મરણ પામ્યા
ત્યારે ઉઠમણની કીચામાં બધું મળીને રૂપીઆ ૧૧૦૦૦ ની રકમ
એઓએ બાકી કાઢીને એક કંડ સ્થાપ્યું જેનું નામ “ત ગદસ્ત હાલ-
તના જરથોસ્તીઓને મદદ આપવાનું કંડ” એવું આપવામાં આવ્યું હતું
એવા તો કેટલાક કંડો પચાયતાના દફતરમાં એવણને નામથી પાડવામાં
આવેલા છે ચોપાટીના હુગરપર પોતાના બાવાજીને નામથી એવણે
સગડીથી બંધાવી આપી હતી કોટના ધરમના દવા ખાતામાં, જરથોસ્તી
છાકરીઓની નીશાળ મઢળમાં, લાચાર જરથોસ્તીઓને જમાડવાના
કંડમાં, વીગેરે ઠેકાણે એવણે અવારનવાર મોટી મોટી રકમો ભરી હતી

એકે ઉપર જણાવેલી કેટલીક સંખાવતો સાર્વજનિક સંખાવતોમાં
 આવી જાય છે તે છતાં તે સંખાવતો એટલી
 સર દીનશાહની સાર્વ- અધી હતી કે તેને આપણે છુટીજાડીથી
 જનીક સંખાવતો એક જરથોસ્તી પોતાને માટે, પોતાની

કામ માટે, અને છેવટે પોતાના દેશ અને જગત માટે જીવે છે એ નિયમ
 મુજબ સર દીનશાહે સાર્વજનિક સંખાવતમાં પોતાની દૃષ્ટિસતનો મોટો
 હીસ્સો આપ્યો હતો. કુળવણીને ઉતેજન આપવું એથી પ્રબળો કાય-
 દોજ છે એમ તેઓ જાણતા હતા અને એથીજ જ્યારે ૧૮૮૪ માં લોરડ
 રીપન રીટાયરડ થયો અને તેની યાદગારી સ્થાપવામાં આવી ત્યારે
 તેના નામથી ઉભા કરવામાં આવેલા ટેકનીકલ કોલેજના ફડમાં સઉથી
 મોટી રકમ એવજી ભરી હતી. લાઇબ્રેરીઓ અને રીડીંગ રૂમો સ્થાપ્યા
 હતા જેમાંની સઉથી અગત્યની સસ્થા કાદાવાળા મહોલામાં એવજીના
 નામથી સ્થાપવામાં આવેલી છે તે છે મુબમના પ્રેસીડનસી એસોસી-
 એશનની સ્થાપનાથી તે જ્યારે એવજી ગુજરી ગયા ત્યાં સુધી એવજી
 નાણાની તેને ધણી મોટી મદદ આપી હતી. દવાખાનાઓ તો એવજી
 એશુમાર બધાંયા હતા સાહિત્ય નાખી મરફુમ ઓછા શોખીન ન
 હોતા કે જે ગુણ પાછળથી એવજીના કુટુંબીઓમાં ઉતર્યો હતો. ફ્રેંચ
 લોકોએ એવજીનું નામ “પીટીટ” કરીને પાડ્યું હતું અને ફ્રેંચ લોકો
 સાથે તેમના સાહિત્ય તરફ લાગણી વધુ હતી. આથી ૧૮૮૬ માં જ્યારે
 અત્રે ફ્રેંચ કલબ કરીને હતી તેને મદદની જરૂર પડી ત્યારે સર દીનશાહે
 મોટી રકમ ભેટ દાખલ આપી. આ લાઇબ્રેરી આજ સુધી સર દીનશાહ
 પીટીટના નામથી જાણીતી છે. સર દીનશાહની જીંદગી દરમિયાન કોઇખી
 ખાતુ યા હીલયાલ એવી નહીં થઇ ગઇ હશે કે જેમાં એવજી નાણાનો
 સીધો યા આડકતરો હીસ્સો નહીં આપ્યો હોય.

દીનશાહજી શેક કુટુંબ કબીલાથી ધણા સુખી નહીં હતા કેમકે તેવજી
 ઉપર એક પછી એક એમ કરીને ધણીક
 સર દીનશાહપર ઉતરેલી આફતો પોતાના દીકરા દીકરીનાં મોતથી
 નવાજશ ઉતરી હતી. પણ પોતે જેટલું મેળવ્યું
 તેટલું એવજી આપ્યું અને જેટલું આપ્યું તેટલું એવજીને સરકાર તેમજ

પ્રજ્ઞ તરફથી પાછુ મળ્યુ હતુ. એકા, ધરમ ખાતાઓ, કેળવણી ખાતાઓ, આરોગ્યતા ખાતાઓ વીચેરેમા એવજીનો હાથ હોવાથી તે સ્થાઓમા એવજી ઉચામા ઉચુ માન મેળવી શક્યા હતા, એટલે કે તે દરેકના એવજી મુખ્ય કારોબારી હતા ૧૮૭૭ માં જ્યારે દીલ્લી ખાતે દરમાર બરાઇ હતી ત્યારે સરકારે એવજીને દરમારમા હાજર રહેવાનુ માસ માન આપ્યુ હતુ અને ઇજન કીધુ હતુ ૧૮૮૬ માં જ્યારે લોર્ડ રે મુખ્યને મવરનર હતો ત્યારે તેણે સર દીનશાહને શેરીફ તરીકે નિમ્યા હતા તેજ વરસમા એવજીને નામદાર વાઇસરોયે વડી ધારાસભામા એસવા માટેનુ ઇજન કીધુ જે એવજી પોતાની અનેક અને બહોળી ગેઠાણો છતાં સ્વીકાર્યું હતુ, અને પ્રજ્ઞ સેવા બજાવવામા અગત્યનો ફજો આપ્યો હતો. જ્યારેથી ધાગસભામા વેપાર ઉદ્યોગને લગતા સવાલો નીકળતા ત્યારે તેમા તેવજી ખાસ ભાગ લેતા ૧૮૮૭ ના સાલમા એવજીના પરાપકારી કામો અને જાહેર સેવાઓના બદલામા મહારાણી વીક્ટોરીયાની ડાયમંડ જ્યુબીલી વખતે એવજીને નાઇટહુડને એલકામ મળ્યો હતો, જે વખતે પારસીઓમા ધણી ખુશાલી ફેલાઇ હતી અને મુખ્ય તરફથી એવજીને ટાઉનહોલમા એક જાહેર માન આપવાની હીલ-યાલ થઇ હતી જેનુ પ્રમુખસ્થાન ત્રીજા સર જમશેદજી જીજીભાઇએ લીધુ હતુ ધણી જાણીતા ગૃહસ્થો જેમા યુરોપીયન, પારસી, હિંદુઓ વીચેરે હતા તેઓએ સર દીનશાહને તેમના નામ અને કામને લાયકનું થટુ માન આપ્યું હતુ ખુદ ઇરાનના નામવર શાહ નાસેરઉદીને મર દીન-શાહને મુઆરકબાદીનો સંદેશ મોકલાવ્યો હતો જરથોસ્તીઓના તે દેશમા લાભ સાચવવા માટે તેઓ શાહને પુરતા જાણીતા થયા હતા એથી વધુ અને ઉચુ માન જે બેરોન્ટના ઇલકાબને લગતુ હતુ તે સર દીનશાહને ત્રણ વરસ બાદ મળ્યુ હતુ એટલે કે ૧૮૯૦ ના સાલમા મહારાણી વીક્ટોરીયાના જનમ દીવસને હહોડે

વળી ઇરાનના નામદાર શાહે એવજી ઉપર પ્રસન્ન થઇ એવજી સાહેબને ઇરાની ઉમરાવી ખેતાબ “શીરે ખુરશીદ” એનાયત કર્યો હતો અને તેના બે ચાદો હીરા જડીત મુખમના ઇરાની કોનસલ જનરલ મારફતે એક

દરબાર ભરી એનાચત કરવા ખાસ મોકલી આપ્યા હતા જ હાલના
ખીજ સર દીનશાહ પાસે મોજુદ છે

પણ આ ખુશાલી અને માનમરતબો દીનશાહજી શેઠને બહુ મધુર નહી
લાગતા હતા, કારણ કે એમના વહાલા ધણીઆણી લેડી શાકરબાઈ જેઓ
એક ખરેખરા કામ પરવર અને કામ હીતાર્થી ખાનુ હતા તેમજ સર
દીનશાહના કામમાં મુખ્ય મદદમાર હતા તેઓ તેમજ સર દીનશાહના
દીકરા ફરામજી અને તેમના વડી દીકરી બીખાઈજી એવણની હમયાતી
દરમ્યાનજ મરણ પામ્યા હતા

સર દીનશાહ ૧૮૦૧ના દીને આ જેહાન છોડી ગયા હતા તેમની
આદશાહી સખાવતોનો આકડો લગભગ ચાલીશ
સર દીનશાહજી
મરણ-તેમની ઉ-
ત્તમ ખાસીયતો લાખ ઉપર ગયલો નોંધાયો છે. પોતાની પાછળ
તેઓ એક મોટું કુટુંબ મેલી ગયા હતા અને જુ-
દા જુદા ખાનદાનોમાં પોતાના દીકરા દીકરીઓને
પરણાવીને તેઓએ પોતાના કુટુંબના સમાસદોની સખ્યા ધણી મોટી
કરી દીધી હતી એમના મરણબાદ અજુમને તેમજ મુબઇ શહેરે અત્રે
એક સભા ભરીને દીલગીરી પ્રદરશીત કાધી હતી એઓની યાદમાં
અ જુમનની સભા પણ ખીજ સર જમશેદજી જીજીભાઈના પ્રમુખપણ
હેઠળ યોજાવવામાં આવી હતી જે દરમ્યાન તેમના કામની ભારે સ્તુતી
કરનાર ઠરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. તેમાંનો પહેલો જ સર
કાવસજી જેઠાગીર યેરોતેડે સભાની પસંદગી માટે મુકયો હતો તેમાં સર
દીનશાહના નાદર ગુણોની ભારે તારીફ કરવામાં આવી હતી

ગરીમાઈમાંથી આપબળથી વધેલા સર દીનશાહના મુળ સદગુણોમાં
જે સહિથી વધારે આગળ પડતા છે તે તેવજીનું સાહસીકપણું, તેવજીનો
ઉદયોગ અને તેવજીની સખાવત છે જાહેર સખાવતો ઉપરાંત ખાનગી
સખાવતો મોટી સખ્યામાં અકાતી અને ખાનગી ગરીબ કુટુંબમાં તો
કાંઈક મોટી સખ્યામાં પાળતા હતા ખુદ દેવામાંથી મોટા મોટાઓનેથી
એવજી અચાબ્યા હતા અને કાંઈક ના વારેસોને નવજોત અને લગતો
કરીને ગોઠવી આપ્યા હતા જુદા જુદા ધ્યાન એટલું હતું કે ખુદ પોતાના મહે-

લભા એક અલાહેદો લાગ કાઢીને અગીયારી બધાવી હતી ન્યા પગારદાર મેબેદ દીવસની પાચેગાહ બંધે અને એ રીતે પોતાના બાળકોમાં પથ ધર્મ ખીલવવાની ઓછી મહેનત આ મહાન વડવાએ કીધી ન હોતી વળી એ સંખાવત એવી કરવામાં આવતી કે સદતર ખાનગી અને કોઈ નહીં જાણે તેમ. એક તવારીખનવેશ કહે છે કે “ The one great merit of Sir Dirsha's charities is their unostentatiousness, and this quality, as well as the charming simplicity of his character has secured for him the golden opinions of his countrymen ” જેમ એવણુ મેળવતા તેમ દાનમાંથી આવતા વળી ઉદયોગી જીદગી અને સાદી જીદગી એ એમનો ખીજે મોતેબર ગુણ હતો તે એવણુમાં કેટલો ખીલેલો હતો તે એમના મુબારક ચેહરાપરથી જાણી શે

મખ્યાકાળના પારસીઓ બહુ પદ્ધસાવાળા અને નામનાવાળા થયા હતા એ દરૌબરત છે, પણ તેઓમાં કેટલાક એવા પણ થઈ ગયા છે કે જેઓએ પોતાની દલિલત અને નામનાનો એક ધુરા વખત દરમ્યાન ધુરો ઉપયોગ કીધો હતો આ ધુરો વખત તે શેર સટાનો હતો ૧૮૬૪-૬૫ માં અમેરીકામાં લડાઈ જાગી તેથી અંગ્રેજ મીલોને ધુરો પાડવા માટેના રૂનો બાદ તેજ થઈ ગયો સારે નગીબે મુબરક તરફ ખાનદેશ, ગુજરાત વીગેરે ટુંકાણે પુકળ રૂ પાક્યો હતો તેથી અત્રેના વેપારીઓ પદ્ધસાવાળા થઈ ગયા પદ્ધસો એટલો તો વધી ગયો કે સાધારણ બીખરડાઓ જો રૂના પુમડા એકઠા કરીને વેપારીઓને વેચે તો વેપારીઓ તેને માટેખી જીવ જેવું દામ આપીને તે ખરીદી લેતા એ વખતમાં પ્રેમચંદ રામચંદ કે જેઓએ પોતાના માતાજી રાજબાઈના નામનું આપણ જાણીતું ટાવર બધાંચુ છે તેઓએ ધુમ સટો મચાવ્યો હતો અને કરોડ એ કરોડના આસામી થઈ પડ્યા હતા તેવામાં ઉભી થઈ પરપોટા કંપનીઓ કે જેઓએ શીનેન-સીંગ કંપનીઓના નામ હેઠળ ધુમ સટો કરવા માંડ્યો કંઈ નહીં તો સો બસો કંપનીઓ એવી ઉભી થઈ કે જેમાં એકદ આપણા રોકાવા લાગી

પારસીઓએ તેમા મોટા ભાગ બળબેળો હતો. દરેકની અદર પારસી નામ તો જાણી દેખાતુજ કેટલીક કંપનીઓમા જે પારસી હોય તે નામેજને કંપનીને યોજાવવામા આવતી હતી, એટલી બધી પારસીઓની આવડ હતી પણ જેમ તવારીખમાથી આપણને રોજન થાયછે તેમ એકાએક અમેરીકાની લડાઇ બધ પડી ગઈ અને અત્રેની પરપોટા કંપનીઓ એક પછી એક ફરીને તુટવા લાગી તેમા પારસીઓનું કરોડોનું દેવુ થઈ લાગયુ અનેક માતાઅર પારસીઓ તુટયા, જેમની કથા મરહુમ મનસુખે, બહુ સખત બાબામા કરી છે પણ દીનશાહજી શેઠે અવલથીજ એ કામથી હાથ ઊઠાવ્યો હતો તેઓ વચ્ચે પડયા ન હોતા અને એમને કશી ખોટ પણ ગઈ ન હોતી એવુ બનેલુ છે કે બીજાઓના અપ્રમાણીકપણુને લીધે એમને ખમવુ પડ્યુ હોય પણ એટલુ તો નષ્ટ છે કે કેટલાક પારસીઓ અને બીજાઓને એવણે લખોની રકમ ધીરી હતી કે તેથી તેમની શરમ આપજ નજવાય આ રકમો પાછી ફેરવવામા આવી ન હોતી એટલો આકડો સખાવતમા લખ્યો તો તે બહુ મોટી થવા જશે.

સર દીનશાહનો રાજ્યદવારી ખાખતો સાથેનો સ બ ધ ૧૮૫૦ પછી મુબઈ તરફ રાજ્યદવારી ચલવલ ધણી જેશમા પમબર થઈ હતી તે ચલાવવા માટે દાદાબાઈ નવરોજી બહરદીન તખ્તખજી, કાશીનાથ તીલામ, ગીરાજશાહ મહેતા, નવરોજી ફરદુનજી એ સાથે મળીને જાણીતી બોમ્બે પ્રેસીડનસી એસોસીએશન સ્થાપી હતી એ મંડળમા મુળ નાણા વીગેરેની મદદ કરનાર સર દીનશાહ હતા. વળી જોકે પોતે કાઈ ખોલીદરાજ ન હોતા તેખી રાજ્યદવારી ખાખતો સમજીને તેનું તોલ એવી સરસ રીતે કરતા કે ઉપલી સભાના એવણુ લાખો વખત સુધી પ્રમુખ રહ્યા હતા એસોસીએશન સને ૧૮૫૩ ના સાલમા હસ્તીમા આવી હતી અને અકસર કરીને તેના પરવરતાવનારાઓમા મુખ્ય પારસીઓજ હતા ખુદ જે મકાન કે જેમા સભાએ બરવામા આવતી તેખી પારસી માલેકીનુજ હતુ શેઠ ફરામજી નશરવાનજી જેઓ કોટમા રહેતા હતા તેમના મકાનમા આ મંડળની બેઠક થતી હતી. હાંદુઓમા ડા બાહિ દાજી કે શેઠ જબજાથ શકરશેઠ જેવા ગણત્રીના બે મણુ અખસો હતા બ્યારે મુસલમાનોમા હાજીસાહેબ મોહમદ

મુસુક મુરધે જેના એકાદ ગ્રહસ્થ હતા પણ સઉથી વધુ સંખ્યા તો પારસીઓનીજ હતી, અને તે સરવેમા દાદાબાઈ નવરોજી અને નવરોજી ફરફુતજી વધારે ઝળકતા હતા પાછળથી સર શીરોઝશાહ આગળ પડતા થયા હતા અને તેમના વખતમા સર દીનશાહ પીટીટ પ્રમુખ હતા તે વખતે બહારદીન તખ્તખજી, મહાદેવ ગોર્નીદ રાનડે વગેરે જેવા અઃમ અને સુસ્ત કોનગ્રેસમેન પણ બાહર આવતા થયા હતા આ સૈતારાઓએ હિંદુસ્થાનના આ હાથમા જે ઝમકાટ ફેલાવ્યો હતો તે સર્વ ઉપર સર દીનશાહ પીટીટ મોટી અસર કરનારા હતા લોરડ રીપનના વખતમા રાજ્યદ્વારી વાતાવરણમા જે જળરો ધુળરો ચાલ્યો હતો ત્યાં સર દીનશાહનો હાથ ઓછો બળવાન નહી હતો એસોસીએશન તરફથી જે અરજીઓ તેમજ જાહેરનામાઓ ખુદ પારલામેન્ટ રકુલના હતા તેમા સર દીનશાહ પ્રમુખ વરીકે સહી મુકતા હતા મડળને વળી નાણા માગફનેબી અનેક વેળાએ એવણે મદદ આપી હતી પ્રજા તરફથી હઠીલાઈભરી રીતે લઠવુ એમા સર દીનશાહ મોટી લોક સેવા માનતા હતા એમા તેઓ પારસી કોમને માનભર્યું કામ કરી ગયા છે

શેઠ કાવસજી દીનશાહ એડનવાળા, સી આઈ ઈ.

આપબળ, સ્વાધાર અને ખત અને મહેનત-આ પારસી ગુણોથી જે પારસીઓ ઉંચી પદવીએ ચઢ્યા છે તેઓમા શેઠ કાવસજી દીનશાહ એડનવાળા સી આઈ. ઈ નુ પનોતુ નામ એક શ્રેષ્ઠ જગ્યા લધ શકે છે એમ જો આપણે જણાવ્યે તો આપણને સહરાબાત કરવાનો દાવો રજુ કરેલો લાગુ પડશે નહિ પારસીઓ ધરાન છોડી હિંદ આવ્યા અને હિંદમા આટલી ઉંચી જગ્યા મેળવી તે તેમના આ ઉંચા ગુણોને લીધેજ છે તેઓ ખાસ કરીને વેપાર વણજ, ધંધોધાપો તેમજ ઉદ્યોગ હુન્નરમા બહુ ઉંચે ચઢી શક્યા છે કે જેટલી ઉંચાઈએ બહુ મોટી સંખ્યામાં ગણાતી બીજી પ્રજાઓ નથી ચઢી શકી તેનુ કારણ આ તેમના ગુણોજ છે. એક પ્રજા પોતાના ઉંચ ગુણોને લીધે ઉંચ થઈ શકે છે અને નહિ કે પોતાની મોટી સંખ્યાને લીધે-એનુ ખરાપણ જો કોઈએબી આ દેશમા બતાવી આપ્યુ હોય તો તે પારસી કોમે છે થોડીકજ સંખ્યા ઉપરથી આજે

લગભગ એક સાખની ઉપર અકાતા પારસીઓ પોતાની ખત, ધીરજ અને કાળજીથી આવી શક્યા છે તેવીજ રીતે અનેક સગવડો ભોગવતી અને અત્યાર અગાઉની વસ્તી ખીજ અનેક પ્રગળ્યો વચ્ચેથી ઉઘી સપાટી ઉપર આવી જનારી ખી પારસી કામજ છે કે જેને તેમ કરવામા મદદમાર થનાર તેમના ગુણો જેવા કે વેપારી પ્રમાણિકપણુ, ઉદ્યોગ હુશર દેશમાથી દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ અને વળી છેવટે તે દ્રવ્યનો સફાઈ-પયોગ કરવાનું જ્ઞાન વિગેરે છે જે પારસીઓજ ભોગવતા હતા અને ભોગવે છે જેથી કરીને તેઓ ખે પૈસે સુખી છે અને પોતાની કામજ નામ જગ આશકાર કરી શકે છે તેમ જ પારસીઓ કરી ગયા છે તેઓ આપણા માનને લાયક છે કારણકે તેઓ આપણી કામને ધડા મીસાલ થઈ ગયા છે તેમના દૃષ્ટાંતની બળતી ભેત અધારા કાળમા જળે છે કે જેના પ્રકાશને લીધે આપણે તેઓ તરફ ખે ચાહએ છીએ અને તેઓના જેવા ઊંચા પ્રકારના કામો કરવાને ઉત્સાહી બન્યે છીએ એવા મહાન નરો આપણી કામ માટે ગોયા ગુરૂપી છે તેઓના નામ આપણને ઉત્તેજન આપે છે તેઓના કામ આપણને ધડા પૂરો પાડે છે જે આપણે તેવા શખ્સો એકએક દાહેકાએ પૂરા પાડીશુ તો પારસીઓના ભવિષ્ય બાપે જાકકો સંશય રાખવાની જરૂર રહેશે નહિ અગ્રેજીમા કહ્યું છે કે મહાન પુરૂષોના જીવનચરિત્રો એક પ્રગ માટે તેની અગત્યની મીરાસ સમાન છે જેની ઉપરથી ભવિષ્યની ઓલાઈ ધડા લેવો ભ્રષ્ટ્રએ અને આપણે પોતાનું ચારિત્ર બળવાન બનાવવું જેમએ કે જેથી બ્યારે આપણે આ જેહાન છોડી જઈએ ત્યારે આપણી પાછળ પણુ વખતના જમાનાની રેતી ઉપર આપણી હૈયાતી ફરમ્યાન પાડેલા આપણા પમલાં આપણી પાછળ મુકી જઈએ કાવશજ દીનશાહ એડનવાળાનું ચારિત્ર તેવી મીરાસોમાની એક અગત્યની મીરાસ છે જેને કામે પોતાના વાચન મારફતે જળવવી રાખવી ભ્રષ્ટ્રએ છે કે જેથી એવણુના જેવા પુત્રો કામમા વધુ ઉત્પન્ન થવા પામે ' વળી એવણે પોતાના સાહસ કર્મો અને પોતાની સખાવતોનું બળ ખુદ પોતાના વશ વેલોમા ઉતારી મુકેલું છે કે જેથી ખુદ એવણુના પુત્રોએ એવણુનું નામ અને એવણુનું કામ જારી રાખ્યું છે તો તેવા શખ્સની પરવરેશ વધુજ થવી ધટે છે, કારણ કે તે આદર્શી

આપણા માન અને મહોબતને માટે વધુ લાયક છે કે જે પોને મોટા થાય છે, બીજાને મોટા બનાવે છે અને વળી પોતાના કુટુંબ પરિવારમાં તે મોટાઈના બીજ રોપી બન્ય છે એવણના પુત્ર શેઠ હોરમસજી કે જેવણ છુપે હાથે બહોળી સંભાવતો કરે છે તેવણના અત્રે ગુણ ગાવા કદાપિ કવખનનુ ચર્ધ પડે પણ એક લાયક બાપના એક લાયક બેટા હોઈ શકે છે અને જો એક પુત્ર પોતાના બાપના કામ અને નામને ચાલુ રાખવાની કાળજી ધરાવે તો તે તેમ કરી શકે છે એ દેખાડવાની મક્કસદથી અત્રે આ એશારો કરવાની જરૂર જણાય છે પૈસા ટકા હોય એથો કાંઈ એક જીદગી મોટી હોઈ શકે છે એમ જો કે સાધારણ રીતે માનવામાં આવે તો પણ જીદગીની મોટાઈના તેજ સાધનો છે એમ કહેવાય નહિ ખરી મોટાઈ સંભાવત અને દાનથી મેળવી શકાય છે તે જુલાતુ જોઈતુ નથી એડનવાળા કુટુંબ આજે એના બળથીજ પારસીઓમાં સારી નામના મેળવી શક્યુ છે સાદાર્થ એ પણ એક અગત્યનો ગુણ આ કુટુંબ પોતાના વડવાઓથી ધરાવે છે જે તેમને વધારે આરાસ્તે બનાવે છે અને તેમના આચાર વિચારો તેમજ તેમના કામને વધુ જોય આપે છે

કાવસજી શેઠ કે જેઓ આપણા આ ગ્રંથના નાયક છે તેઓના માબાપ ગરીબ હતા અને તેમનો જન્મ સને ૧૮૨૭ મા થયો હતો એમનુ મુળ ગુજરાતમાં આવેલા દીસા ગામમાંથી આપણને જડી શકે છે કે જેમાં તેઓ સાધારણ ધંધોધાપો કરી રહેતા હતા પણ તે ધંધો એમને અનુકુળ નહિ થઈ પડવાથી તેઓ દીસાથી મુબઇ આઠ્યા અને શરાફનો ધંધો ચલાવવા લાગ્યા પાછળથી મચેરજી સોપારીવાલા કે જેઓનો ધંધો રોજગાર મુબઇ તેમજ એડન ખાતે મોટા પાયા ઉપર ચાલતો હતો તેમને ત્યાં દીનશાહજી શેઠ સાધારણ નોકરીઆત તરીકે રહ્યા વળી પાછળથી જ્યારે અંગ્રેજોને અફધાનો સાથે લડાઈ ચાલતી હતી ત્યારે

અંગ્રેજો તરફથી લશ્કરી કોમીસેરીએટ ખાતામાં જોડાઈ અફધાનીસ્તાન અને ઉત્તર હિંદ તરફ પણ ગયા હતા પણ દીનશાહજીના નામથી એડનવાળા અટક ચાલુ થઈ અને તેનું એ કારણ કે સોપારીવાળા શેઠને ત્યાં એવણુ છેવટે એડનની પેઢીના મેનેજર નીમાયા કે જે એડનમાં એવણુ પોતાના મરણ સુધી જે કાવસજી શેઠના ૩૩ વર્ષની

ઉમરે નીપજ્યુ હતુ ત્યા સુધી ભાગવ્યો હતો. એડનના મેનેજર નીમ્યાયા બાદ કુટુંબની હાથતમા બહેતરી થવા લાગી આથી કાવસજી શેઠે જો કે ગરીબાઇમાંથી પોતાની જીવગી શરૂઆત કરી હતી તો પણ વખત જુરો નહિ હતો.

કાવસજી શેઠે મુખ્યમા તે વખતે પગભર થઈ ગયલી 'સીસોટીની રફ્ફો' ” યાને કે સોસાયટીની રફ્ફોમાં કુળવણીનો રૂ. ૩) ના પગારે પહેલ વહેલો પાચો નાખ્યો હતો પણ એમને બહુ જીવગીની શરૂઆત નાની વયે શાળા છોડવી પડી હતી તે વખતજ એવો હતો કે જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ બહુ કુળવણી લેતા નહિ અને થોડુ ધણુ શીખ્યા એટલે ધંધે ધાપે લાગી જતા એ મુજબ કાવસજી શેઠે શરૂઆતમાં એક નાના છાપખાનામાં માત્ર રૂ. ૩) ના પગારે પોતાની વહેવાર જીવગીનો પાચો નાખ્યો પણ કાવસજી શેઠે કાંઈ છાપખાનાની મોટુ કંઈ ઉપડાવનારી અને ટુક કમાણી કરાવી આપનારી લાઇન માટે સરખયા નહોતા, એટલે માત્ર દોઢ વર્ષના ટુક અરસાબાદ સને ૧૮૪૨ માં પોતાના આપની પેઢીમાં એક મદદનીશ દાખલ ગયા.

પણ જો આદમી મોટી ગજના ઢગલા પર રમનારો સરખાયલો હોય તે પોતે સ્વતંત્રતાના માર્ગેજ પોતાની કારકીર્દીની શરૂઆત કરશે સ્વતંત્રતામાંથીજ દરેક પારસી પોતાનો કીર્તિનો જોડો પાચો નાખી શક્યો છે પારસી માટે ગુલામગીરી નથી આ ઉપરથી કાવસજી શેઠે પોતાની એક સ્વતંત્ર પેઢી ટુક મુડીની મદદથી સ્થાપન કીધી સ્ટીમર પોષ્ટ-ઉપર ધણીક સ્ટીમરો આવે જાય તેમાંથી કમાણીના સાધનો ઠીક મેળવાય પાછળથી એવજીને સરકારી કન્ટ્રાક્ટો મળવા લાગ્યા અને સરકારમાં એમના નામની પતીજ ઠીક એસવા લાગી પરિણામમાં એડનના પોલીટીકલ રેઝીડન્ટ એવજીને એક કીમતી ધડિયાલ વટીક ભેટમાં આપ્યુ હતુ જે એવજીની પેઢીમાં આજસુધી ધણુ માન અને આહ સહિત જાળવી રાખવામાં આપ્યુ છે ધીમે ધીમે કાવસજી શેઠની પતીજ વધવા લાગી તેની સાથે તેવજીની દોહતબી વધવા લાગી એટલે એવજીની પેઢી આખા એડનમાં એક માન ભરેલો દરજ્જો મેળવવાને શક્તિવાન થઈ.

એડનવાળા શેઠની નામીચી પેઢી એડનની આખી પારસી કામમા ઉચ
જગ્યા લે છે એટલુજ નહિ પણ એડનમા આજે
શેઠ એડનવાળાની તેના જેવી એકબી પેઢી પૈસાદાર તેમજ આયરુદ્ધાર
નામીચી પેઢી નથી વેપાર વણજ કરીને પૈસા મેળવવા એ એક
પેઢીનું કર્તવ્ય છે પણ તેની સાથે એડનવાળાની પેઢીએ તો ખુદ એડનની
ખીલવણીમા મોટો ભાગ ભજવ્યો છે એડન ખાતે આજે બી મીઠા પાણીની
ભારે તાણુ છે ત્યા ખાડ પાણી મળી શકે છે એટલે તેમાથી મીઠું બના-
વવામા આવે તોજ તે પાણી પીવાના કામમા આવી શકે કાવસજી શેઠે
તેના માયા કામો ખોલ્યા તેમજ અરફ બનાવવાનું કારખાનું પણ સ્થાપન
કીધું વળી તાર ઓરીસો અને એવા ધ્વંસાનની જોગવાઈઓ માટે જે
અનેક પ્રકારના વેપાર વણજના ખાતાઓની જરૂર પડે છે તે સર્વે એમણે
એક પછી એક એમ કરીને કાઢ્યા દરેક ખાતામા વળી પારસીઓની
બહુ સાગી ભરતી કરતા ગયા કે જેથી ગામડે જોડાડેના પારસીઓ એ પૈસા
રળતા કમાતા થઈ ગયા એડનમા એવણુ જોયા “શાહ સોદાગર” થઈ
પડ્યા યુરોપથી પણ એવણે એક ડજનથી વધુ જેટલી આડતો મેળવી
અને કહેવત છે કે “પૈસો પૈસાને લાવે” તેવી રીતે પોતાના ધધા ધાપા-
માથી કાવસજી જેઠ બહોળી કમાણી કીધી ખુદ સ્પેઇન અને પોર્ટુગલ
જેવા યુરોપીઅન દેશોના કૉન્સલ તરીકે પણ એવણુનીજ પેઢી કામ કરે
છે કહે છે કે જ્યારે કાવસજી શેઠ પહેલ ઠહેલા એડન ગયા ત્યારે ત્યા
પોતાના રહેવાસ માટે એક નાનું ઝૂંપડુંજ માત્ર તેમણે નાખ્યું હતું પણ
પોતાના આપબળ, મહેનત, ખત અને ઉઘાગથી તેમણે આ ઝૂંપડાને
એક મહેલ જેવી ધમારતમા ફેરવી નાખ્યું થોડાકજ વર્ષોમા આ ત્રણ
ફરસીની કમાણીથી નોકરી કરનાર માનઅર પારસી સાહસીક નગ
જખોની પછ મેળવી મે કડોનું બહુ કરનાર વેપારી શેઠયો શાહ સોદાગર
બની ગયો જેમ જેમ વેપાર વધતો ગયો તેમ તેમ પોતાની પેઢીની શા-
ખાઓ તેવણુ ખોલતા ગયા અને પોતાના વેપારના વધુ ફેલાવા માટે જે
સગવડો જોઈએ તે અને તેની પાછળ જેબી નાણુ ખર્ચાય તે તેમણે
ખર્ચ્યું હતું એમ કરતા ૧૮૭૩ ના સાલમા તેમણે “સર આર્ટલ ફ્રીઅર”
નામનું બહાણુ મોટી કીમતે ખરીદી લીધું કે જેમા તેવણુનો માલ આવજ

કરે એટલું નહિ પણ વળી પરદેશો ખાતે જવા આવવા માટે પણ સમ-
વડ કર્તા થઇ પડે એથી પણ આગળ વધીને કાવસજી શેઠે જ ગયાર ખાતે
પોતાની પેઢીની એક શાખા ખોલી કારણ કે ત્યાં એવણુના જેવા સાહસની
જરૂર જણાઇ અને ત્યાંના સુલતાને એમને એ વિષે સૂચના કીધી હતી
જ ગયારની પેઢી પણ એડનવાળાના નામને આજેથી ખુદ આફ્રિકાના
કોસ્ટા ઉપર મથકુર બનાવે છે.

આપણી કામમા એવો એક બી વેપારી શેઠયો નથી થઇ ગયો કે જેણે
પોતે મોટી કમાણી કર્યા બાદ સખાવતની દિશામાં
કાવસજી શેઠની પોતાનો હસ્ત લખાવ્યો નહિ હોય કારણ કે તે
કામ સેવા સોદાગરે પોતાને મળેલા દ્રવ્યનો વધારે સારો

ઉપયોગ કરવાની બાહેશ હમેશા ધરાવી છે જગતના વેપારમાથી દ્રવ્ય
મેળવવું એ એક ચુસ્ત જરથોરતીનો ધર્મ છે પણ તે મેળવ્યા બાદ તેનો
સારે માર્ગે ઉપયોગ કરવો એ તેની એક વધુ ફરજ છે કાવસજી શેઠ એ
રીતે જે દ્રવ્ય પોતે મેળવતા ગયા તે દ્રવ્ય ધૂપે હાથે પોતાની કામ અને
પોતાની પ્રજાના બધા અર્થે વાપરતા ગયા એક જૈન મુનીએ કહ્યું છે કે
જે આપે છે તે લે છે, જે ખાઈ છે તે ગુમાવે છે તેમ એવણુ જેમ
આપતા ગયા તેમ ખોભે ખોભે ભરતા ગયા અને તેટલું પોતાની ભવિષ્યની
જીવગી બહેતર કરવા પાછળ ભરાતું ગયું ૧૮૫૪ ના સાલમાં પોતાના
પહેલા ધણિયાણિના પૂણ્યાર્થે એવણે એડન ખાતેના દરેહમહેરનું મકાન
બંધાવી આપ્યું હતું, વળી એડન પોતાના ધધા ધાપાની ભૂમી હોવાથી
તેની ખીલવણીમાં ભાગ લઇને ૧૮૭૧ માં તેવણે એક લાઇબ્રેરી ત્યાં
બંધાવી આપી ત્યારે ૧૮૭૧ ના સાલમાં મુરાન ખાતે ભારે દુકાળ
પડ્યો ત્યારે ત્યાંથી ધણીક નીરાધાર અને નાવારેસ કુટુંબો હિંદના
પારસીઓની પનાહ હેઠળ આવ્યા, ત્યારે તેમને આશ્વરો આપવા સાડ
નાણાની મોટી રકમ જોઇતી હતી તો તેમને કાવસજી શેઠે મદદ કરીને
તેમને ભૂખે મરતા બચાવી લીધા હતા એ ઉપરાંત બીજા અનેક ખાતા-
ઓમાં કાવસજી શેઠે મોટી મોટી રકમના નાણા ભરી આપ્યા હતા. એવ-

ધુની કામ સેવા મુખ્ય કરીને પોતાની મજબૂર દોષતાના ગજમાથી થોડો થોડો હિસ્સો જૂદા જૂદા ખાતાઓમાં વહેંચી આપી તેમાં જણાય છે ખુદ એવણુ જ્યારે ગુજરાત ત્યારે મોટી રકમ પોતાની પ્રજામાંથીજ કામને જૂદી જૂદી હાજતો પુરી પાડવા સાર રવાના કરી હતી એવણે ખાસ કરીને ડીરપેન્સરીઓ, લાઇબ્રેરીઓ, દરેહમહેરો, કુવાઓ વિગેરે બધાવી આપ્યા છે અને તે જૂદા જૂદા ગામડાઓમાં પણ બધાવ્યા છે કે જેથી એવણુનું નામ માત્ર એકાદના નહિ પણ ખુદ, તવડી, ભેસાણુ જેવા ગામોમાં પણ આજે ધરગતુ થઈ પડ્યું છે

દૂર દરમિયાન ગામડામાં કુચર ખોદીને સોનું મેળવતો આ પારસી વધુ તે કયા પ્રકારની મેવા બળવી શકે? તે ધણુ કરીને પૈસાની ચેલીનું મો પ્રજાના ચરણે ખોદીને તેવી પ્રજા સેવા બળવી શકે કાવસજી પણ તેવીજ રીતે આપણી સનમુખ રજુ થાય છે પણ વધુમાં પોતાનો વગવસીલો ભારે હોવાથી સરકાર દરખાસ્તમાં પોતાની કામ અને પોતાના દેશનો લાગવગ વધારવામાં એવણે જે ફોટોમદ ભાગ બજાવ્યો છે તેથી આપણે એમને કાંઈક વધુજ ભાગ આપતા જોઈએ ૧૮૭૫ માં જ્યારે રાજા એડવર્ડ પ્રીન્સ તરીકે હિંદ આવ્યા ત્યારે તેને પહેલવહેલો આદર આપનાર તે આ પારસી કાવસજી શેઠ હતા ત્યાર બાદ તે જેટલા દિવસ એકાદ રહ્યો હતો તેટલા સર્વે દિવસ તેની પરોણાગત કવવામાં કાવસજી શેઠે સહેજ પણ ક્યાંક દેખાડી નહોતી એક ડાયરીમાંથી નીચલો ઉગારે ફૂંક પણ સંપૂર્ણ અહેવાલ આપણી સમક્ષ જીવુ કરશે

“એકાદ ૧ લી નવેમ્બરની સહવાગ્ના કલાકે હા—“સીંગાપીસ નામની સરકારી સ્ટીમરે અતરેના બાગમાં સહવારે કલાકે ૬:૧૦ ને અમલે લગર કીધું હતું, અને તેજ વખતે કીલ્લાપરથી તોપો ફેડીને મુખારકબાદી આપવામાં આવી હતી નામદાર શાહજાદો હા કલાકે કીનારે આવ્યો હતો અને તે વખતે ફરીને તોપો ફેડીને માન આપ્યું હતું, અને તેની એસતેકબાલમાં જેનરલ ‘શનીડ’ અને તેનો દખ્ખા બરેલો તમામ રેસાલો તથા લશ્કરી અને દરીઆઈવડા અમલદારો ગયા હતા”

“તે વખતે મીંઠ કાવસણ દીનશાએ એડન શેહરના રહેવાશીઓ અને વેપારીઓની તરફથી એક માનપત્ર વાચી સંભળાવ્યું હતું, અને તે વખતે ખુશલીના મોટા જુસ્મો આસપાસ ફેલાયો હતો, તથા દરેક બાળપર અચરતી ઉપજવા જોગ સગાર ગોઠવવામાં આવ્યો હતો નામદાર શાહજાદો ધણીજ સરમ સુખકારી બરેલો છે, અને જે રીતથી તેને મુબારકબાદી અને માનમોહબત દેખાડવામાં આવી છે, તે ધણીજ મગન થએલો દાસે છે”

શેઠ કાવસણએ વાચી સંભળાવેલા માનપત્રનો ધણી ધટતો અને નમ્રતાપ્ત બરેલો જવાબ નામદાર શાહજાદાએ આપ્યો હતો, અને પછી તે શેઠ કાવસણ દીનશાની ચાર ઘોડાવાળી મુદર ગાડીમાં તેવણની સાથે પોતાના બીજા અમલદારો સાથે ખેશીને તે નામદાર એડન શેહરમાની જોવા લાયક જગો, ટાકાઓ વીગેરે જોવા ગયો હતો, અને તે બાદ ગતની વખતે તે શેહરની રોશની જોવાને ફરવા નીકળ્યો હતો”

આ ઉપરથી પ્રીન્સ કાવસણ શેઠનો એહસાન મદદ રહ્યો અને જ્યારે ને વિલાયત પાછો ફર્યો ત્યારે કાવસણ ઉપર પોતાના મહેમાનદારીની મધુર યાદમાં પોતે લખેલું પોતાની મુસાફરીનું પુસ્તક અને પોતાની એક સુદર તસ્વીર ખુદ વિલાયતથી મોકલી હતી

એજ રીતે જ્યારે ૧૮૮૩ માં ડયુક ઑવ કોર્નોટ હિંદ ખાતે આવ્યો ત્યારે પણ એડન તરફથી આવકાર આપનાર કાવસણ શેઠ જ હતા. પ્રીન્સ એડવર્ડની યાદગારીમાં તેવણે એક દવાખાતું સ્થાપ્યું હતું અને તેવીજ રીતે ડયુક ઑવ કોર્નોટની પધરામણી વખતે પણ સારી સંભાવતો કાઢી હતી કેજવણીના પણ પોતે એક આગેવાન હિતાર્થી હતા અને જ્યાં બાળકોની શાળા માટે દીપ બરવાની આવે ત્યાં સૌથી મોટો આકડો બરી આપતા જગબાર ખાતે એવી રીતે જ્યારે હિંદીવાન બાળકો માટે એક નિશ્ચય ખોલવામાં આવી હતી ત્યારે તેને મોટો ટેકો કાવસણ શેઠનોજ હતો.

૧૮૯૩ ના વર્ષમા કાવસજીએ પહેલ ંહેલી તરતી ગોદી વિલાયતથી તૈયાર કરાવી મગાવી એડન એક બાર હોવાથી તેમજ તેનો લગભગ સધળો વેપાર વણજ એવણુનાજ હાથમા "દીનશાહ પાનડુન" હોવાથી એવણુને ંહાણુ કે સ્ટીમર સાથે ડાઝો સમવ ંહેવાર રાખવો પડતો હતો તે મુજમ ૧૮૯૩ મા એવણુ ઉપલી ગોદો વિલાયતથી મગાવી અને જ્યારે ત્યાનો રેસીડન્ટ તેને ખોલ્લી મેલવા આંખો ત્યારે તેને કાવસજી શેડના મુરખીજ દોનશાહજીનું નામ આપવામા આંખુ અને તે ડકકાને આજ મુધી "દીનશાહ પાનડુન" કરીને કહેવામા આંખુ છે

એમની અનેક સખાવતો તેમજ એમના બહોળા ધીકતા વેપાર વણુજને લીધે ફેલાઇ ગયલી અસરોના બદ- સી આઈ ઇ નો એટકામ લામા નામદાર મરકારે એમને ૧૮૯૪ મા સી આઈ ઇ નો માનવત એલકામ આંખો આ એટકામ આપવાની ક્રિયા જે રેસીડન્ટ કનલનપ 'દીનશાહ પાનડુન' ખુલી મેલવાની ક્રિયા કરી ગયો હતો તેજેજ કરી હતી ૧૮૯૫ નુ સાલ ઉડડાની સાથે કાવસજીએ કેટલીક વધુ મખાવતો કીધી હતી તે વર્ષમા એવણુની જ્યુખીલી ઉજવવામા આવી હતી તેવર્ષના ૧૨ મી એપ્રીલના દિવસે જ્યુખીલી કે પર ધામધુમથી પાળવામા આંખો નો અને પોતાના ધણિયાણિ બાઈજરખાઇના નામનુ એવણુ તે સાલમા રૂપિયા અડધા લાખને ખર્ચે તવડી ગામમા ધર્મનુ દવાખાનુ બધાંખુ હતુ તેજ સાલમા 'સેન્ટ જેમ્સીઝ ગેઝેટ' નામના વિલાયતના એક નામીયા પત્રમા એવ- ણુની કારકીર્દીનો અહેવાલ તેમજ એવણુનો મુબારક ફોટો આપવામા આંખો હતો જે એક હિંદીવાન માટે નાનુ માન તે વખતે ગણાતુ ન હોતુ

જ્યારે ૧૮૯૭ મા કાવસજીના બીજા ધણિયાણિ જરખાઇ બહેસ્તનશીન થયા ત્યારે તેમની યાદમા પોતે વધુમા બીજે અડધો લાખ સખાવતમા આંખો હતો, તેમજ બીજા જૂદા જૂદા ખાનાઓમા કેટલુક નાણુ બધી આંખુ હતુ

૨૩ મી જુન ૧૯૦૦ ને દિને કાવસજી શેઠ પોતાના રહેવાના બમ-
 લામા ગુર્જર પામ્યા હતા જે વખતે એવ-
 કાવસજી શેઠનું મરણ જુની યાદમા ઉઠમણીને દિવસે કોમના વડા
 દસ્તુર કેબશર જામરૂપ ધર્મગુરુ દસ્તુર કેબશર જામરૂપ આશાનાએ
 આસાનાએ કરેલી એવજુની તારીફમા કરેલું લાપણુ જો સદા-
 તારીફ એવજુની તારીફમા કરેલું લાપણુ જો સદા-
 બર નીચે આપીશુ તો એવજુની કારકીર્દી
 આપે ખુદ કોમના વડાઓ અને મોટા આગેવાનો શુ માનતા હતા તે
 આપે આપણને પૂરો ખ્યાલ મળી શકશે તેવજુ મીજલસ સન્મુખ
 બોલતા જણાવ્યું હતું કે -

આજની ગભીર મીજલસમા મારે માથે જે ફરજ આવી પડી તે
 અદા કરવાને તમે મીજલસીઓ અને મદદ આપશે મારી ખાતરી છે
 હું જે દરખાસ્ત તમે હજુર મેલીશ તેને ટેકા આપવાને તમે માહેમે
 વાજની ધારશો હું એહેમતી શેઠ કાવસજીનું ધરમી નામ આપણી જાહેર
 ધરમની કીયાઓમા જાળવી રાખવાની આ મીજલસમા મારા અથેગ્તાન
 સાહેબોને બલામણુ કેરું છું જાહેર મીજલસોમા એવા ધર્મીઓના પવીત્ર
 નામની યાદ ડરવી તે ઉધગની જરથોસ્તી બોલાદના મન ઉપર નેકીનો
 ઉમદા છાપ મારવા બરાબર છે 'મરહુમ શેઠ કાવસજીની મુખ્યત્વે
 એટલી તો જાહેર અને જાણીતી છે કે, તે ઉપર બોલીને તમારો કીમતી
 વખત રોકવા માગનો નથી એવજુ સાહેબે ધણે દુરદરાજ સુધી દરેહમેડું
 બાધીને જોયા જરથોસ્તી ધરમનો નુરમદ ઝુકો ઉડતો કર્યો છે આતશ
 કંદેહો તે જરથોસ્તી ધરમની એક નુરમદ, પ્રકાસીત નીશાન છે એ
 નીશાનીઓ તે જાણે બોદાની સાચની મોહોબતનો સબ્બ બેઝનારી એક
 પવિત્ર ગાઠ છે એટલા માટે પદસો-વગ-સત્તા અને ઉચી મનશક્તી
 પોતાની કોમના હિત તથા ધરમના ફાયદા અરવે જે કોઈ વાપરી જાય
 તેના બદલામા કોમે તેનું અહેશાન જાહેર કરવાનો એક ઉપાય એ છે કે
 તેવજુનું પ્રતાપી નામ આપણી ધરમ કીયામા દાખલ કરવું એ ધોરણે
 મરહુમ શેઠ કોમની ધરમસબ્બી હાજનો બર લાવી કોમને માથે જે
 હેશાન કર્યું છે, તેના બદલામા આપણી ફરજ છે કે મરહુમ શેઠનું નામ

ધરમ અબધી ક્રીયા ભણુતરમાજ સાચવી રાખવું પણ એ ઉપરાંત ગરીબ અને હાજતમદ, બાધબધોની કદરશેનાસીમા પણ મરહુમ ગ્રેહ ધણી હુપી સખાવતો કરતા હતા, અને સખાવતને માટે પવીત્ર અવસ્તાવાણી કહે છે કે, “કહમાધચીત હાતામ, જીજીશામ, વહીસતામ, આદાઉયોધ-” યા અહુબયા” જેનો ગુજગતી અરથ એ થાય કે હધયાતી ભોગવના-ગઓમાનો કાઈ શખસ બેઉ દુનીયામા સઉથી ઉતમ જીદગી ગુજરવાને ચહાનો હોય તો, તેણે સખા થવું હવે સાહેબો, જે કાઈ ઉતમ જીદગી ભોગવી ગયો હોય તેની નકલ કરવાને, અને તેની યાદદાસત આપણા મનપર તાજ રાખવાને તેમનું નામ ધરમ ક્રીયામા દાખલ કરવું એ નઉથી સગ્સ ઉપાય છે પ્રોફિમ જેરસન જે મોટો વીદવાન અને આપણા વગમનો એક ઉસતાદ જેવો છે અને જેણે જરથોસતી ધરમ સબધી વચ્ચે કીચું છે, તે કહે છે કે, પારસીઓ પોતાની પાદરાહી સખાવતથી ખીજ દાઈ પણ કોમ ઉપર મરમાઈ ભોગવે છે તે માત્ર તેમના ધરમની ખુમીને લીધે છે આ સધળો આધાર હું મારી દરખાગતના ટેકામા લઈને ખેમવાની રજા લઉં છું ”

મરુમના મરણ બાદ દરેક ઠેકાણે કે જ્યાં પોતાની સખાવતના જુસ્સાના જ્વરથી પોતાની કીર્તિ તેઓ મૂકી ગયા હતા તે સર્વ ઠેકાણે તેમના નામથી ઉકમણાની ક્રિયા થઈ હતી અને તે સર્વ ઠેકાણે મોટી રકમમા નાણું ભરાયું હતું જે સર્વ સખાવતમા ગયું હતું. દરેક પારસી ટાણાઓની અન્જુમને દીલાસા પત્રો મોકલ્યા હતા, તેમજ સભાઓ બરીને દીલસોજીના ઠરાવો પસાર કર્યા હતા એ સર્વમા એડન કે જે મહુમની બનાવેલી એક નગરી થઈ પડી હતી, જેમાથી તેઓએ પોતાનું સર્વસ્વ પેદા કીધું હતું તેમજ જેમા તેની ખીલવણીને સારૂ તેઓએ સર્વ રેડયું હતું તેની અન્જુમને કરેલો વિશ્વાપ નોંધદાયક થઈ પડશે લડનના “ગ્રાફિક” પત્રે તે બાબેની નોંધ નીચલા વખાણુવા જોગ શબ્દોમા લીધી હતી.

Mr Cowasjee Dinshaw, C I E who died of cholera at Bombay on June 23 was a leading resident at Aden for the past half-century, and the news of his death will be received with much regret by the large number of friends which he possessed in this country, to which he had been a constant visitor. Scarcely any one who has had occasion to visit Aden in an official or business capacity in years past will fail to have come in contact with Mr Cowasjee Dinshaw, his hospitality was unbounded. Whoever obtained his advice and assistance locally received the benefit of an experienced justice and a life long knowledge of Aden and the surrounding countries. Mr Cowasjee Dinshaw was on special occasions the chosen leader of the native community at Aden. In this capacity he presented the loyal address from the Settlement to H R E the Prince of Wales when he landed at Aden on his way to India in 1875, and it fell to him to similarly welcome successive Viceroy's of India. He received a well merited honour in the bestowal of the Companionship of the Order of the Indian Empire upon him in 1894. Mr Cowasjee Dinshaw was held in high esteem among parsees, and was distinguished as a most generous supporter of deserving charities. The death of his wife three years ago affected him deeply, and he had been in failing health ever since. He had been obliged of recent

years to give up continued residence at Aden. He spent last winter in Europe, only returning to India in March last, and he died at Bombay on Saturday, 23rd inst, from cholera.

પ્રુ લડનના “ધી ટાઇમ્સ” જેવા અગ્રવાન પત્રે નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું

Mr Cowasjee Dinshaw, C I E who died of cholera at Bombay on the 23rd June, was a leading resident at Aden for the past half-century, and the news of his death will be received with sincere regret by the large number of friends he possessed in this country, to which he had been of recent years a constant visitor. Mr. Dinshaw was on all special occasions the chosen leader of the native community at Aden. In this capacity he presented a loyal address from the settlement to the Prince of Wales when he landed at Aden on his way to India in 1875, and it fell to him similarly to welcome successive Viceroys of India and others occupying high positions under the Government of the Queen-Empress. In 1891 he received a well-merited honour in the Companionship or the Order of the Indian Empire. Mr Dinshaw was held in high esteem among Parsees, and was distinguished by the exercise of a wide personal charity. Among other philanthropic works started by him may be mentioned the building and endowment of a free dispensary at Aden and the Cowasjee Dinshaw

Free Library and Reading Room at Bombay The death of his wife three years ago affected him deeply, and he had been in failing health ever since. He had been obliged in recent years to give up continued residence at Aden, and, he spent last winter in Europe returning only in March last to India.

સર કાવસજી જેહાંગીર

હીંદુસ્તાનની જુમી ઉપર પારસીઓનો વસવાટ થયો ત્યારબાદ જે મહાન પારસી પુર્વજોએ કામની કીર્તીનો સ્થાપક હોયો અને તે કામની કીર્તીનો સેતારો આખા જગતમાં ઝગઝગાવ્યો તેઓમા આપબળ અને જાતીમેહનતથી આગળ વધેલા ઓમા પહેલા સર કાવસજી જેહાંગીરનું મુખ્યારક નામ આપણે જોઈએ છીએ

આગલા પારસીઓની કીર્તી ઉપર જીવવાનો ગોચ આપણે પેશો ધરાવતા થઈ પડ્યા છીએ પણ હાલના જમાનામાં આપણે પારસીઓ અને આપબળ શુ કરીએ છીએ, આપણે ભવિષ્યની તૌખમને શુ જવાબ આપીશું, આપણે શુ કામો કરવા જોઈએ અને ક્યા ગુણો ધારણ કરવા જોઈએ કે જેથી આપણે પુરાતન વડવાઓના નામ અને કામની લાયક નીવડયે—આ સવાલો જે આપણે આપણી નજર સન્મુખ રાખીશું તો આપણને જણાશે કે આજે આપણે આપબળનો ગુણ ખીલવવો જોઈએ છે મહાનતાનો અર્થ આપબળમાં સમાયલો છે અને જે પારસી વડવાઓ તેવા મહાન થઈ ગયા છે તેઓ સરવે આપબળવાળા હતા. સર કાવસજી જેહાંગીર તેવા એક આપબળથી આગળ વધેલા અને કામની નામના વધારનાર પારસી શૈક્ષ્યા હતા આપબળની આજે કોતાહી હોવાથી પારસીઓમાં કેટલાક એવા દુરગુણો ધરપા થયા છે કે પુરાતન કીર્તીની વાતો તો બાજુએ મુકી પણ ખુદ ગરીબાઈના મુળ કામમાં રોપાવા લાગ્યા છે, હજી જે પુરાતન નામના ટેકવી રાખવી હોય તો આપબળનો માનવતો ગુણ આપણામાં પેદા કરવાની અત્યારે જરૂર છે

પારસીઓનો પહેલઠ્ઠેલો મુળ વસવાટ સુરત, બરૂચ, ઇલાદી જગ્યાએ હતો. પાછળથી જ્યારે ત્યાનો વેપારવણુ મુખ્યની બીલવણીને લીધે ભાગી પડ્યો ત્યારે પારસીઓ મોટી સંખ્યામાં મુખ્ય આવીને રહેવા લાગ્યા આ રીતે મુખ્યના હાલના ધણક નામીયા ખાનદાનો ગુજરાત તરફથીજ આવેલા હતા. સર કાવનજીના વડવાઓ નવસારી ગામમાં રહેતા હતા. ૧૭૧૭ના વરસની આજુબાજુ રેડીમની ખાનદાનમાં જીવણુના ત્રણ નખીરાઓ મચેરજી, હીરજી અને તહેમુલજી મુખ્ય વેપારવણુને ખાતર આવી રહ્યા ત્રણ ભાઈઓમાં હીરજીની વેપારી બુદ્ધિ બહુ ચગોર હતી અને તે વખતે ચીન દેશ સાથે મુખ્યનો વેપાર બહુ બહોળો હતો તેથી હીરજીએ પહેલઠ્ઠેલા એ વેપારમાં કીપલાગ્યું અરીણુ અને રેશમનો ઉદ્યોગ બહુ યોહળા પાયાપર ચાલતો અને સર જમશેદજી જીભાઈવળા જાઓએ પણ એજ દેશ સાથના વેપારમાંથી બહુ મોટો ગજ પેદા કરીધો હતો. હીરજી રેડીમનીએ ચીનમાં એટલી સારી નામના મેળવી હતી કે તેવણુની આટનાં જોરથીજ માત્રજાઓની લેણદેણ ચાલતી તેવણે ચીનમાં પેઢી વરીક કાઢી હતી અને પોતાના ભાઈઓનેમી પોતાના જરને જોરે સારે રેકાણે લગાડી દીધા હતા. મનચેરજી ચીનનેર ગયા હતા અને ત્યાના વેપારી પેઢીના વડા એઓ નેમ્યા હતા જે વહાણોમાં આ ભાઈઓ પોતાનો માલ લાવલખજ કરતા તેના નામો 'હોગનમી' અને 'રોયલ શારલોટ' કરીને હતા એવા તો બીજા બહાણાથી તેઓની દેખરેખ હેરાળ ચાલતા આ રીતે ચીન સાથના વેપારની ખરી શરૂઆત કરનારા રેડીમનીઓ હતા. હીરજી રેડીમનીએ ત્યારબાદ મુખ્યમાં મોટી એન્ટેટો ખરીદી હતી અને એ રીતે રેડીમનીઓએ પહેલઠ્ઠેલી મુખ્યમાં સ્થાપના કરી.

રેડીમની ઓલાદનુ નામ એમ કેમ પડ્યું તે સબધી જાણવાજોગ થઇ પડશે કે જ્યારેબી પહેલા કંપનીને પોતાના વેપાર-રેડીમની નામ વણુજ સબધી નાણા જેઘતા ત્યારે રેડીમની વાળાઓ કેમ પડ્યું? તરતજ આપતા અને એની રીતે કંપનીને ધણીક વખતે અગવડોમાંથી બચાવી લીધી હતી ખામ કરીને જ્યારે મરાઠાઓ

સાથે લડાઇ જાગી હતી સારે રેડીમનીઓએ લડાઇ દરમ્યાન મરકારને નાણાની મોટી મદદ આપી હતી સર બારટલ પ્રીયર ગવર્નર કહેતો કે રેડીમનીનીઓએ અરેબરી English Cogmen છે આજેથી જ્યારે કેળવણી ઇત્યાદિના સબધમાં જ્યારે સરકાર યા પ્રબંધને નાણાની જરૂર પડે છે સારે રેડીમનીઓ પોતાના નામને છાજતી રીતે તાબડતોબ પધસા કાઢી આપે છે

હીરજી રેડીમનીને બે દીકરીઓ હતી જેમાંની વડી બનાજી કુટુંબમાં પરણી હતી તેવણના દીકરા જેહાગીંગને હીરજીએ સર કાવસ-
જીનો જન્મ દત્તક કરી લીધો હતો જેહાગીંગ ઉપર હીરજી શેઠના જીવ બહુ હતો જેહાગીંગના ધણીઆણી મહેંગામ્મલ તે અરફેશ દાદીશેઠ કુટુંબના થાય કે જે કુટુંબે મગલડ અને મુબબ વગેરે ગમવગ વેપાર સ્થાપ્યો હતો, અને જે પોતાની હાનેમદીલની સખાવતો મારે બાળ જાણીતુ હતુ જેહાગીરના દીકરા તે સર કાવસજી નાઇટ એવ-
જીનો જન્મ ૧૮૧૨ ના મે માસની ૨૪ મી તારીખે થયો હતો અને દાદીશેઠના ફાટના ઘેરમાજ જન્મ્યા હતા, કે જે કાવસજી પટેલના મોહ-
લામાં આવ્યુ હતુ અને આજેથી હાલયાત જણાય છે

પહેલા આજની માફક કેળવણીના સાધનો નહોતા મગજેળ કેળવણી જેવુ તો મુદલજ હતુ નહી એનો અર્થ એમ નથી
સર કાવસ-
જીની કેળવણી કરતો કે આપણા વડવાઓ બધા અલણ હતા, પણ એમ કે જોમએ એટલી સાહીત્યની કેળવણીથી તેઓ એનસીઅન હતા, પણ તેઓમાં વહેવાર યુધી ઝાઝા પ્રમાણમાં હતી અને વેપારવણજ કે ધધાધાપામાં તેઓ ગોલા અદભુત મનોબળ ધરાવતા હતા અગાઉ મહેતાજીએ રફલો ચલાવતા, ત્યા ગુજરાતી, હીસાબ વીગેરે શીખવવામાં આવતુ અને જો પધસાદાર કોમ્પ હોતુ તો તેને ત્યા મગજેળ મારતર જે પોતાની કળામાં બહુ પ્રવીણ નહોતો તે શીખવવા આવતો ધણી વખતે માતપીતા ઉપરજ આધાર ગમવામાં આવતો હતો આ રીતે મહેરમાઇએ કાવસજી શેઠને ઠીક પાવરધા કીધા હતા તેવણ છેક ૯૩ વગસે ગુજરયા હતા ત્યાગ્યાદ થોડુ કે મગજેળ જ્ઞાન તેવણે સારજટ

સાઇકસની કોટની રકુલમાથી મેળવ્યુ હતું, કે જેમા બીજા સગ જમશેદજી
જીભાઇથી શીખતા હતા થોડુ કે રકુલનુ જ્ઞાન મેળવ્યા પછી કાવસજીશેઠે
વેપારી કેળવણી થી શરૂઆત કરી તે વખતે ધણે ઉદ્યોગ પુશકળ એટલે તે
દીશાએ પારસીઓ યાહોમ આગળ વધતા હતા ધણુ કરીને ઈંગ્રેજ પેટી-
ઓમા પારસીઓ શીખાઉ દાખલ જોડાતા અને પછી પોતાનો સ્વતંત્ર વેપાર
શરૂ કરતા સર કાવસજી પહેલવહેલા ડનકન ગીબની કંપનીમા ગોડાઉન
કીપર તરીકે રહ્યા વેપારી કેળવણીનુ જ્ઞાન તે વેપારી લાઇનનો અનુભવ
મેળવવામાજ સમાચલુ હતુ એટલે તે જ્ઞાન અને અનુભવ મેળવ્યા બાદ
તેવણુ મેસરસ હારડવેલ પારસનસ કંપની અને તયારબાદ મેસરસ ઝે
કંપનીમા જોડાયા દૈન્ય વરસ સુધી એમ નોકરીની ફેર બદલી કરી રહ્યા
પછી ૧૮૩૭ મા કાવસજી શેઠ એ પેટીના દલાલ નેમાયા.

એવામા ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીનો ચીનની સાથના વેપારનો પરવાનો
લઇ લેવામા આવ્યો અને મુબઇના વેપારીઓને ધણી
અફીજુનો કટાકટીના મામલામાથી પસાર થવુ પડ્યુ ધણુ પારસી
વેપાર વેપારીઓએ અફીજુના વેપારમા હોમાવધુ અને ચીન
સાથના વેપારી દરવાજા સરવે પ્રજા મારે ખુલ્લા થવામાજ પારસીઓની
ફાલતનો ગોયા પાયો રચાયો વળી એજ વખતે પારસીઓ પોતે વહાણુ
બાધતા હતા તેમજ વહાણુની માલેકીમી ધરાવતા હતા એટલે વેપારવણુજ
ચલાવવાનુ પારસીઓને ભારે સગવડભર્યુ તેમજ સરનુ થઇ પડતુ ૧૮૪૦
મા ચીન સાથની લડાઇ બંધ પડી અને નાનકીનના કસાર થતા વેપાર
ધુમ જમયો હતો અને વીસ વીસ વરસો સુધી પારસીઓ અઢળક ફાલત
કમાયા મુબઇના ડોકયારડમા પારસીઓ વહાણુ બાધતા અને તેમા ચીન
સાથનો માલ લાવલઇજ કરતા એ અફીજુના વેપારમા સને ૧૮૪૬ થી
કાવસજી શેઠે સ્વતંત્ર વેપાર ચલાવવા માડ્યો હતો અને વરસો સુધી
તેમ કચા બાદ ઠીક પુણુ એકઠી કરી

એમ કરતા વહાણનો ઉદ્ધાગ ભાગી પડ્યો કેમકે વહાણો લોહાનક
 બનાવવામાં આવવા લાગ્યા એટલે પારસીઓએ રૂના
 શેરમેનીઆ ઉદ્ધાગમાં ઝીપલાવ્યું તેમાં ૧૮૬૫ માં શેરમેનીઆનો
 પવન જાગ્યો એટલે કાષ્ટક પારસી લખો પતીઓ
 માગ્યા ગયા કાવસજી શેઠનેથી થોડું ધણું ખમવું પડ્યું હતું તેઓ
 એકબે રેકલેમેશન યોજનાના પરવરતાવનારાઓમાના એક હતા એટલે
 જ્યારે તે યોજના લાગી પડી ત્યારે એવણુને કેટલીક ખોટ ખમવી
 પડી હતી આ શેર સદાના વખતમાં ધણુંક પારસીઓને મુસીબતમાં
 આવવું પડ્યું હતું પણ કાવસજી શેઠ બહુ ચોક્કશી રાખીને તેમાંથી પોતાને
 દુરજ રાખ્યા હતા લખો અને કરોડોની નુકસાની હેઠળથી કેટલાકોને
 પસાર થવું પડ્યું હતું જ્યારે કાવસજી શેઠ બીજાઓને બચાવી બેવામાં
 પોતાનું નાણું વાપર્યું હતું

એવણુની ઉપર નસીબદેવીના ગોયા આશીરવાદ ઉતર્યા હતા તેથી
 જે ઉદ્ધાગમાં પડતા તેમાંથી સારી દોલતજ મેળવતા
 નસીબદેવીના તેમાં વળી પ્રમાણીકપણું અને જતીઉદ્ધાગ તેમજ
 સંપત્તિ ખત અને મહેનત પણ એઓ કામે લગાડતા, તેથી
 નસીબમાં પુષ્કળ દોલત મેળવી શક્યા હતા એવણુ વીશે એમ જણાવ-
 વામાં આવે છે કે એવણે કોઇ પણ વેપારમાં ખોટ ખમેલી નહી વળી
 વેપારી બુધી અને હોશીયારીથી કમતી નહી હતા જેથી જે દરેક આદમી
 એવણુના સમાગમમાં આવતો તે એવણુના તે ગુણોથી ગોયા દ્વારા જતો
 વળી દરેક વેપારી ઢબજબ ઉપરાત દરેક ધરાક સાથે માયા મમતાથી તેમજ
 શીરીનઝબાનીથી એવણુ કામ લેતા, એથી નહી કોઇની લાગણી દુ ખામ
 કે નહી કોઇ એવણુથી ડરે એટલા પ્રમાણમાં એવણુ દોલતથી મેળવી હતી

જે રૂઢી અને રસમ એવણુ વેપારી જીદગીમાંથી શીખ્યા હતા તે
 એમને જાહેર જીદગીમાં ધણી મદદગાર થઇ પડી
 જાહેર જીદગીની હતી ૩૪-૩૫ વરસે સ્વતંત્ર ધધાની શરૂઆત
 શરૂઆત કર્યા પછી એવણે જાહેર જીદગીમાં ઝીપલાવ્યું
 અગાઉના વખતમાં એકાદ શહેરી કાંઇ સારી દોલત મેળવતો યા સારી

શહેરી સેવા બજાવતો તો સરકાર તેને પહેલા તો જસડીસ ઓવ ધી પીસનો એલકાય આપતી આવી રીતે કાવસજી શેકને ૧૮૪૬ ના સાલમાં તે એલકાય મળ્યો. પાછળથી બોરડ ઓવ કનઝરવનસીના એક સભા-સદ્દ નેમવામાં આવ્યા હતા તયારમાં જ્યારે ઇનડમેટેક્સની રૂઢી પહેલ-વહેલી દેશમાં ચાલુ થઈ ત્યારે આવક પર કર ઉવરાવવાની મોટી મુસીબત પડતી તેથી મરકાર જાણીતા સહાયકારી શહેરીઓની મેવા માગતી એ રીતે ૧૮૬૦ માં કાવસજીની ઉપર સરકારની પસંદગી ઉતરી હતી, અને એવજીને ઇનડમેટેક્સના કમીશનર નેમવામાં આવ્યા હતા આ વખતે એવજી પોતાની આહોરાત્રી એવી સરસ રીતે બતાવો હતી કે સરકાર નેમજ પ્રજાપક્ષ બંનેને તેઓ પુરેપુરો સતોષ આપી શક્યા હતા. મી. જેમસ ગીબ્સ કમીને કેપલા કમીશનરો વડે હતો અને મુખ્યમંત્રી કાઉનમીસ્ટનો એક મહાનિર્ણય હતો તેણે કાવસજીના વખાણ કરતા એક વખતે જણાવ્યું હતું કે —

You (Sir C. Vasji) brought to that Commission fact, firmness and independence of character, which were of very great value, but, in addition to these, you brought an intimate acquaintance with the mercantile community of the city, which was of the greatest importance in enabling us to assess the tax. It was mainly owing to this very excellent information, placed by you at the service of the Commission, that we were able to carry it out so successfully.

એજ વખતે કાવસજી શેકને મુખ્યમંત્રી ગવર્નર તરફથી કાઉનમીસ્ટમાં એમવા મોટે અરજ કરવામાં આવી પણ તેઓ સ્વીકારી શક્યા નહીં કેમકે તે વખતે એવજી મવીવાથી બીજાણુ ભોગવતા હતા જે એવજીને તદુરસ્તીએ ચારી આપી હોત તો કાઉનમીસ્ટની અદર વધુ જાહેર સેવા બજાવી શક્યા હોત.

“ પારસી ! તારૂં ખીજી નામ સખાવત છે ! ” તે મુજબ દરેક પારસી શેઠોએ જે અગાઉ અમર કરીતી પોતા પાછળ રેડીમનીઓ અને મેલી ગયો છે તેણે સખાવતથી પોતાનું નામ નહિ સખાવત આશકારા કીધું છે એ રીતે કાવસજી જેહાગીરનું નામ પણ આજ ઉમદા ગુણને લીધે સદા જીવેદાન રહી જશે જે એવણે મોટાઇ મેળવી હોય તો તે નાણાનું દાન કરીને મેળવી છે નાણું મેળવ્યાથી મોટું થવાનું નથી પણ નાણું આપ્યાથી તેમ થવાય છે આ સીધાત કાવસજી શેઠ શીખવ્યો છે વળી તે સખાવતો માત્ર કોમજ નહીં પણ દેશને માટે અને આગળ વધીને કહીએ તો આખા ક્ષીટ્રીય શાહેનશાહત માટે હતી રેડીમનીઓ સખાવત માટે મહુ જીના કાળથી જાણીતા થયલા હતા છેક ૧૭૯૦ જેટલા દુરના સાલમા ડોલ્યુ કરીશુ તો જણાશે કે તે વખતે મુખ્યમા ભારે દુકાળ જાગ્યો હતો તે વખતે સોરાબજી રેડીમનીએ દરરોજ એથી ત્રણ હજાર દુકાળયાઓને સાજ સહવાર ખવાડ્યું હતું એજ સોરાબજીએ ગુજરાતમા ધણીક સખાવતો વટીક કરી હતી એજ રીતે ૧૮૦૫ ના ખીજા દુકાળ વખતે સગ કાવસજીના મમાવાના બાવાએ પાંચ હજાર દુકાળયાઓને ખવાડ્યું હતું પણ સઉથી નામચીન સખાવતો પહેલાં સર કાવસજીએ કરી હતી

જ્યારે કપનીના રાજ્ય ચાલતું હતું ત્યારે સુરત તેનું મુખ્ય મથક હતું. એક વખતે કાવસજી શેઠ ત્યાં વેપારધામ્યે મુખ્યથી સુરત ખાતે ગયા ત્યારે તેવજીને લાગ્યું કે સુરત ખાતે એક હોસ્પીટલની ખાસ જરૂર છે તો તરતજ સરકારને કાગળ લખીને રૂપીઆ ૩૦ હજાર મોકલાવી આપ્યા પાછળથી આ રકમ વધારીને પોણાલાખ જેટલી કરવામા આવી હોસ્પીટલ સખધી સરકાર સાથે લખતપત્ર કરતા ત્રણ ત્રણ વરસ થઇ ગયા ત્યારે પ્રજાસેવામા કાવસજી શેઠ કેટલો ઉદાર જીવેદાન ધરાવતા હતા તે એ ઉપરથી જણાશે કે તેવજી સરકારની સખત ઝાટકણી માઢી નાખી હતી, અને ખુલ્લેખુલ્લા એકરારમા સરકારનું કામ કેટલું ધીરૂં અને નબોજી હતું તે બતાવી આપ્યું. જ્યાર પછી સરકાર તરતજ જાગૃત થઇ ગઇ પૈસા આપવામા

જેમ ઉદાર તેમ કે મ લેવામા સખત હતા. છેવટના પત્રમા સરકારને સર
કાવસજીએ લખ્યું હતું કે - X X X X X

I beg most respectfully that the Government will
thoroughly examine all accounts etc etc and to see
that the expenditure has been carefully superintended
and an order should be sent immediately to carry
on the works for out houses, railing and finishing
the hospital vigorously Accept my best thanks for
your kindness in bringing the subject to a speedy
Conclusion

જ્યારે મુમઇના ગવરનર સર બારટલ ફ્રીઅરે હોસ્પીટલ ખુલ્લી મુકી
ત્યારે કાવસજી શેક માદગીને ખીલાને હતા આ માટે તે વખતના લીની
વજીરે વટીક સર કાવમજી માટે આભારનો ડીમપેચ બાહેગ પાડ્યો હતો.

ઉપલા કામમાથી હજી ફારેગ થાય નહી તેટલામા કાવસજી શેક મુમઇમા
આખની હોસ્પીટલ ખોલવાનું કામ પોતાને શીર
મુમઇ માટે ઉપાડ્યું, આ ખીના બની ૧૮૬૩ માં કે જ્યારે
આખની હોસ્પીટલ મર ચારલસ નુડ હીંદી વજીર હતો કાવસજીએ
પહેલા અરવો લાખ રૂ ટીઓ જે પાછળથી વધીને એક લાખ પર ગયો હતો
તે સર્વે આપવા કચુદ્યુ મર ચારલસે વીલાયતથી ગવરનરપર લખત
કરતા જણાવ્યું કે — X X X

I have to request that Mr Cawasji Jehangir may
be informed of the high sense I entertain of his
liberality in contributing so largely towards the
provision of such a building”

જ્યારે ગવરનરની ધારાનમા બેડી નથાટે ત્યા આગળ ઉપલા કામ
માટે આભારનો સત્તાવાર ઠગવ પમાર કરવામા આવ્યો હતો

સીવીલ એનજીનીયરીંગ કોલેજમાંથી આજ સુધીમાં કામ હજારો
 વીદ્યારથીઓ શીખીને બાહર પડ્યા છે અને
 પુના ખાતે સીવીલ એનજીનીયરીંગ કોલેજ
 લખોનું એ રીતે બહુ થઇ શક્યુ છે એનો
 આધનારો એક પારસી હતો એમ આજે સાબ-
 ણીને કયો પારસી મગર નહીં થઇ શકશે ? સર કાવસજીને લાગ્યુ કે
 હીદીવાનો પોતાના સાધારણ ધધાધાપા ઉપરાંત એનજીનીયરીંગ જ્ઞાન
 મેળવે તો તેથી તેમને તેમજ દેશને ફાયદો થયા વીના રહે નહીં આ
 ઉપરથી તેવણે પુના ખાતે એવી એક કોલેજ આધવાનું ઠેરવ્યુ સર
 બારટલને એવણે અરધો લાખ રૂપીઓ આપયો અને જ્યારે ૧૮૬૨ માં
 આ ભવય મંજૂર સર કાવસજીની દોલતે ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યુ ત્યારે
 સર બારટલે એવણના જાજન વખાણુ કીધા હતા અને છેવટે જણાવ્યુ
 હતું કે — x x x

“ I feel assured that in assisting to open to his
 countrymen a new liberal and independent profe-
 ssion, Mr Cawasji Jehangir has not only done
 well for his own fame and conferred a lasting benefit
 upon his own people, but that he has also adaed
 his contribution to the strength and stability of our
 empire in India ”

રેડીમનીનુ કુટુંબ સાર્વજનીક સંસ્થાવતો માટે ઘણુ જાણીતું છે કામી
 સંસ્થાવતો તેઓએ જો કે મોટે પાયે કરી નથી
 કાવસજી શેઠની બીજી છતાં સાર્વજનીક સંસ્થાવતોથી તેઓએ આ
 નાની સંસ્થાવતો પછી કામ અને આપણી ઓલાદનુ નામ પર-
 કામો અને પરદેશ વચે આશકારા કર્યું છે પારસીઓને સંસ્થાવતી
 દાખલ શોભાચમાન નામના મેળવી આપનારા રેડીમનીઓ હતા અને
 તેમાં સર કાવસજીનુ નામ સહીથી ઉંચે આવે છે, જ્યારે ગરીબ યુરોપીયનો
 અત્રે આવીને કસા સાધન વગરના થઈ પડતા ત્યારે તેઓને સાર એક

હોમની જરૂર જણાવા લાગી આ ઉપરથી જે વખતે પુનાની એનજીનીયરીંગ કોલેજને માટે કાવસજીએ અગ્રેષા લાખ કાઢી આપ્યો તેજ વખતે તેટલા રૂપિયા સરકારને ગરીબ યુરોપીયનોના એક આશ્રમ માટે પણ સરકારને સ્વામીન કીધો ૧૮૮૩ માં આ વાત બની પણ આ ક વરમ જો કે થઈ ગયા તોખી સરકારે કાંઈ હેતુવાર કામ કીધું નહીં તે ઉપરથી કાવસજી શેઠ બહુ ખીજનાઈ ગયા અને કોલેજોખી કાંઈ સરોપરો રાખ્યા વીના સર કારની કેવી ઝાટકાણી કાઢી નાખી તે નીચલા પત્ર ઉપરથી જણાવે કે જેમા તેઓએ સરકારને જણાવ્યું છે - માન નાણા વયાજમીકે પાઠા આપી દેવા સરકારના સેક્રેટરીને સર કાવસજી લખે છે કે -

Sir, Since 1867, when I paid Messrs Ritchie, Stewart and Co, for building a Home for European Strangers, 50,000 rupees on certain conditions, which building business was afterwards transferred to Government, and up to now no such house is built, I consider all the correspondence on the subject is at an end and I demand instant return of my money with interest I consider Government has treated very badly not only me but also the poor destitute Europeans. My increased illness suggests that I shall do some other charity with the said money"

આ ઉપરથી સરકારે વગર દીધે સેનજરસ હોમનું કામ ઉપાડ્યું અને તેને કાવસજી જેહાગીરનું નામ આપવામા આવ્યું ખીજી નાની સખાવતોમા સીધ હાઈદરાબાદ ખાતે કાવસજી શેઠની દેલતે દીવાનશાહા બાધવામા આવી હતી તેને લગતી એક મુખ્ય આવે છે. એ કામમા તેમજ યુનીવર્સીટીના બાધકામમા કાવસજીના મુખ મદદગાર એલફ્રીનસ્ટન કોલેજના એક વખતના વડા સર એલેક્ઝાન્ડર ગ્રાંટ હતા

એ ઉપરાત ઈંગ્રેજ લોકોના દેવળની સામે કુવારો એવણે બધાવી આપ્યો હતો અને ધણીક કેળવણી ખાતાઓ, લાયબ્રેરીઓને એવણે નાણાની મદદ આપી હતી જેમા એલ્ફ્રીડસ્ટન કોલેજની સ્થાપનાને લગતી મુખ્ય હતી કેળવણીથી દેશને આગળ વધારનારા જે જે પાર-મીઓ થઇ ગયા છે તેઓમા સર કાવસજીનું નામ સહિથી આગળ પડતુ આવે છે એવણુની સખાવતો તેમજ એવણુના સામાજીક આચાર-વીચારો કામ કરતા આખા દેશના હિત તરફ વધુ ઢળેલા હતા એથી ન્યારે ઈંગ્લી કેળવણીનો સવાલ ચરચાવા લાગ્યો ત્યારે એક મોટા પાયાપર ચાલતી કોલેજની જરૂર પડી મહેલા સરકારી કોલેજ ગોવાળ્યા ટેક રોડપર આવેલા ટેનકરવીલના બગલામા ભરવામા આવતી પછુ તે મકાન બહુ સાકડુ પડતું એથી એક મોટા સગવડભર્યા મકાનની જરૂર જણાઇ ત્યારે સર કાવસજીએ સરકારને પ્રમ્તના ભલા માટે રૂપીઆ બે લાખની નાદર રકમ સપુરદ કીધી રૂપીઆ બે લાખ ઉપરાત જે બીજા કાંઈ ખર્ચ થાય તે સરકાર કરે એવી શરત સરકારે કબ્જુલ રાખી અને કામ તરતજ ઉપાડવામા આવ્યું અને કોલેજ અને યુનીવર્સીટી બીલ્ડીંગ્સની યોજનાઓ તદ્યાર થઇ રહી અને ન્યારે ૧૮૬૬ મા યુનીવર્સીટીનો પાયો નાખવામા આવ્યો ત્યારે સર બારટલ ક્રીઅર જે મુખ્યનો ગવર્નર હતો તેણે સભામા રેડીમનીઓના વશની તવારીખ કહી સભાવાી એક કાવસજી જેહાગીર સુધી આવ્યો અને પછી તેવણુની હાતેમગીલી માટે બહુ લાગણી ભર્યા શબ્દોમા બોલ્યો હતો ન્યારે યુનીવર્સીટી બીલ્ડીંગ બધાઇ રહ્યુ ત્યારે તેને સર કાવસજીનું નામ આપવામા આવ્યું એ ઉપરાત યુનીવર્સીટીને ફરનીયર વીઝેરે જે જોઇતું હતું તેથી કાવસજીએ સપુરણુ કરીને મેળવી આપ્યું હતું

મુખ્ય ઉપરાત દેશવરોમાખી એવાજ કામો માટે સર કાવસજીએ પોતાની દોલતનો મોટો હીસ્સો આપ્યો હતો, દાખલા તરીકે કપડવજ ખાતે કલોક ઠાવર એવણે બધાવી આપ્યું હતું જે માટે પછુ ઢીલ થવાથી તેમજ સરકાર તરફથી નાણાનો વધારો કરવામા આવ્યાથી એવણે સરકારની સખત ખમર લીધી હતી. સ્વભાવે કાવસજી શેઠ લગાર તીખા હતા

અને તેમા માદગીથી એવણુ એટલા દુ ખી થઇ ગયા હતા કે જો જગાથી
કેથે ખામી જણાતી તો એવણુને બહુ ખીજવાટ ઉપજતો.

એજ રીતે જ્યારે ફ્રાન્સ અને જરમની વચે લડાઇ જાગી ત્યારે વાવલ
થયલાઓ માટે એક ફડ ઝાઢવામા આવયુ હતુ અને એમા સર કાવસ-
જીનો મુળ હીરસો હતો. વળી પોતે હીંદુસ્તાનના એક પ્રતીનીધી તરીકે બધુ
કરે છે એમ સરકારને જણાવવાને બહુ આતુર હતા કે જેથી હીંદુ દેશની
નામના વધે દુરદરાઝ દેશોમા પરદેશીઓના ખી ખુનો થાય તે આ હાતે-
મદીલના અને પરગુજુ પારસીના જીગરને કારી ધા સમાન કેટલુ લાગતુ તે
તેવણુના સરકાર ઉપરના કપલી બક્ષેશ મોકલતી વખતના પત્ર ઉપરથી
આપણુને જણાય છે જેમા તેઓ કહે છે કે — x x x x

Though the occurrence took place in a foreign
land at so great a distance, I could not obtain a
peace to my mind ever since the fearful slaughter
and maiming of human beings, now from this day
I shall satisfy myself that I served people in great
distress with little money I can spare to forward
for the good of my co-creature* *

Please inform the Secretary of State for India,
officially, of the deed of one of Her Majesty's Indian
subjects assisting England's neighbours in their
distress."

આ મુજમની નાની મોટી સખાવતોનો આઝડો એશુમાર છે જ ઉપરાંત
વળી એવણુની ખાતગી સખાવતોમી ઘણી છે શુ વીલાયત કે શુ હીંદ,
ગુ કોમમા કે શુ પર કોમમા જ્યારેખી હમદગદી અને હમદીવીની જરૂર
પડતી ત્યારે એવણુ નાણા આપીને તેનો વહેવાર પુરાવો રજુ કરતા.

જે ખાસ નોંધલાયક પુગવો સર કાવસજીના બાબમા સખાવત
સબધી છે તે એ છે કે એવણુને માલુમ પડયુ કે
વીલાયતમા આ-
વેલો કુવારો ઇંગલડમા અમુક દકાણે એક પુનારાની જરૂર છે
હવે એવણુને પુવારા બધાવવાનો શોખ ઝાઝો
હતો, જે રીતે ખુદ મુખમિ પણુ જગેજગ એવી રીતે પુવારાઓ એવણુ

અધાળ્યા હતા ત્યારે કાવસજીએ એવું જણાવ્યું કે પોતાને ખરચે જે રૂપીઆ ૧૫ હજાર જેટલા થવા જતા હતા તે ખરચે લડનમા આવેલી રીજનટ પારકમા એટલું એક પુવારો બધાવી આપશે તે માટે એવજી નાણા મોકલી પુવારો બધાળ્યો એટલુંજ નહી પણ તે પ્રોનસેસ મેરી એવ ટેકે ૧૮૬૯ના સાલમા ખુલ્લો મેલ્યો હતો જે વેળાએ ત્યાના પેપરોએ આ મહાન પારસીની તારીફ કીધી હતી જેમ કરતા ધી ટાઇમ્સે જણાવ્યું હતું કે —

This Parsi merchant has with the most large-hearted liberality, spent his fortune in works of public utility and charity, without respect of race or creed, in those whom he has so assisted His private charities have been many, and the sum of his public benefactions amounts to 1, 270, 500 rupees and over

સર કાવસજીની જાહેર મખાવતો બધું મળીને રૂપીઆ ૧૫ લાખ ઉપરની જ્યારે ખાનગી સખાવતો રૂપીઆ ચાર લાખ ઉપરની થવા ગય છે

જ્યારે કોઈ મોટી સખાવતો કરે છે ત્યારે આપણે તેને હાતીમતાઈની ઉપમા આપીએ છીએ, તેમયુરોપીયન લોકો તેને Peabody "પુર્વના પીઆડી" કરીને કહે છે આ રીતે જે પારસીઓમા ડોષનખી આ એલકાબ પશ્ચીમના લોકોએ આપ્યો હોય તો તે કોઈજ નહી પણ સર કાવસજીને આપ્યો હતો આપણી તરફ આ એલકામને પહેલવહેલી જાહેરાત આપનાર "પોપ્પે ગ્રેટ" હતું કે જેણે એક વખતે કખતા જણાવ્યું હતું કે —

His princely donations given for works of public utility and his contributions for the relief of the suffering and the distressed in all parts of India and

Europe, have established his claim to the character of a philanthropist, and it was, perhaps, no violent straining of a metaphor to call him the 'peabody of the East' His charity has been almost always singularly discriminating, and if it had occasionally a tendency to arrest attention, yet it was always dispensed without a distinction of colour or creed. His donations to various charities and public institutions in England and on the Continent have made his name familiar to many in the West, while in India his benefactions have long entitled him to the respect and gratitude of all classes of people For nearly a quarter of a century (1872) his charity has continued to flow in all directions, and he is said to have given in this way nearly fifteen lakhs of rupees

આની આવી મહાન સખાવતની સેવાઓ માટે સરકારે કવસજી રોડની ઘટની પીઠાણ કરી હતી ૧૮૭૧ ના મે કવસજી શેઠ ઉપર માસમા એવણુને સી એસ આઈ નો એલકાબ જેતાબોની નવાજેશ આપવામા આવ્યો હતો જ્યારે ખીજેજ વરસે નામ્પટ હુડની નવાજેશ કરવામા આવી હતી પ્રજાએખી તેજ વખતે એવણુને મોટા પાયાપર માનપત્ર આપવાની હીલચાલ ડરી હતી અને એ હજમની મહી સાથનુ મુખ્યારજ્યાદીનુ માનપત્ર એવણુને આપવામા આવ્યુ હતુ તે વખતે એવણુ માદગીને ખીજાણે હતા તેથી ચરચગેટ સ્પીટમાના એવણુના ધરમા જઘને શહેરીઓએ એવણુને માનપત્ર અરપણુ કરયુ હતુ એજ વખતે એવણુનુ એક બાવલુ મી રપ હજાર રૂપીઆના ખરચે બનાવવામા આવ્યુ હતુ જેમા પણુ પ્રજાએજ બધો હીરસો ભર્યો હતો મીં વુલ્કનર નામના પ્રખ્યાત કોતરજામ કરનારાએ આ બાવલુ બનાવયુ હતુ જે આજેખી યુનીવરસીટી ગારડનમા ઉભેલુ આપણા જેવામા આવશે

૧૮૭૫ ના સાક્ષમા તે વખતના પ્રીનસ ઓવ વેલ્સ અને પાછળથી રાજા ઓડવરડ સાતમા મુખ્ય મુલાકાત પ્રીનસ ઓવ વેલ્સની અરથે આવ્યા હતા તે વખતે તેવણ સર લેટ અને 'પચ'ની ટીકા કાવસજીને એક ચાદ, એક કીતાબ અને પોતાનો તેમજ પ્રીનસેસનો એક ફોટો ભેટ આપ્યો હતો ત્યારબાદ પ્રીનસને ગભીર ખીમારી લાગુ પડી હતી જેમાથી તેમનો છુટકારો થવાની યાદમા સર કાવસજીએ જાહેર સખાવતમા નાણુ ભરચુ હતુ જેનો ઉપયોગ લડનની શીવર હોસ્પીટલના વપરાસમા કરવામા આવ્યો હતો. આ ઉપરથી લડન ખાતે પ્રગટ થતા The Punch પત્રે નીચે મુજબ રચુજી ટીકા કીધી હતા — No mistake in the name As a thanks giving offering from India, a contemporary announces that on account of the recovery of the Prince of Wales, a charitable donation of 200 £ has been sent to London by Mr Cowasji Jehangir Readymoney Anybody would have given Mr. Readymoney credit for having earned his name, and now everybody must see that he well deserves it Is Mr Readymoney a Parsee ? At any rate he is the reverse of Parsi-moniuous ”

સર કાવસજીનું મરણુ એમના મલખાર હીલપરના રહેવાના મકાનમા ૬૭ વરસની ઉંમરે ૧૮૭૮ ના જુલાઇ માસમા સર કાવસજીનું નીપજ્યુ હતુ એવણને સંધીવાનો રોગ લાગુ મરણુ પડ્યો હતો જેને લીધે એવણુ ૧૪ વરસ સુધી ખી-જાણુ રહ્યા હતા જેથી એવણુ મરતી વેળાએ જોઇએ તે કરતા વધારે ધરડા થઇ ગયા હતા આખી શહેનશાહતમા જ્યારે એવણુના મરણુની વાત ફેલાઇ ત્યારે તે ગમીમા ગીરફતાર થઇ ગયુ હતું એમની પામદસ્ત વેળાએ જે ગભીર દેખાવ થયો હતો તેમજ દમામદાર સરધસ નીકળ્યુ હતુ એવુ મુખ્યએ ખીજુ જવલેજ અનુભવયુ હોય પામદસ્ત એટલી મોટી

થમ પડી હતી કે પોલીસનો અદોમસ્ત ભળવવા તે વખતના કમીશનર નર ફ્રેન્ક સાઉટરે વડપણ લીધું હતું અને તે સહિથી આગળ ચાલતો હતો દરેક બહેર ખાતાએ એવણના મરણ માટે શોક પ્રદર્શીત કર્યો હતો અને મુખ્યની સરકારે નીચે મુજબ જેઝેટ મારફતે એક ઠરાવ બાહર પાડ્યો હતો —

By his death the Government has lost one of its most loyal subjects, India a most generous benefactor, and the town and island of Bombay one of its most upright and independent citizens ”

મર કાવસજીએ ગેમ તેમજ દેશની જે સેવા બજાવી છે તે નાણા માગફતેજ છે જો કે જરૂરીસેના બેન્યપર હતા ત્યારે મર કાવસજીની સેવા તેમજ બે કાવ બોમબેના બોરડા કાવ કીરેકટગ પર હતા ત્યાં શહેરની થોડી ધણી ભત્તી સેવા બજાવી હતી પણ એવણની તદુરસ્તી એટલી ખગબ હતી કે તેવી રીતે એવણ કામ નાણુ કમી રાડયા નહોતા માટે જે સેવા એવણને ખાતે નોધાય છે તે નાણા માગફતે છે વળી કોમ તેમજ પગકોમના બાબમાં જે ખાતાઓમાં એવણે ખાવતી નાણા આપ્યા હતા તે કેળવણી ખાતાઓ, દવાખાનાઓ, મ કટનીવારણ કુડો વાગેરે છે જો કે પોતે ધરમાતુ હતા અને કોમના ગામગીર ખાતાઓમાં નાણુ ભરતા અને મજગામ ખાતેનું આદરયાન પણ એવણે પોતાની જાદગી દરમયાન બધાવવા ધારેલું હતું તોથી કોમ તેમજ દેશની ચઢતી મહિથી સરસ માર્ગે કેળવણી મારફતે થાય છે એમ માનતા હોવાથી તેવણ તેવા ખાતાઓને વડુ મદદ કરતા રહ્યા હતા

મર કાવસજીના ઉમદા ગુણોમાં સાહસ, અને સખાવત એ બે આગળ પડતા જણાય છે શરીરના દુખને લીધે લગભગ મર કાવસજીના ઉમદા ગુણો સ્વભાવ આકરો થઇ ગયો હતો તોથી પ્રકૃતિએ ધણુ શાત અને દીલે બહુ ઉદાર હતા કોઈપણ આદમી એમની નીડીએથી ખાલી હાથે ઉતરતો નહી વેપાગવણમાં

બુદ્ધિ ધણી પ્રમાણીક હતી અને સરકાર તેમજ પ્રજા વચે ધાડો અને મીત્રાચારીબરચો સ બ ધ કરાવી આપવામા હમેશા આગળ પડતા કામ તેમજ દેશની દાઝ એટલી તો હધડે ધરતા કે તેમને માટેનુ કોઇથી સખાવતી કામ હાથ ધરતા તો તરત તેને હાર પાડતા

ઉપર જણાવ્યા મુજબ સર કાવસજીની દેહ લયડતી ચાલતી હતી એટલે પ્રજાસેવાના મહાભારત કાર્યો તેઓ બજાવી સર કાવસજીની શરૂઆત નહોતા જોકે પોતાની હાતેમદીનીથી તેઓએ પરચુરણ જાહેર વાણીક કીધું હતુ છતાં એઓએ જે નાની સેવાઓ સેવાઓ બજાવી છે તેઓમા એક એ ધ્યાન એ એ છે કે પોતે સુધારક હતા એટલે કામમા પહેલા વર્ગનો સુધારો થાય એ જેવા આતુર હતા એવણુના ધણીયાણી મરણ પામ્યા ત્યારે પાઠશાળા પહોરના ઉકમણુનો વખત જે પહેલા બહુ વહેલો લેવાતો તેમા એવણે ફેરફાર કરીને તે વખત મોડો કીધો હતો આવા પ્રકારના કામ માટે તે જમાનામા ઝાઝ જેવી તેવી હિંમત જેમતી હતી નહિ અને તે સર કાવસજીએ બતાવી હતી રાહનુમ ય સભામા વળી પારસી અકાબરો જોડવાથી બડકતા હતાં પણ તેના કામકાજમા એઓ સાહેબને ઠીક લાગવાથી એવણે ઉલટબર્યો ભાગ લીધો હતો એટલુજ નહિ પણ સભાને ધણી મદદ કરી હતી વળી બ્યારેબી સીવીલીઅનો અને પ્રજા વચ્ચે તકગર ચાલતી કે મ્યુનિસિપાલિટીમા જુમેથ ચાલતી ત્યારે હમેશા પ્રજા તરફથીજ પોતાનો આવાજ ઉઠાવતા એન્ડ્રી-સ્ટન સરકલ એવણુનીજ યોજના મુજબ રચાયેો હતો મુબઇની ટાઉનહાઉન્સલ સ્થાપવામા એવણે આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો

સર કાવસજી ૧૯ મી જુલાઇએ ગુજરાત હતા ત્યાંમાજ બાર દિવસ રહીને સમસ્ત અનજીમનની એક જાહેર સભા યોજાવવામા આવી હતી જેઉપર મુમઇ તરફથી સર કાવસજીના મા બોલાવવામા- કાઇ સાતસો જેટલી સહિઓ છે સમા પહેલા આવેલી અનજીમનની લગાર એવી ચર્ચા થઇ હતી કે મરહુમ શેકે સભા પારસી કામ માટે કશુ દમજેવુ કાઇ કીધુ નથી, અને તેને પારસી પત્રોએ જન્મ આપ્યો હતો પણ સલા દરમ્યાન

ઘટતા માન મરતબા સહિત પારસી બાઇઓએ મરહુમના ઉમદા અને સારા સદ્ગુણોના વખાણ કરીને અને જાહેર પ્રગ્ન માટે જે કાંઈ કીધું તે પારસી ક્રોમ માટેજ કીધું એમ પીછાણી લખીને તેમના તે વખતના પ્રતીનીધીઓ જેવા કે સર જમશેદજી, શેઠ સોરાબજી શાપુરજી બગાલી, અને મી० ડોસાભાઈ ફરામજીએ સુભાખીત બાપણો કીધા હતા અને અનબુમનના દફતરોમાં દીલગીરીના ઠરાવની નોંધ રાખવામાં આવી હતી તેમજ મરહુમના કુટુંબીઓપર પણ યોગ્ય ઠરાવો મોકલવામાં આવ્યા હતા પહેલી સભા સર જમશેદજીની માદગીના સમયે મુલતવી રાખવામાં આવી હતી તેથી ઉપલી સભા ૬ ઠી અક્ટોબરને દીને બરાબ હતી

શેઠ સોરાબજી શાપુરજી બગાળી.

ઓગણીસમી સદીના લાંબા અને અનેક તવારીખી ખીનાઓથી ભર પુર એવા ગાળા દરમયાન જે મહાન પારસીઓ સોરાબજી એક મુખ્ય શહેર મા પ્રાત શુ પણ ગોયા કુલ હીંદુસ્તા કીરતીવ ત પારસી નમા કીરતીવ ત નામના મેળવી ગયા છે તેઓમાં મી० સોરાબજી શાપુરજી બગાલીનું નામ ધણુ આગળ પડતું જણાય છે. ધ્રુવન છોડી આવ્યા પછી હીંદુસ્તાનમાં પણ દરેક બાબદમાં કીરતીવ ત અને આગળ પડતો ભાગ ભજવનારાઓની સંખ્યા પારસી નામ જણાય છે અને તે નામોમાં મી० બગાલીનું નામ કેળવણી અને સસાર સુધારાના બાબમાં ખાસ કરીને એક પાયોનીઅર તરીકે માલમ પડે છે પારસીઓ હીંદી તવારીખમાં કેટલાક *land marks* એટલે કે ઇતીહાસીક સ્થભો તરીકે યાદ ગયા છે અને તે મુજબ મી० સોરાબજી શાપુરજી બગાલી હીંદી કેળવણી અને સુધારા તેમાં ખાસ કરીને સ્ત્રીસુધારામાં એક સ્થભ મીસાલ આજેથી ખડા રહ્યા છે તેવણના વખતમાં બગાલી શેઠ ફક્ત પારસી-ઓમાંજ નહીં પણ ખીજી કોમો યાને કે હીંદુ પ્રસલામી અને ખ્રીસતી-ઓમાં પણ આગલી હરોલમાં આવી શક્તા હતા પોતાના જમાનામાં તેઓ મુખ્યની જાહેર જાગીમાં એક જાણીતા પ્રમીધ શેઠ્યા હતા તેમની અમર કીરતીનો કોઈ રચનારા સાધનો તેમની કોમી અને જાહેર સેવાઓ

હતા જર નહી હોય તોપણ સેવાથી કીરતીનો પાયો ન ખાય છે એ બ ગાલી શેઠની જી દગી આપણને શીખવે છે

સોરાબજીના બાવા શાપુરજીના બાવા નવરોજીની અટક ઉમરીગર કરીને કહેવાતી તેઓ ધણા નેક અને ધરમી હતા સોરાબજી અને આતશખેહેરામો તેમજ દોખમાઓ સબંધી ખાનદાન ધણી તરીકે તો પાળીને તેમની જાળવણી કરવામા ઉલટભર્યો ભાગ લેતા સોરાબજી શેઠના ખાનદાનીઓ એટલા પવીત્ર ખવાસના અને નેક ખાસીયતના હતા કે જ્યારે મુબ્બ ખાતે વહાડીયા-જીના આતશખેહેરામને પરચાવવામા આવ્યા ત્યારે તેમા મુકવા સાડ આતશ કલકતા ખાતેથી લાવવામા આવ્યો હતો. અહીંયાથી કેમ લાવવો તે મુશ્કેલ થઇ પડવાથી સોરાબજીના બપાવા નવરોજી બ ગાલી જેઓ કલકતે રહેતા હતા તેઓએ ત્યાથી અ તશને એકઠો કરી લેવો હતો અને હજારો મુશ્કેલી વચ્ચે પગ રસ્તે મુબ્બ મોકલી આપ્યો હતો આતશ-ખેહેરામમા એક પ્રકારનો આતશ મેળવવો જોઇયે છે જેને વીજળીનો આતશ કહે છે કનકતેથી થોડે દુર નવરોજી શેઠને માલમ પડ્યુ કે વીજળી એક ઝાડપર પડી છે તો તરતજ ત્યા ગયા અને પૈલા બળતા ઝાડને મેળવી સુખડથી પનરજી ચાલુ રાખીને પછી તે આતશ મુબ્બ મોકલાવવામા આવ્યો હતો, નવરોજી શેઠ બહુ ધરમાતુ હતા અને કલકતે જરથોસ્તીઓ માટે એક દોખમુ વડીક સ્થાપ્યુ હતુ શાપુરજીની એવાજ પરગળુ ખવાસના હતા જે કે બ ગાલીઓ કાઇ એટલા બધા માલેતુજર નહોતા હતા. ટુકમાથીબી ધણુ દાન કરવાનો ઉમદા જુસ્સો ધરાવતા હતા. પાછળથી એ કુટુંબ સાથે ગામડીઆવાળાઓ તેમજ કરાકાવાળાઓ જોડાય હતા

સોરાબજીનો જનમ સને ૧૮૩૧ ના સાલના ફેબ્રુઆરી માસની ૧૫ મી તારીખે થયો હતો એમના બપાવા જેઓ નામે બ ગાળી શેઠની નવરોજી હતા તેવજીની અસલ ઓલાદ સોરાબજી શરૂઆતની જી દગી ઉમરીગરને નામે ઓળખાતી હતી તો એક વરસના થયા નહી કે એવજે એવજીના બાવાનુ જન્મ ગુમાવ્યુ, એટલે

કેળવણી ઇત્યાદીનો બોલો બંધા એવણુના માવતર ભીખાઇજી ઉપર આવી પડયો કે જેઓના નામને સોરાબજી હર હ મેશ ગોયા પુજતા અને જણાવતા કે જે હું કાઠ છું તે મારી માતાના પ્રતાપથીજ. માતાની સાથે એવણુના મામાનો આધારથી ઠીક કે જેઓ ફરામજી મચેરજી ગામડયાના નામથી ઓળખાતા શુરઆતની કેળવણી એવણે મહેતાજીની રકુલે લીધેલી અને પાછળથી સોસાયટીની રકુલ જેને કહેતા તે એલરીન રટન હાઇ સ્કુલમા એવણુ દાખલ થયા હતા કે જ્યાં એમના પાછળથી બનેલા ગોડયા અને મીટ્ર મી. નવરોજી ફરફુનજી એક શીક્ષક દાખલ જોડાયા હતા પણ હજી તો થોડી ધણી કેળવણી લે નહીં તેટલામા મામાજીએ જણાવયુ કે ધધામા પડો-કેળવણીથી નુ દલદર શીટવાનુ છે ? એટલે

એવ સીલોન કરીને એક વેપારી પેઢીની શાખા હતી ત્યાં મી. ટેનર કરીને એક ધણો દીલસોજ ટોપી-
સોરાબજીએ વાળો હતો તેના હાથ નીચે એવણુ રૂ. ૨૦ ના
જી દગી શુક કીધી પગારે એક કલાર્ક બન્યા, પાછળથી એમનો
 ઇગદો એવો થયો કે મારે સોલીસીટર બનવુ પણ તે વખતે દેશીઓને સોલી-
 સીટર બનવા દેવામા આવતા નહોતા એટલે તે બન્યુ નહીં એવામા એક
 બીજો દીલસોજ ટોપીવાળો ડોક્ટર ડવાસ કરીને વીલાયતથી હોંદ આવી
 પુગયો તેણે સોરાબજીને સોલીસીટર બનાવવા હા પાડી પણ તેવામા
 મોહરાબજી જુની મરકનટાઇલ બે કમા ડેપ્યુટી એકાઉન્ટનટના ઓધાપર
 નીમાયા એટલે તે વીચાર માડી વાળયો પણ આ મોટો ઓધો એક દેશીને
 પહેલવહેલોજ મળયો હતો એટલે યુરોપીઓએ જાળબજાટ મચાવયો.
 તે ઉપરથી બગાળી શેઠ તથા રાજનામુ આપયુ અને કામાવાળાઓની
 પેઢીમા મચેરજી ફરામજી કામાના મદદનીશ દાખલ જોડાયા જ્યાં એમને
 રૂ. ૫૦૦ નો દરમાયો મળતો પાછળથી તે છોડીને ગ્રેહામ કમ્પનીના ઓફિસ
 તરીકે એવણુ જોડાયા આજે જેમ આ કમ્પની વેપારવણુજમા બહુ
ગ્રેહામ કમ્પનીના આગળ પડેલી છે તેમ તે સોરાબજીના વખત-
ઓફિસ માખી હતી અને એવણુ ૧૮૫૪ માં બે હોંદ
 બાધ્યો સાથે ગેરનગીડ ઓફિસ નીમાયા એ બે
 હોંદ્યો તે ગેડ વરજીવનદામ માધવદાસ અને નરોતમદાસ માધવદાસ

હતા એઓ બને સોરાબજી શેઠ પર એટલું ચકીન રાખતા કે તેમની દરેક બાબદમાં સલાહ પુછતા અને જેમ તેઓ કહે તેમજ કરતા આ પેઢીએ બહુ સારૂ નાણું પેદા કરીધું અને જ્યારે ૧૮૫૬-૬૬ માં શેર મેનયા જાગ્યો હતો ત્યારે તેઓ પરહેઝ રહ્યા હતા અને તેથી પડતી-માથી બચ્યા હતા પણ સોરાબજી પછસાના બહુ લાલચુ નહોતા તેથી ધધાની સાથે સાથે કાંઈક પેઢીઓના વરવાધા પડતા તો તે તેમજ કાંઈ માલ મીલકત, દાવા દેણ હોતુ તો તેમા યોને વચે પડવાનો વખત તેમજ શકતી ફાજલ પાડતા અને મોટો ભોગ તેઓ પારડાને આપતા

મી० સોરાબજી પોતે જનમથી સુધારાના હીમાયતી અને કોમના સાચા સેવક હતા અને તેથી જ્યારે પોતાની કમાણીના પહેલવહેલા લખાણો સાધનો દરોબસ્ત રીતે ગોઠવાયા ત્યારે કોમ સેવા અને દેશ સેવા બજાવવા અગ્ચે તેઓએ તદ્દિયારી દરશાવી ગુરૂઆતમા તેઓ “મુબઇ સમાચાર,” “જામે જમશેદ” “જગતમીત્ર” નામના પત્રોમા લખતા અને તે લખાણો અકસર કરીને ચાલુ ચરચા સબધી હોવા ઉપરાંત ધરમના અભયામને લગતા તેમજ પારસીઓની તવારીખ સબધી હોતા જે પાછળથી તેઓએ “ચુડી કાઢેલા લખાણો” ના આકારમા બે દફતરોમા છપાવ્યા હતા આગળ ચાલતા ‘જગત મિત્રી’ નામનું પત્ર એવણે કાઢવા માડ્યું હતું અને તેના લખાણો પારસીઓ ઉપરાંત હિંદુ સમાજને લાગુ પડે એવા હતા એજ વેળાએ ‘રાસ્ત ગોફનાર’નું પત્ર લાલુ આગળ પડેલું હતું અને તેમા સુધારાની તેમ ધરાવનારાઓ જેઓમા હિંદુ કરસનદાસ મુલજીનું નામ આવે છે તેમજ પારસીઓ જેઓમા સોરાબજી શેઠનું નામ આગળ પડતું જણાય છે તેઓ ચાલુ લખાણો કરતા અને બગાલી શેઠે કેટલોક વખત આ પત્રનું વડપણ વટીકે ભાગવ્યું હતું.

વળી પોતે ઇનામો નીચ ધો લખતા કે જેમ કરતા એવણે કેટલાક ઇનામો વટીકે મળ્યા હતા અને તે નિબંધો એટલા અસરકારક થઇ પડતા કે તે ઉપરથી કેટલીક વહેવાર પારસી યોજનાઓ પણ કોમ તરફથી તદ્દિયાર થવા પામતી, દાખલા તરીકે “જરથોસ્તી ધરમ પુસ્તકો”ના

નીબંધથી ખુદ સર જમશેદજી મદરેસાની સ્થાપના થઈ હતી, “ધરમ-શુરઓની માઠી હાલત સુધારવાના ઉપાયો”ના નીમધપરથી “મેખેદોની હાલત સુધારવાના ફંડ”ની સ્થાપના થઈ હતી એજ રીતે “રાહનુમાય સભામા” પણ એવણુના નીબંધોએ પારસી રીતરીવાજમા ધણુ ફેરફાર કર્યા હતા

જયારે પારસીઓ ધીમે ધીમે મુબઈ જેવા અગતયના વેપારી સ્થળે ફરીકામ થવા લાગ્યા ત્યારે તેઓની વસ્તીના મોટા ભાગ વચે એવો વીચાર પ્રગટ થવા લાગ્યો કે આપણને સારૂ એક મધ્યસ્થ કારોબારી મડળ નેમ્નએ અને એ રીતે ધણુ જીના વખતમા બનાજી લીમજીએ પચાસ તની સ્થાપના કરી હતી આ સ્થાના હાથમા પહેલા સત્તા ધણી હતી, અને કોઈ વેળા તેનો ખોટો ઉપયોગથી થતો પણ જેમ જેમ તેના હાથમા નાણા આવતા ગયા તેમ તેમ તેની જોખમદારીઓ વધવા લાગી અને આપસઆપસમા કચવાટથી વધવા લાગ્યો પણ સઉથી વધારે મુસીબત નો એમ ઉભી હતી કે પારસીઓના ધારા કાયદા જેવુ તેઓ વચે કશુ હસ્તી ધગવતુ નહીં એથી જયારે પારસી હીરસા તેમજ માલ મીલકતની વહે ચણી યા બીજી તરેહની આપલેનો વાધો ઉઠતો તયારે પચાસતનો જે કાયદો હોય તે મુજબ ચાલવુ પડતુ અને એ કાયદો જયારે એક યા બીજા પક્ષને નહીં રચતો તયારે વરવાધા હુદ્યાહેરના પધી પડતા તયારે એ ઉપરથી ૧૮૩૫ થી કામના આગેવાનોએ પારસી કામના ધારા ધડવાનો બીકટ સવાલ ઉપાડ્યો એમા શેઠ સોરાબજીએ જે ખતીબો અને ભારે જેહેમતભર્યો ભાગ ભજવ્યો હતો તે પારસી તવારીખમા સદાને માટે નોંધાઈ રહેશે

૧૮૬૫ સુધી પારસી ધારાની જીમખેશ ચાલી હતી તેની અગાઉ પારસીઓના સામાજિક બધારણુ માટે કશુ ધોરણુ નહીં હતું અને જે કાંઈ હતું તેમા મુબઈના પારસીઓ અને બાહેગામના પારસીઓ વચે તફાવત જેવુ હતુ ૧૮૨૮ મા મી૦ બોરાડેઇલ કરીને એક ધણુ ભલો ટોપીવાળો

થઈ ગયો કે જે સીવીલીયન અમલદાર હતો તેણે સુરત અને મુખ્યની પારસી અગ્નિમનને પત્ર લખ્યો કે તમારામાં ઘરઠની નારીમારી બહુ વધી પડી છે માટે સાથે મળીને કાંઈ કાયદાકાનુન જેવું જો તમે તમારામાંજ તકવાર કરશો તો સરકાર તે મુજબ અમલ કરવાને રાજી થશે, નહીં તો કાયદાની દેવડીએ મુકદમાઓ લખા ચહુડયા જશે અને કામને ખરાબ લાગશે ૮ વરસ સુધી ઉપલાનો કશો જવાબ ફરી વળ્યો નહીં પણ ૧૮૩૫ માં વારસાહીરસાને લગતો એક કુટુંબમાં બારીક કેસ ઉભો થયો, તે ઉપરથી જે ફેસલો અપાયો તે ઈંગ્લેન્ડ ધોરણ મુજબ હોવાથી પારસીઓએ ધાગસમાને અગ્નિ કરી એની ઘટતી અસર થઈ અને ખરૂં જોતાં મીં બોરાઉછલના સવાલનો જવાબ આપવા ૧૮૩૮ માં અગ્નિમનની આપેલ ઉધડી ૧૮૩૭ માં મીલકતને લગતો કાયદો પસાર થયા બાદ ૪ વર્ગ રહીને મીં બોરાઉછલ લો કમીશનનો એક સભાસદ બન્યો કે તેણે ફરીને પારસીઓના કાયદાને લગતો સવાલ હાથ ધર્યો એ ઉપરાંત એક બીજો દેશીઓનો ખેરખાહ સર અરસકીન પેરી જેહાદ કોર્ટનો વડો જન્મ હતો તે પારસીઓની મદદે આવ્યો અને પારસીઓને તાકીદ કરી કે તમારે તમારા કાયદાઓનો ખરડો તકવાર કરવો

એમ કરતાં છેક ૧૮૫૫ માં ત્રણ હજાર ઉપરની સંખ્યામાં અગ્નિમનના સભાસદો એકઠા મળ્યા તે વખતે જાણીતા પારસી ધારાઓ માટે પારસી રાજ્યદવારી નર મીં નવરોજી અગ્નિમનની સલાહ ફરદુનજીએ શેઠ બગાળી સાથે આ સવાલમાં વલો અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો, તેવણે અગ્નિમનને બધી સમજણ પાડી અને આપેલ “પારસી લો એ પારસીએદ્દન” નામની ૩ ડી હસ્તીમાં આવી તેમાં દોઢસો સભાસદોની એક કારોબારી મડળી નેમવામાં આવી, એના પહેલા પ્રમુખ મીં માલુકજી નશરવાનજી પીટીટ હતા બ્યારે મીં નવરોજી ફરદુનજી અને મીં સોરાબજી બગાળી જોડયા સેક્રેટરીઓ તરીકે નેમાયા હતા આ વેળાએ બગાળી ગ્રેડે લીધેલી જહેમતને લીધે પારસી ધારાઓએ કાંઈક વહેવાર ૩૫ ધર્યું અને મુખ્યની કાઉન્સિલમાં તેને લગતું બીલ રજૂ થયું આ ઉપરથી ૧૮૬૧ ના સાલની છેડે મુખ્ય સરકારે એક

કમીશન નેમ્યુ અને તેની સનમુખ જીમાની રજુ કરવા લો એસોમીએશને જે જીવનોડ મહેનત કીધી હતી તેનો સવળો બોલો શેઠ બગાળી અને શેઠ નવરોજી કરદુનજી ઉપર પડ્યો હતો આ બધી હોનતોજી છેક ૧૮૬૫ સુધી લ માઇ હતી અને તે લાખા અરસા દરમયાન લો એસોમી-એશનને અનેક હાડમારીઓ વચે કામ લંતુ પડ્યું હતું, પણ આયદે સરકારે પારમીઓના રીતરીવાજ મુજબ તેમજ પારસીઓની ધારમીક અને સસારીક લાગણીને અનુસરીને કાયદાઓ ધડી કાઢ્યા તેમા મી૦ માણેકજી પીટીટ ઉપરાત મેસરમ કરામજી નશરવાનજી પટેલ અને હીરજીભાઇ હોરમસજી શેઠનાએ બહુ તકલીફ લીધી હતી પણ બગાળી અને નવરોજી કરદુનજીનું કામ અનુપમ હતું તેને માટે તેમજ બીજી મેવાઓના બદલામા સરકારે પીઠાણીની ઇલાણી તરીકે મી આઇ ઇ નો એલ્ડાબ વડીક આપ્યો હતો પારસી ધારા મહળના એવણુ ગોયા આત્મા હતા અને તેની દશ વરમની હઇયાતી દરમયાન બગાળી શેઠે પોતાની જીદગીનો તેમજ શક્તીનો મોટો ભોગ આપ્યો હતો કાષ્ઠક વેળાએ રીપોર્ટો તપાસવા પડતા, કાઉનમીલના સલામદોની મુલાકાતો લેવી પડતી, કમીરાનોમા જાયાની આપની પડતી અને તે જમાનીઓનો મગ્ગ તદ્દયાર ગખવો પડતો, કાષ્ઠક પુરાતન ગ્રથોનો અભયાસ વડીક કરવો પડતો, પણ તેની કરીમી ફરદાર કર્યા વીના બગાળી શેઠે પાતાનું કામ મર નમ ઉતાર્યું હતું

દરેક પ્રકારની અને દરેક વગ્ગની કેળવણી નાંટ બગાળી શેઠ ઉલટ ધગવતા અને તેથી જયારે ૧૮૮૨ મા સરકારે કેળવણીના મહાન એડ્યુકેશન કમીશન નીમયું હતું તયારે તેમા હીમાયતી એવણુને ખાસ નોતરવામા આવ્યા હતા તયા એવણુ હીઠીવાનો માંટ કેળવણીની સગવડ આપે જે જીમાની આપી હતી તેથી સગવડપર બહુ અમર થવા પામી હતી પણ બગાળી શેઠ આ કેળવણીના જખર હીમાયતી હતા વળી કેટલાક કેળવણી ખાતાના એવણુ જીવતા આતમા મમાન હતા એલજીનસ્ટન રકુલ ફડમા એવણુ મોટો ડીરમે આપ્યો હતો એલેકઝાનડગ રકુલના કારોવારી મડગપર હતા

શેઠ મોરાબજી બ ગાળીની અગાઉના વખતમા સ્ત્રી કેળવણી જેવુ કામ
 ઝાઝું પગભર થયુ નહોતું આખા હિંદુસ્તાનમા
 સ્ત્રી કેળવણીની પહેલાની હાલત વટીક સ્ત્રીઓ માટેની કેળવણીના સાધનો નહી
 હતા એ તો એક વાત છે પણ સ્ત્રીઓને કેળવણી
 લેવા દેવામા આવતી નહોતી એ વધારે અગત્યનુ છે પણ પારસીઓમા
 જેમ જેમ કેળવણીનો ફેલાવો થતો ગયો તેમ તેમ સ્ત્રીઓમામી કેળવણીનો
 એવી તરેહજ ફેલાવો થતો રહે એમ વધુ પસંદ કરવાબેગ લાગવા માડયુ
 સ્ત્રી કેળવણીના વાપયમા પહેલવહેલો ભાગ લેનારાઓમા બે કે દાદાભાઈ
 નવજીભાઈ જેવા મહાન પુરુષનુ નામ જોવામા આવે છે છતા દિશાએ એ
 પોતાનુ મીઝુ ધયાન દોરવીને બાળકીઓ માટે ખુદ કેળવણી ખાતુ ખોલી
 આપનારા અને એ રીતે સ્ત્રી કેળવણીને વહેવાડ ગતી આપનારા કોઇજ
 નહી પણ મી. સોરાબજી શાપુરજી બ ગાળી હતા એલરીનસ્ટન
 ઇનસ્ટીટ્યુશનનો વડો પ્રાંનમીપલ પેટન એક ધણો દીક્ષમોજ અને ઉતસાહી
 શીક્ષક હતા તેણે દાદાભાઈ નવરોજી અને બીજાઓની મદદથી “રટુડટસ
 લીટર્રી એડ સાયનટીશીક સોસાયટી” કાઢી અને તેણે સ્ત્રી કેળવણીનુ
 કામ વધુ પગભર કરવાનુ શરૂ કરીધુ આ મડળીના સમાસદોમા એક
 બેહગમજી ગાધી કરીને હતા તેવણે એક વખતે સ્ત્રી કેળવણી ઉપર જાહેર-
 નીમધ વાચયો અને સધળાઓને અપીલ કરી કે બધાઓએ પોતાની
 દીકરીઓને કેળવવી આ પત્રની ધટતી અસર થઇ અને ખરૂ જોના
 “રાસ્ત ગોફતાર” પત્રની બે વરસ અગાઉ એટલે ૧૮૪૯ મા સ્ત્રી કેળવ-
 ણીનો પાયો મુખ્યમા નખાયો રટુડટસ નામાયટીની દેખરેખ હેઠજ જેમ
 જાન પ્રસારક મડળી જેવી મડળીઓ ઉઘડી તેમ કેટલીક જ્ઞાણમોખી
 સ્થપાન, એ છેલ્લા કામમા દાદાભાઈની સાથે સોરાબજી બ ગાળીએ બહુ
 ઉપયોગી કામ બજાવયુ હતું

અગાઉ ઉંચે ખાનદાનની સ્ત્રીઓ બહુ તે મળરૂ હીસાબ કરી જાણતી
 બ સહેજસાજ ગુજરાતીમા બે બોલ કાગળ લખી જાણતી. જરા વાચતા,
 લખતા કે હીસાબ કરતા આવડતુ તો જાણે મોટી ઉકમાઇ લેવામા
 આવતી પણ ધીમે ધીમે જેમ આપણા કેળવાયલા જવાનોની સખયા

વધતી ગઇ તેમ તેમ સીએમી છોકરીઓ માટે માગણીથી વધતી ગઇ. એટલે મજદુર “સીસોડીના પોરયાઓ”એ આ બીડું ઝડપથી અને તેમા તેઓ કુટલે મોટે ભાગે સફળ થયા તે હવે તવારીખીખીના તરીકે આપણી મનમુખ મોબુદ છે આ “પોરયાઓ” આપડા પોતે કામકાજવાળા આદમીઓ એટલે સહવાગના સાતથી દશ સુધીજ સ્ત્રીઓને ફળવણી આપવાનું કામ કરવામા આવતું તે વખતે હોંદી કાઉનસીલમા લો મેમ્બર તરીકે મી. ડરીકવોટર બેથયુન કરીને હતા તેણે કલકત્તા ખાતે એજ રીતે સ્ત્રી ફળવણીની શરૂઆત કરી હતી પણ પાછળથી તેની માફક ઉત્તમાહી કામ કરનારા નહી જડવાથી તે હીલચાલ પડી ભાગી હતી જ્યારે મુઅઇની હીલચાલ તો ચાલુજ રહી હતી જ્યારે પારમી સ્ત્રીઓનું ખાતુ પગબંધ થયું ત્યારે હોંદુ અને મરાઠાભાઇઓ પણ મજદુર મડળીની દેખરેખ હેઠળ પોતાની શાળાઓ ખોલવા તત્પર થયા અને એમ કુળા યોડા વખતમા જુદા જુદા લતાઓમા જુદી જુદી શાળાઓ હસ્તીમા આવી

આ બધી રુઝો એટલે મરસ રીતે ચાલતી હતી કે ૧૮૫૧ મા જ્યારે લોરડ કોકનેડની સરકારે એ સીપય ઉપર ટીક્ર
 લોરડ કોકનેડને ટીક્ર
 ગઈ હતી ત્યારે તે સીએ જણાવયુ હતુ કે “The
 institution is an epoch in the history
 of education in the Bombay Presidency, from
 which, it is hoped, will in due time be traced the
 commencement of a rapid, marked and constant
 progress,”

૧૮૫૭ ના માલમા પારસીઓએ પોતાની બાળકીઓ માટે એક
 પારસી ગર્લ્સ સ્કુલ છુટીજ ગોઠવણ કરવાનો ઇરાદો કીધો
 એન્સાસીએશનની રચાપના અને સ્ટુડન્ટ મેસોસાયટી હસ્તકની પારસી
 છોકરીઓ માટે પારસી ગર્લસ સ્કુલ
 એસોસીએશન હસ્તીમા આજુબામા આવી તેને પહેલો ટેકા આપનારા-
 ઓમા ફરામજી નજરવાનજી પટેલ, કામાવાળાઓ, નરોજી ફરુનજી,

વાડીયાવાળાઓ તેમજ માણેકજી નજરવાનજી પીટીટ હતા. આ એસોસી-
એશન મારફતે જે કેટલીક રકુલો હસ્તીમા આવી તેમા કેટ ખાતેની અને
ચ દનવાડી ખાતેની એમ મળીને યેને વધુ પગભર કરવાની જરૂર જણાઈ

તયારે શેઠ સોરાબજી શાપુરજી બ ગાળી જેઓ એસોસીએશનની મેને-
જીંગ કમીટીપર હતા તેઓએ રકુલ માટે કેટલાક
કેટમાં બ ગાળી એક મકાન બંધાવવા રૂપિયા ૬૫૦૦૦ એલાહેદા
શાળા કાઢાડયા અને પોતાના માતાજી બાપુ બીખાબજી
શાપુરજી બ ગાળીના નામથી તે મકાન બંધાવવાની જોઈવણ કરી એમા
સરકારની ૩૦ હજારની ગ્રાંટ ઉમેરવામા આવતા આકડો લગભગ એક
લાખનો થતા ગયો. આ રકુલ મધ્યમ તેમજ ગરીબ પારસી કુટુંબોની
બાળકીઓ માટે જોયા આશીરવાદસમાન ચર્મપટી છે અને વરસો થયા
તેણે કેમની બાળકીઓ ઉપર જે અહેસાન કીધું છે તેનો પુરેપુરો બદલો
સોરાબજી બ ગાળીને વાળી અપાશે નહીં

૧૮૬૫-૬૬ માં અમેરીકામા લડાઈ જંગવાથી રૂનો દુકાળ પડ્યો.
તેજ વખતે મુખ્ય પ્રાંતમા ખાસ કરીને પુણેજી
શેર સટાનો પવન એક બ ગાળી શેઠ ૩ ઉગયો હતો તયારે અત્રેના વેપારીઓને છઠ્ઠા
પડયા. પુણેજી હોલત વધી પડી તયારે સટો
ધમધોકાર ચાલ્યો અને તેમા કાષ્ઠક માતબર શેઠીયાઓ મારમા ગયા
બ ગાળી શેઠ ધણા પ્રમાણીક હોવાથી પોતાનો હાથ એમા તેઓએ નાખ-
યોજ નહીં અને સામું બોલે બેક કે જેણે પ્રેમચંદ રાયચંદ જેવા આઠમ
સટાબાજને નાણા ધીરમા હતાં તેમજ જેના મેનેજરે સટામા બેકને
હોમાવી હતી તેના સામે સખત પ્રોટેસ્ટ ઉઠાવીને તે વખતના ગવર્નરપર
તે પ્રોટેસ્ટ મોકલ્યો હતો. પાછળથી એજ મેનેજરને મુખ્ય છોડી ચાલી
જવું પડ્યું હતું કારણકે સટામા જેઓ પડી ભાગ્યા તેમની સાથે બોલે
બેકને ભારે નુકસાન ગયું હતું એવી રીતે સરકારી ખાતાઓમા પણ
જો કાષ્ઠ કેકાણે ખોટારૂ જેતા તો બ ગાળી શેઠ કાંઈનો પણ કર નહીં
રાખતા તેને જાહેર કરી દેતા

ધરાનથી અત્રે આવયા બાદ જ્યારે આપણે હીંદુ મુસલમાનો સાથે
 રહેવા લાગયા ત્યારે તેઓની કેટલીક ધાર્મિક
 રાહનુમાય માઝ રસમો અને સાસારીક યુરી રીતીઓના છાટા
 દયસ્ત્રાન સહા આપણને લાગવા માડયા આપણે આપણા સ્વચ્છ
 મઝહબમા વહેમી રસમો દાખલ થવા દીધી યાને કે હોળી દીવાળીપરના
 ધર્તીગા તેમજ કુવાઓ અને કબરોની માનતાઓ વીચેરેમા આપણે પડયા
 ધરમના આવા બીગાડા સામે જો જીહાદ ચલાવવામા આવે તો મઝ-
 દયસ્ત્રી ધરમ સ્વચ્છ જળવાય એવી નેમથી ૧૮૫૨ મા રાહનુમાય માઝ-
 દયસ્ત્રાન સહા સ્થાપવામા આવી એના પહેલા પરવરતાવનારાઓમા
 મોગાબજી બગાળી શેઠ એક હતા એ મડળે ભાષણો, છ'પા તેમજ ચોપ
 પડી ચોપાનયાદવારા કોમને સીધે રસ્તે ઉતારવામા ધણુક બહુ કીધું
 હતું અને તેમા બગાળી શેઠનો સીધો હાથ હતો આ વેળા એમના
 ચુટી કાઢેલા લખાણોના દફતરો વાચવામા આવે તો તેઓમા મઝહયસ્ત્રી
 મજહબનો કેટલો ઉંચો અને તેને લખતો કેટલો ચોખ્ખો ખયાલ હતો તે
 આપણને સહેજે માનુષ પડી આવશે સોરાબજી આ મડળીના સેક્રેટરી
 વરસો સુધી હતા અને જ્યારે મડળી તરફથી પહેલવહેલો ધનામી રસાલો
 “નરથોસ્તી ધરમની શોધખોળ” મ બ ધી માગવામા આવ્યો હતો ત્યારે
 મગાળો શેઠે તે લખ્યો હતો અને તેમને ૫૦૦ રૂપીઆનું ધનામ મળયું
 હતું ત્યાર પછી ધરમને લગતી વધુ શોધખોળના બીજા રોપાયા હતા,
 શરૂઆત ગોયા સોરાબજીએ અને તેમના સાથી નવરોજજી ફરફુનજીએ
 કીધી હતી તે વખતે નરથોસ્તી ધરમની શોધખોળ કરનારી મડળી-
 એ મી જનમ લીધો હતો અને ગોયા કેટલાક અવસતાના અભયાસીઓ
 હસતીમા આવવા પામયા હતા, દાખલા તરીકે શેઠ મોરાબજી બગાળી
 એરવદ કાવસજી કાગા, દસતુર અમાસપજી, દસતુર હુશગજી, મીં. ખુર-
 શેદજી રસતબજી કામા, મચેરજી વાચ્છા વીચેરે કેળવાયલા દસતુરોને
 લખતો સવાલ, નરથોસ્તી રકુલોમા ધારમિક કેળવણી આપવાને લખતો
 સવાલ, જુવા દફતરોને સજીવન કરવાતો સવાલ, નરથોસ્તીપણ જળવી
 રાખવાને લખતો સવાલ વીચેરે તે બગાળી શેઠે પોતાના યોદ્ધાઓને
 શરૂ કીધો હતો આજે તેનાં શુભ ફળો આવે છે તે આપણી
 નજરોનજર જોઇએ છીએ

હતો કે જે વીના ફતેહને આરણ્ય જવાતે કે કુમ એ શકમદ ખીના હતી શરૂઆતથી ફડમાજ માત્ર નહીં પણ વળી પોતાની સેવા મારફતે મીઠા બગાળાએ આ ખાતાને ટેકવું હતું અને જ્યારે ૧૮૯૩ માં સુવાવડ ખાતાનો પાયો નખાતો હતો ત્યારે મરહુમ ગુજર પામ્યા હતા જેથી કામમાં બારે ગમગીની વ્યાપી રહી હતી.

એ ખાતા ઉપરાત જાફર સુલેમાન ડીસપેનસરી, કાઠનુ ધરમનુ દવાખાનુ, બોબે નેટીવ ડીસપેનસરી, કોલાખાનુ પાડે સેનીટરીયમ, નાશક ડોનવેક્સનટ હોમ, પઢરપુર બાળકાશ્રમ વીઝેરના કારોબારમાં તેમજ ફડમાં સોરાબજી શેઠનો મુખ્ય હાથ હતો.

સોરાબજી શેઠે માત્ર પારસી બાઈઓ માટેજ નહીં પણ સરવે કામની બીજાં માટે ઉપલા બધા કામનો પાયો નાખ્યો છે જે માટે તેમના ફત્તેહને હજારો આશીરવાદ હોજો.

કામ સેવા ઉપરાત દેશ સેવાનો મારગ સોરાબજી શેઠે સાધ્યો હતો એ રીતે એવણુ જસટીસ એવ ધી પીસ તરીકે જ્યારે રાજ્યદવારી નીમાયા હતા ત્યારે તે તરફથી કારપોરેશનમાં ખીરાબા સેવા હતા તે વખતે સર સેમોર પ્રીટઝ જેરલડ ગવર્નર હતો અને કારપોરેશનનો કમીશનર આરથર કાફરડ હતો જેણે પોતાના લખ-લુટ ખર્ચથી કારપોરેશનને બહુ ખોટમાં મેક્ષી દીધી હતી તેની સામે જીમખેશ ચલાવવામાં નવરોજજી ફરદુનજી અને તેમના એક વખતના શીખ્ય પણ હવે ગોઠ્યા સોરાબજી બગાળી હતા. કાફરડના ભોપાળા એ બાહેર પાડવામાં મરહુમે કાષ્ટક આદમીઓનો ખોદ ખેંચી લીધો હતો પણ તે સરવેની દરકાર કર્યા વગર એવણે પુર ફતેહમદીથી પ્રજાસેવા બજાવી હતી એજ ગવર્નરે એમને આ ઉપરથી કાઉનસીલમાં લીધા હતા બા તાદીના જાપતા સામે લડત ઉઠાવી હતી મીલ કામદારોને હદ ઉપરાત કામ આપવામાં આવતું હતું અને આ કામના કલાકો બહુ વધારે હતા તેમજ દરમિયાં બહુ કમતી હતો તો તેની સામે છેવટ સુધીની લડત ચલાવી અ તે ફેક્ટરી એક્ટ કમીશન હસતીમાં લાવ્યા બા એઓ મેમ્બર હતા તે સંબંધી વીલાયતમાં મીલ કામદારોના લાબના હીમાયતી

અરજ એવ શાફ્ટસબરી સાથે લાખો પત્રવહેવાર ચલાવી વીલાયતની આશમનેબી ગરીબ હિંદીવાનોના લાભની લડતમાં ખેત્રી હતી. શેડ સોરાબજીની લડતના પરીણામે ઉમરાવોની સલાએ એક મતે એવો દરાવ કીધો હતો કે—

Her Majesty will be graciously pleased to instruct the Viceroy of India to take into immediate consideration the necessity of passing a law for regulating the labour of women and children in the mills and factories throughout the dominion in India

વીલાયતથી હાથ જેમ સુતરાઉ માલ આવે છે તેમ પહેલા અત્યારથી વધુ આવતો સરકાર દેશી બનાવટોને ઉત્તેજન આપવાને બદલે વીલાયતી માલની જગત કાઢી નાખવા લાગી ત્યારે દેશના ઉદ્યોગ હુનરની જળવણી કરવા માટે સરકારની સામે થઇને વાઇસરાયને જાતે મળીને સમાધાની ભરથો ફડથો એમણે કીધો હતો

એજ રીતે દુકાનના અનેક વખતે બગાલી શેડે એક ખરા રાજદવારીને બચતો ભાગ બચવથો હતો

પણ સઉથી ધ્યાન ખેંચનાર તો એણે કે મુબઇની પ્રેસીડંસી એસોસીએશનની સ્થાપના કરવામાં જે શખસોએ તારીફલાયક ભાગ બજવથો હતો તેઓમાં હીંદુ એસ્લામીઓ કરતા પારસીઓએ આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો અને તેઓમાં સોગબજી શાપુરજી બગાલી એક હતા પોતે કાંઇ પહેલા પ્રકારના ચોલનારા ચા લખનારા ચા રાજદવારી નહોતા તોબી એમની સેવાની એટલી અગત પડતી કે જ્યાં સુધી તે મારફતે એમના જેવા જુસ્સા, પ્રમાણીકપણુ વીગેરે જેવા ઉચ્ચ નઇતીક ગુણોની બહુ જરૂર પડતી ત્યારેજ તે વેળાના ઉધરતા જવાનોને રસ્તો મળતો અને ઉમરે પુગેલાઓને કામ કરવાના સાધનો મળતા વળી નવરોજ ફરદુનજી, કેલકતાવાળા હરીશ્વર મુકરજી, કરસનદાસ મુજી અને હેનરી ફ્રેસેટ જેવા જાહેર નરોમાટે ફડો ઉભા કરનારા બગાલીજ હતા, કે જે

વીના આ મહાન પુરુષોની યાદગારી વટીક આપણા વચે આજે જાહેર નહતે નહીં નાણા જોઈએ તો તેથી આપીને જાહેર જુરસાવાળા શખમેને મરહુમ જાહેર પાડતા તેમજ કેટલાક પ્રજામેવા બજાવનારા પ્રકામના મડળોનેથી બગાલીનેજ ટેકો હતો, દાખલા તરીકે હાંદુબાઇ-ઓનુ “પુનરવીવાહ ઉતેજક મડળ,” “વીકટોરીયા નાટક મડળી” વીએરે

૧૮૮૫ ના સાલમા મુબમના કલેક્ટર જોન ગ્રાટના પ્રમુખપણા હેઠળ આબકારી કમીશન નેમવામા આવ્યું હતું ત્યારે તેમા જો કોઈથી દેશી સભાસદ હોય તો તે બગાલી ગેટજ હતા. એ રીતે મુબમ યુનીવરસીટીના ફેલો તેમજ એલફીનસ્ટન એડ્યુકેશન ફડના ટ્રસ્ટી પણ એઓજ એક દેશી દાખલ હતા

કામનો એકથી સાચો સપુત હોય તો તે કામનો નવકજ હોવો જોઈએ મોરાબજ ગેટ કામના સેવક તરીકે વણે આવેવાન સોરાબજ શેઠની કામસેવા દગજો ધરાવે છે, મુબમના તેમજ બાહેરગામના ધરમ ફડો તેમજ પવીત્ર એમાદતગાહોના ફડોમા બગાલીએ પોતાના નાણાનો મોટો હીસ્સો આપ્યો હતો ૧૮૬૪ મા

કલકતે જઈને ત્યાના જરથોસ્તીઓ માટે જરથોસ્તી ધરમના ફડની એવા સ્થાપના એઓએજ કીધી હતી પહેલાના ગેહીયાઓને બારણું હમદીને જના તો તેઓની દરેક હાજતો તેઓ પુરી પડેલીજ જોતા તેવાઓમાના બગાના ગેટ એક હતા કામમેવા બજાવતા બેશક, કામનો કેટલોક ખોદ્દાથી નફામા વહોરી લીધા હતા દાખલા તરીકે રાજબાઇ ટાવર કેસમા પણ તેની તેઓએ પરવાહ કીધી નહોતી મરતી વખતના તેમના બેલો એ હતા કે “મે હાર નથી ખાધી જીત મેળવી છે”—Victory not defeat—મરણ બાદ એમના વીરોધીઓથી એમની સ્તુતી કરના ૧૮૫૦ થી ૧૮૯૦ સુધીની ડોષથી એવી પારસી હીલચાલ નહીં હશે જેમા બગાલી ગેટ મીંગે હીસ્સો નહીં લીધા હોય, ધારા બાધનારી મડળી, રાહનુમાય મડળી વીગે બાએ ઉપર આપણું જોઈ ગયા છીએ બીજી બીનાઓમા એ છે કે પારસી વેસ્થાઓ ઉપર આક્રોશ મુકવા માટે ૧૮૭૧ મા અજુમનની સભાની રાહબરી એઓએ લીધી હતી અને કામમા એક જીવતી બધરી ઉપર બીજા બધરી કરતા તેની સામે ગ્રેટેસ્ટ ઉદાવનારા

એવણુના વખતમા એવણુ હતા ૧૮૭૩ મા કુ ગર વાડીનું હુલ્લક જોગયું તેમા પારસીઓને સહન કરવું પડ્યું હતું તે વખતે સરકાર સામે સખત જીમખેશમા ઉતરીને પારસીઓને રક્ષણ અપાવનારા બંગાલી શેઠ હતા એમ કરતા સરકારે મી० ઓમાની નામના અમલદારથી દોરવાઈ જઈને પારસીઓ ઉપર હુમલાઓ કરીયા હતા ત્યારે તેમને ખુલ્લા પાડીને પારસીઓનો મજબુત બચાવ કરનાર એવણુજ હતા વળી તે વખતના પોલીસ કમીશનર મી० ફ્રેનક સાઉથરે પારસીઓપર નહીં છાજતી અને અશરીત ટીકાઓ કરીધી હતી તે સામે સર શીરોઝશાહ જેવા ઉધરતા જનારની મદદ મહીત બંગાલી શેઠે તેની સખત ખબર લીધી હતી એજ રીતે પારસી પચાયતની ડેટલીક આપખુદી કે કા બનાજીના મગ્ણુ બાદ ચાલુ હતી તેને તોડનાર બંગાલી શેઠ એક હતા

સોરબજી શેઠ ૧૮૯૩ના એપ્રિલ મામમા ગુજરાં પોતે કાઠમા રહેતા હતા અને તત્કાલ બહેમનશીન થયા તેવીજ સોરબજીના માન- મા મળેલી સભા કાઠની બધી જાહેર આપીસો, તેમજ રડુલો વીગેરે સરકારી ખાતાઓ અને બજારો તે મર- હુમના માનમા બધ કરવામા આવી હતી એમની પાયદસ્ત વેળાએ થયલા દમામદાર દેખાવનું અત્રે દાસ્તાન કરવાની જગ્યા નથી, પણ જેઓએ તે નજરે જોયો છે તેઓ આજેખી સોહરાબજી શેઠની મહાનતાની મધુર યાદ કરે છે હીંદુ મુસલમાન અને અજેજો વડીકે તે પાયદમતમા ભાગ લીધો હતો અને એકે મોટો અમલદાર તરીકેનું ગભીર માન તેમને મળ્યું હતું

તરતજ તે વખતે જેમસ ડગલાસ કરીને મુખ્યમા શેરીકે હતા તેઓ ઉપર બસો જાણીતા શહેરીઓની સહી સાથનું રેકવીઝીશન રવાના કરવામા આવ્યું અને ૧૭ મી એપ્રિલે તેમણે એક જાહેર સભા બોલાવી જેમા મરહુમના ગુણોના વખાણ કરવામા આવ્યા હતા સભાનું પ્રમુખ સ્થાન સર જમશેદજી જીજીભાઈને આપવામા આવ્યું હતું જ્યારે સભામા ઠરાવો મુકનારાઓમા ધણુખગા યુરોપીઓનો હતા જે ધ્યાન ખેંચનાર છે પહેલા મી० કીંગીજે વખાણ કરીયા અને મરહુમનો શોક દરશાવ-

નારો ઠરાવ મેલ્યો જોને ડોક્ટર ટોમસ બહેનીએ ટેકા આપ્યો અને ડોક્ટર આર હેમીલ્ટને વધુ ટેકા આપ્યો. બીજા ઠરાવ તે વખતના મ્યુનીસીપલ કમીશનર મી. એકવરથે મુક્યો હતો જોને રેવરડ ડૉ. મેટ્રાકન જેવાએ ટેકા આપ્યો હતો. પછી એક વધુ ઠરાવ ડૉ. મીસ પીગ્રીપસેને મુક્યો હતો જેમના કામની નાદર પીઠાણુ કરનારા તેમજ તેમની હોસ્પીટલને બાહર પાડનાર સોહરામજી ગેડ હતા.

એ ઉપરાંત દરેક ખાતાઓ દાખલા તરીકે કોમી મડળો તેમજ બહેર પ્રત્યક્ષ મડળો તેમજ સરકારી ખાતાઓએ મરહુમની સેવાની બારે પીઠાણુ કરનારા ઠરાવો પસાર કર્યા હતા.

જેઓને આપણે શેઠીયા તરીકે ઓળખ્યે છીએ અને જેઓ દુક પુજામાંથી પોતાને પધ્ધિદાર બનાવી શક્યા હતા. સોરાબજી શેઠની સાદાઈ એક નમુને-દાર શેઠીયો. અને કોમની પરવરેશી કરવામાં હમેશા આગળ પડતો ભાગ બજવતા હતા, જેઓ ધરમચુસત, દીન ચકીન, અને પાકીઝગી બજવનારા હતા, જેઓ કોમની રાહબરી કરનારા હતા. તેવા શેઠીયાઓમાંના એક સોરા બજાપુરજી બ. ગાળી હતા. ખાવે પીવે બહુ સાદા હતા, પહેરવે ઓઢવે વધુ સાદા હતા, પાનની ધજ્જર અને કસની ડગલી પહેરતા. બે ઘોડાની ગાડીમાં ફરનારા નહોતા. બેકે તેમ જો આહુ હોત તો તેઓ કરી શકતે પણ માતખર હોવા છતાં નમાણા, સાલેસ અને નેક ખસલતના નેક પુરૂષ હતા. પ્રમાણીકપણે કમાણી કરી દઉલતનો ગજ જમાવી તેમાંથી ગરીબોને દાન આપ્યું હતું તેમની ખાનગી સખાવતો હજારોથી વધારે છે. મધ્યમ વર્ગના અને ગરીબોના તેઓ દીલસોજ અને પરવર હતા.

મી. કેપુશરો નવરાજી કાબરાજી.

પારસી કોમમાં જે આજેવાન પુરૂષો થઈ ગયા છે તેઓમાંના ધણા ખરા ધંધાધાપામાં, વેપારવણુજમાં, ઉદ્યોગ હુનરમાં અને કેપશરકાબ-રાજીની મોટાઈ રાજસ્વારી સુધારા વધારા કરવામાં આગળ પડેલા હતા. પણ એક કોમની બહોળલાલી યા મોટાઈ માત્ર તેજ ચુલો ધરાવતા મહાન પુરૂષોની હસ્તીથી બની શકતી નથી સાથે સાથે

બીજા સદ્ગુણો જેવા કે સસારમા સુધારા વધારા કરવાને લગતા ગુણો, કામમા સારા આચારવિચારનો ફેલાવો કરવાને લગતા ગુણો અને દરેક રીતે કામની નષ્ટીક અને માનસીક બેહેતરી થાય તે માટેના પ્રયત્નો ઉપાડવાના ગુણો વીગેરેની જોડાએ છીએ ખુદાની મેહરથી પારસી કામમા જેમ માલેતુમ્મર નરો જન્મ પામ્યા હતા, જેમ હાતેમ દીલથી સખાવત કરનાગ શખસોએ જન્મ લીધો હતો તેમ વળી બીજા હાથપર સારા સુધારા વધારા કરનારા સુધારકોએથી જન્મ લીધો હતો કે જેઓએ પોતાના નાણાના જોરથી નહીં પણ પોતાના બુધ્ધિમળથી પોતાના કામા બીમાની ઉતસાહ અને પોતાના તીવર લખાણો યા ભાશણોના બળથી પોતાની કામની ચહડતામા ચડતી સેવા બળવી હતી બેશક આ પ્રકારની સેવા એવી છે કે તેમા જુમેદારી તે સેવકના માથાપર વીશેલ રહે છે અને તેથી કામની બારે તાનાજનીના મોજા હેઠળથી તે સેવકને પસાર થવું પડે છે તેઓને માત્ર માલ યા નાણા આપીને સેવા બળવવાનું નથી હોતું પણ વધુમા તેમને પોતાના અગતના વીચારો પોતાની મગજશક્તીનું બળ પોતાના પવીત્ર અને નેક આતમાનો જોશ એક ભોગ દાખલ આપવો પડે છે જે નાણાના ભોગ કરતાં સેકડો દરજ્જે વધારે હોય શકે છે એવી સેવા બળવનારાઓની પીછાણ કામ કે દુનયા જવળેજ કરે છે જો કે તેઓ કરોડોનું નાણું અરપણું કરી જનારા કરતા કામની ભવીશની બનાવટમા મોટો અને અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે તેઓ તે કામના આતમાની ઉનતી કરનાગ છે તેઓ તેના મનના બળનું બધારણુ કરનારા છે અને તેઓ તેના ભવીશ્યનો રાહ દર્શાવનારા ખરા સેતારાણ છે એવા સુધારકામા કેબશર કાલ્લાજીનું મોતેબર નામ આપણી કામમા એક આજેવાન દરજ્જે ધરાવે છે અને હીંટી કોમોમા સુધારકોની સફમા એક માન ભરેલી જગ્યા રોકે છે સુધારક દાખલ તેઓએ આપણી કામમા જન્મ લીધો હતો, સુધારક તરીકે તેઓએ કામને મોટા ફાયદાઓ કરી આપ્યા હતા, પણ તે કામમા એમને બારે મુશ્કેલીઓ વચેથી પસાર થવું પડ્યું હતું તેની જોડાએ કશી દરકાર કરી નહોતી પોતાના ચકીનને સાચા નીવડીને એઓએ પોતાની બુધ્ધિ અને અતકરણુ કહે અને દોરવે તેમ પોતાના સેવારૂપી કામો બળવ્યા હતા તેમની હઠધાતી દગ્મ્યાન

કોમે તેમની ઘટતી પ્રશ્ન સા કરી નહોતી પણ તેઓ પારસીના પારસી હતા અને જરથોસ્તી તરીકે જાણ્યા હતા તેમજ જરથોસ્તના મઝહબી ફરમાન મુજબ જરથોસ્તી કોમની પર વરેશી કરવામા કર્શી ક્યાસ રાખી નહોતી, અને તેથીજ તેમના મરણ બાદ પારસી કોમ માનવા લાગી હતી કે તેઓ વચેથી એક આગેવાન પુરૂષ ગુમ થયો હતો કે જેની રોશનીવાલી રાહબરીની ગેરહાજરીમા કોમને કેટલુકે સહન કરવું પડ્યું હતું

આપણી કોમમા અટક જેવું પહેલા ઇરાન ખાતે જે હતું તે માત્ર ધ યો-
ધાપો ઓળખાવવા માટે ચા જે ગામમા જન્મ લીધો
કાખરાજીનું હોય તેની ઓલખ આપવા માટેનું હતું, એટલે હીદુમ્તાન
ખાનદાન આંખ્યા બાદ આપણી અટક જેવું રાખ્યું નહતું એથી
જ્યારે અટક અત્રે પાડવામા આવી સારે ધણુ કરીને લોકોનો પેહેરવેશ
ચા રીતભાત ચા એવા બીજા કોઇ સબ ધને આધારે તે પાડવામા આનતી
રહી હતી એ રીતે કાયાની અટક એમના એક ખાનદાની કાયા
ઉપરથી પડી હતી, કારણ કે તેમના શરીરનો ગંગ તેના પ્રકારનો હતો

એમના વડવાઓ જાણીતા વાહાણુ બાધનારા લવજ વાહડયાના ખાન-
દાન સાથે વેપાર વણજના ગાઠથી જોડાયલા હતા એટલે લવજ
વાહડયા સાથે સુરતથી તેઓ મુબઇ ખાતે આવી વસ્યા હતા વળી
કેખશરના એક વડીલ દ્વરનો ઇજરો પણ ધરાવતા હતા પણ કેખ-
શરમા જોતા એવણુના બાવાનું બમીર ઉતર્યું હતું કે જેઓએ કુટુંબમા
પેહેલવેહેલો છાપાના ઉદ્યોગ સાથે જોડાણુ કીધું હતું કે જેમાથી
કેખશરએ થોડું ધણુ ધન દોલત મેળવ્યું હતું તેમ વળી જબરી નામના
પણુ મેળવી હતી

કેખશરના પીતા તે નવરોજી હોરમસજી ટાયાજી હેલેવાતા એવણે
પેહેલવહેલા પ્રીટ તરીકે પોતાનો ધંધો શરૂ કર્યો
નવરોજી ગેઝેટની ઓળખ હતો અને “જેનટલ મેનસ ગેઝેટ,” જે પાછળથી
થયું “બોમ્બે ગેઝેટ” “બોમ્બે ટાઇમ્સ” વીગે-
રેમા હેડ પ્રીટરો હતા ૧૮૫૦ મા તેઓએ દફતર આશકાર પ્રેસ પોતાને
કબજે લઇ લીધું હતું પાછળથી “બીર જ્ઞાન દરપણુ” નામનું એક

વરતામાનપત્ર નીકળતુ હતુ તેનો કબજો એવણે લીધો હતો અને છુટી છુટી વેળાએ છુટા છુટા પત્રો કહાડીને તેને ડાઘ થોડીવાર તો લાખીવાર સુધી એવણે પરવરતાવ્યા હતા. પાછળથી ન્યારે માહારાજ લાખખલ કેસ ચાલતો હતો તે વેળાએ નવરોજીએ પોતાના “બાગે નસીહત” નામના અઠવાડીક પત્રમા મહારાજે માટે અમુક લખાણ કીધુ હતુ જેથી એવણુ સામે ફરીયાદી નોંધાઈ હતી. પરીણામમા નવરોજીને નાદારી કોર્ટનો આસરો લેવો પડ્યો. એજ વખતે કેબલશરૂ પોતાના આપની ચઢતીપડતી કારકીરદીનો બારીક અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા અને જે કડવો અનુભવ તેમને ભોગવવો પડ્યો હતો તેમાથી ઉત્પન્ન થનારા મીઠા પરીણામો મેળવવા તેઓ બાગ્યશાળી નીવડ્યા હતા.

કેબલશરૂના પીતાએ જેમ લીલીસુકી ચાખી હતી તેમ વળી એવણુના માતાજી મેહેરબાઈ ગઝદરેખી પોતાના ખાવીદ કેબલશરૂનો જનમ સાથે થોડા જીદગીના ફટકા ખમ્યા ન હતા. પણ તેઓમા સાહિત્યનો શોખ અને ચાહ હોવાથી તેમાથી તેઓ મોજબરી રહ્યાત મેળવી શકતા હતા. પોતાના દીકરાની માનબરી કારકીરદી જોવાને એવણુ લાખો વખત જીવ્યા હતા. કેપ્ટુશરો ૧૮૪૨ મા આગસ્ટની ૨૧ મી તારીખે જનમ્યા હતા. એવણુનો જનમ કોટમા થયો હતો, અને ગોલવાડની ગલીમા ચાલતી મેહેતાજી મુરલીધર પાસે કે, ખ, ગ શીખ્યા હતા. ત્યાર બાદ વધુ શીખવાને સરની રુક્ષમા દાખલ થયા હતા. અહીંયા કાઠ ચાર પાત્ર ચોપડી એઓ શીખ્યા હતા. પણ એવણુની ખાસ કેળવણી મેસને લગતા કામમા રોકાયા બાદ શરૂ થવા પામી હતી. એવણુને છેક બાળપણથીજ પેપરોમા લખવાનો ભારે શોખ હતો. શરૂઆતમા નાના કાળ્યો કે ટુકા નીખધો લખતા અને સ સાર ચા સાહિત્ય સખધી ચરચાપત્રો લખતા હતા. હજી તો એવણુ રુક્ષમા શીખતા હતા તેજ વખતે તેના વડા ડા॰ ફેઝરે એવણુને તે વખતે નીકળતા અઠવાડીક પત્ર “પારસી મીત્ર” ના કાબરાજને અધીપતી નેમ્યા હતા. જાણુવા જોગ થઇ પડશે કે ડા॰ ફેઝર પોતે પોતાની દેખરેખ હેઠળ આ પત્ર પરવરતાવતા હતા, અને ન્યારે

કાબરાજીને અધીપતી દાખલ નેમયા ત્યારે તેવણુને રૂપીઆ ચાર એ કામ માટે આપતા કીધા હતા એ વખતે કાબરાજીની ઉમર બહુ તો ૧૫ એક વરસની હતી આ વખતે કેબજીની હાડમારી ભારે હતી પેહેલા તો ઘેરની ગરીબાઇ અને બીજી તો પીતાની મુશ્કેલી—આ બે વસ્તુથી એવણુપર ગરીબાઇનો કાતીલ સીતમ વરસવા લાગ્યો એજ ગરીબાઇએ એવણુને ભવીશ્યની નવલકથાના રસદાર પ્લોટો શીખવ્યા હતા સસારના દુખ માથી સુખને મારગે કેમ જવાય છે એ એવણે પોતાની નવલકથામા વારવાર ચીતાર્યું છે, અને તે પાઠ એવણુ અત્યારે રીખયા હતા

મોટાઇને શીખરે ચઢેલાઓ ગરીબાઇની તળેટીમાથીજ ઉછરયા હતા એ સીધાત જો બરાબર સમજી શકાવુ હોય તો “જામે-જમશેદ” તે કેબુજીરો કાબરાજીની જીદગીપરથી આપણને માલમ પડી શકે છે એવણુના પીતા છાપાની લાઇનમા હતા તેથી બ્યારે એવણે રકુલ છોડી ત્યારે કુદરતી રીતે છાપામાજ નોકરીએ લાગવાનો ઠરાવ કીધો, અને અત્યાર સુધીમા પોતે જીદા જીદા પત્રોમા લખાણો કીધા હતા, “જામે-જમશેદ” પત્ર અવલથીજ પારસીઓનો વીશ્વવાસ જીતી શક્યુ હતુ તેમજ “જામે-જમશેદ” પારસી ઓનું બળવાન વાજીત્ર હતું ત્યારે એવણુના પીતાના મીત્રાએ એમને “જામે” મા નોકરીએ લગાડવા મુયબ્યુ અને જોકે નવરોજજીનો અનુભવ કડવો હોવાથી તેઓ એ વીચાર ની સામે થયા તોબી આયદે એમની છાપાની સરજત “જામે” થી શરૂ થઇ તે વખતે “રાસ્ત જોફતાર” કે જેમની સાથે કાબરાજીનુ જોડાણ મરણુ પર્યત રહ્યુ હતું તે બહુ તો નવેક વરસનુ બાળક હતું. “જામે” ના તે વખતના અધીપતી મી. સોરાબજી મનચેરજી જાલ કરીને હતા

હાલમા તો લગન સહવારેથી થવા લાગયા છે, પણ પહેલા તો એવો ધારો હતો કે દરેક કીયાકામ સાજેજ થાય, બહુ તો અધીપતી નવજોત સહવારે કરવા દેવામા આવતી પણ કામાવાળાઓ સુધારામા આગળ વધેલા હોવાથી તેઓએ એક લગન સહવારે કીધું “રાસ્ત જોફતાર” ની સરદારી તે વખતે

પ્રખ્યાત નવરોજી દરદુનજી અને સોરાબજી બગાલીને હસ્તક હતી તે પત્રે તો આ ફરદારને આવકાર આપ્યો, પણ સાથે સાથે “નમે” એ પણ તેને ટેકા આપ્યો. આથી મીં જાણ અધીપતી ત્રસ્ટી સાહેબોની ખફગીમાં આવી પડ્યા અને નોકરી છોડી વીધી ત્રસ્ટી સાહેબોએ મીં કાબજીને રૂ. ૪૦) ના દરમાં સહીત “નમે” ના અધીપતી તરીકે નેમ્યા તે વખતે કાબજીની ઉંમર બહુ તો ૧૭ વરસની હતી

“રાસ્ત ગોફતાર” માં સુધારાવાળા લખાણ કરનાર પ્રખ્યાત બગાલી શેઠ હતા જેઓ બહુ તેજ અને ગરમ લખાણોથી “નમે” અને કરતા બીજી બાબુથી કાબજી ત્રસ્ટી સાહેબોની જ “રાસ્ત ગોફતાર” હુકમી નીચે જુના વીચારોનેજ પકડી રહી પોતાની વચ્ચે વીઝાડુ તેજ કલમ ચલાવે એમ કરતા એક વખતે બગાલી

શેઠ આ છોકરવન અધીપતીની સખત ખબર લેતા જણાવ્યું હતું કે “આ છુચ્ચો છોકરો, જેને કશું લખતા આવડતું નથી, તેની મીં સોરાબજી જાણ પછી એ પત્રના અધીપતી માખણ ગોલામગીરીની તોફાન ગળે ઝોળવી છે ” એમ કરતા કાબજી ચારેક વરસ સુધી “નમે” ના અધીપતીની ખુરસીએ બીરાજમાન થઈ રહ્યા પણ કાબજીના વીચારો ખાતે-નમા તો સુધારાવાળાઓની તરફજ ઢોળા હતા એટલે “નમે” અને “રાસ્ત” વચ્ચે બોલાચાલી થાય તોબી એવણુની લાગણી “રાસ્ત” ગોફતાર તરફ વધુ ખેંચાતી

બ્યારે “નમે” માં પોતાના અગત વીચારો બાબુએ મેલી દુધને એવ-
જીને લખવું પડતું હતું ચારે એક વખતે ખેત-
સોરાબજી બગાલી વાડી ખાતે “ જ્ઞાન વરધક સલા ” ની દેખરેખ સાથે ઝોળખ હેઠળ એવણે એક બાપણુ સ્ત્રી સમાજ ઉપર

આપ્યું ત્યાં જાણીતા વણીકે સુધારક કરસનદાસ મુળજી હાજર હતા પારસી સુધારકોમાં બગાલી શેઠ જેવા વીર નરો હતા બાપણુ પુરૂ થયા બાદ કરસનદાસની સાથે કાબજીને ઝોળખાણ પડી અને પરીણામમાં કાબજીને “રાસ્ત” ઉપર રૂપીઆ ૫૦ ના પગારે લાવવામાં આવ્યા જે દીવસને તેજ પોતા માટે બહુ બાબજાણીજ લેખે છે, કારણકે ૧૮૬૨ થી ૧૯૦૪ સુધીના ૪૨ વરસ દરમિયાન કાબજીએ “રાસ્ત ગોફતાર” ને વધારણુ કે જેવી

મેવા કોઈ બીજા લખનારે કોઈ બીજા પત્રમાં ભાગ્યેજ બનવી હશે મોરાબની સાથે જ્યારે કાબ્રાજને ઓળખાણ પડી ત્યારે તેઓ કાબ્રાજ એક ચુસ્ત સુધારક હોવા છતા પોતાના વીચારોને દર્શાવતાં તેમને લખવું પડતું હતું એમ તેમને વીચાર આવ્યો. ત્યારેજ તેઓએ અગાઉ કરેલી ટીકા ખોટી હતી તે સમજી શક્યા હતા.

જ્યારે “રાસ્ત ગોફતાર” ની જુબીલી ઉજવવામાં આવી હતી ત્યારે સ્થાનિક “ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા” માં લખવામાં રાસ્ત ગોફતાર આનું હતું કે To describe Mr. Kabraji's અને કાબ્રાજ connection with “Rast Goftar” for well nigh forty years is to write the political, social, religious and economic history of the Parsees during that period’ આ રીતે ત્યારે “રાસ્ત ગોફતાર” ની એક ઉડતી તપાસ લેવાની જરૂર રહે છે જ્યાં પારસીઓમાં દાદાબાઈ નવરોજી, નવરોજી ફરુઢનજી, મોરાબજી બગાલી, માણેકજી ખરશેદજી વીઝે જેવા બાહોશ સુધારકો પંદા પડ્યા ત્યારે તેમને એવો વીચાર સૂઝ્યો કે પારસીઓને જીંદગીના એવા માર્ગે દોળવવા જેથી તેઓ જમાનાને બરના યાય એટલુંજ નહીં પણ હીંદુ અને એસ્લામી પ્રેમી માથના તેમના વસવાટને લીધે તેઓમાં જે ખોટી રાહરસમો પેવસ થઈ ગઈ છે તેમાંથી તેઓ પરહીઝ થવા પામે અને યોખી માઝદયગ્ની જીવન ગાળે આ વીચારને અનુસરીને તેઓએ “રાહનુમાય માઝદયસનાન ચમા” નામનું એક મહાન કાલ્પ અને બીજું “રાસ્ત ગોફતાર” પત્ર શરૂ કર્યું. ૧૮૫૧ માં આ રીતે “રાસ્ત ગોફતાર” પત્ર દેખાવ દેતું થયું ત્યાર બાદ તે સુધારાવાળાઓનું વાજ તરીકેજ લેખાતું ત્યાં શરૂઆતમાં મોટા મોટા પારસીઓ લખનારા તરીકે થઈ ગયા હતા સાંજને સમયેવળી “ફફતાર આશ્કારા પ્રેસ” કે જ્યાં આગળ “રાસ્ત” નીકળતું હતું ત્યાં મોટા અભ્યાસીઓ અને સુધારકોની એક ભરાતી અને તરેહવાર સવાલોપર ચરચા ચાલતી એમ કરતાં “રાસ્ત ગોફતાર” માં પારસી સવાલો ઉપગત હીંદુ એસ્લામી સુધારાના વીચારોથી ચરવાવા લાગ્યા અને પાછળથી કરસનદાસ મુળજી જેઓ હીંદુ સુધારકમાં

નામીથી પહરી ધરાવે છે તેઓ આ પત્રના અધીપતી બન્યા અને એક
 ટુકડું પત્ર પોતે પ્રવરતાવવા લાગ્યા હતા નામે “સત્ય પ્રકાશ” પછવાડેથી
 આ બંને પત્ર જોડાઈ ગયા હતા અને કાષ્ઠાળ અને કરસનદાસ મોટી
 મોટી જીમખેસોના બેગ્ગ હેડીથી પસાર થઈ ગયા હતા કાષ્ઠાળનું
 લોહી “રાસ્ત” ની રંગેગંગા એટલું બધું પેવસ થઈ ગયું હતું કે એક
 ઠેકાણે દરોબસ્ત લખાણ કરવામાં આવ્યું છે કે “રાસ્ત ગોદતાર” ને
 કાષ્ઠાળ જેવો સુકાની જોઈતો હતો અને કાષ્ઠાળને “રાસ્ત ગોદતાર”
 જેવું પત્ર જોઈતું હતું બંનેની નેમ સારી હતી અને તેથી બંનેના હકમાં
 લાભ થયો “રાસ્ત ગોદતાર” મી० મોરાબજી બગાલી અને મી०
 કરસનદાસ મુળજીના હાથ તળે પકાવા લાગ્યું હતું, પણ મી० કેમરાઈ
 કાષ્ઠાળના હાથ તળે તે પોતાની ઉંચામાં ઉંચી પકનીએ પહોંચવા પામ્યું
 અને આખા હાઈડ્રોટાનમાં તે જાણીતું થયું તે પહેલાં દરજ્જાનું બન્યું
 તેનું માન મી० કાષ્ઠાળની કલમને ધટે છે પોતે મરણ પામ્યા લામુઠી
 આ પત્રમાં તેઓએ લખ્યું હતું અને સસારી ઉપરાત મ્યુનીમીપલ,
 રાજદવારી વીગેરે સવાલોને મધ્યમ પ્રકારની ગાળ્યનીની અનુસારે
 તેઓએ ચરવાવ્યા હતા

સસારની અદર મધ્યમ પાયે સુધારો કરવાનો જે પારસીઓને પહેલ-
 વહેલો વીચાર સુઝયો હતો તેઓમાં કેપ્ટનશરે કાષ્ઠા-
 કાષ્ઠાળ અને જીનું નામ બહુ આગળ પડતા તરીકે આવી શકે છે
 અસાર સુધારો કારણ કે તેઓએ સુધારાનો માગ મુચવ્યો હતો
 એટલું જ નહીં પણ તે પોતે અમલમાં મુકાને પુરવારની કરી આપ્યું
 હતું સમાજનો સુધારો કરવા પહેલાં દરેકે પોતાના ઘેરમાં પહેલાં સુધારો
 કરવો જરૂરનો છે અને તે સુધારાનો નીયમ એવો હોવો જોઈએ કે
 ધરમાંથી સદ્ગુણ, સુખ અને સતોષનો નાશ થાય નહીં તે માટે ધરમાં
 ધરમ અને નીતી અને ચુસ્ત પારસીપણ પર એકીન દાખલ થવું જોઈએ
 છે આ સરવેનો પાયો કેળવણી છે અને તેમાં માત્ર મરદો જ નહીં પણ
 સ્ત્રીઓએથી તે કેળવણી લેવી ઘટારત છે, કારણ કે સ્ત્રીથી સસાર રચી
 શકાય છે અને બાળેલા ડાહ્યા અને કેળવણી હોય તો ભવિષ્યની ઓલાદ

લાયક નીવડી શકે પોતે એક ચુસ્ત જરથોસ્તી હતા એટલે દરેક જરથોસ્તી રાહરીતી પાળવા અને પળાવવા આગ્રહ રહેતા પરંતુ મોના વેહેમ અને તરીકતોની જેમી નીશ્ચાનીઓ આપણા ધરમ યા સ સારમા પેવસ થઇ હોય તેને નાબુદ કરતા તેમ કરવામા તેઓ અમુક નીયમને વળગી રહેતા નીયમોને બારીક કસોટીના અગારમાથી પહેલા તો પસાર કરતા અને તેમ થયા બાદ તે નીયમોને મજબુત રીતે વળગી રહેતા પારસી-ઓમા કેટલા કુધરેલા રીવાજો હતા તે વરણુવવાની અત્રે જરૂર હોય નહીં પણ થોડાજની નોંધ લઇશુ તો આપણને જણાશે કે ઈઓમા પડદે-નશીતપણા જેવું જ લગભગ હતું -વર વહુ કોઇખી દહાડો સામસામુ જુઓ નહીં કે ખીજની હાજરીમા વાત કરે નહીં પારસી સ્ત્રીઓ ધરની દલદેસરી અને વહીતરામાજ પોતાનો વખત ગાળતા, માથુબાતું છેડ કપાળ દઢાઇ જાય એવી રીતે બાધતા, સ્ત્રીઓથી છુટ મોજ તો પેહે-રાય નહીં, બાહેર ગાડીમા ફરવા જાય તો ત્યાખી બુરખા ખીખીઓની માફક સ્ત્રીઓ ફરવા નીકળી શકતી ધરમા બાહેર સ્ત્રીઓ સલામ કે શેકહેડ કરી શકે નહીં તાપ પડે કે વરસાદ પડે તોખી સ્ત્રીઓથી છત્રી વપરાય નહીં, ખુદ પારસી પુરૂષો પોતે પગમા ઘોતીઆ નેવી પોહોળી ઇજર અને રલીપર યા સપાટપર બાહેર નીકળતા અને છુટ યા મોજ પગમા રાખતા નહીં એવા એવા અનેક સ સારીક કુધારાઓ પ્રગટી રહેલા હતા આ તો માત્ર પેહેરવેશની વાત છે એ ઉપરાંત આચાર વીચારો કે રેહણી કરણીની રીતેઓ કે ખાવાપીવાની રીતેઓ બધી હીંદુ-ઓને મળતી આવતી તેમાથી જોયા ચુસ્ત ધરાની ખમીરજ હીંદુ ગયુ હતું હીંદુ બાઇઓની માફકજ બાળ લગ્ન એવા ધાતકી રીવાજોખી પારસી સસારમા પેવસ થવા લાગ્યા હતા પારસીપણ દીનપર દીન નખાતું જતું હતું એમાથી ત્યારે પારસીઓને ઉગારવાની બારે જરૂર જણાતી હતી

કાબ્રાજીએ પોતે પારસી સસારને સિયાહ ચીતાર પોતાનીજ બાપમા કમ પુરો પાડ્યો છે તે આપણે તેમનાજ સ્ખરોમા પારસી સસારને સિયાહ ચીતાર ટાકીને જોઈશું

“સસાર તે સ્ત્રી અને પુરૂષથી ભેગો હોય ત્યા-
રેજ ભોગવી શકાય છે પણ પચાસ વરસ ઉપરના આપણા પુરૂષોજ

સસાર સુખમા એટલા પછાત હતા, કે સ્ત્રીઓનું પછાતપણું તો પુછવું જ શું હોય ? અને જ્યાં સ્ત્રી પુરુષ બને સસારી ક ગાળ્યતપણું ભોગવે ત્યાં ધરબારના સુખી સસારનું નામજ કેવું લેવાય ખરેખર “ધરનું સુખ” જેવું આજે આપણે સમજતા શીખ્યા છીએ, તેવું ધરનું સુખ પારસી-ઓમા પચાસ વરસની વાત ઉપર નહીં હતું

જે સુખ ધરમા નહીં મળે તે આપણા પુરુષો બાહેર શોધતા ફરતા હતા એટલે કે થાકેલા પરકેલા માટીડાને પોતાના દરરોજના કામ ધધાની થાક ને વેડ ખમ્મા પછી સાંજને છોડે ધર જવા નહીં ગમતું હતું ધર તેને કરડવા આવે એવું હતું ધર જાય તો એક બાજુથી માઆપ તેના હવારી ખાય, બીજી બાજુથી તેની બાયડી તેને ટુ પી નાખે, ત્રીજી બાજુથી તેના બચાકચા તેને જાણે જીવતો કાપી ખાવા માગે, અને ચોથી તરફથી તેના સગા વહાલા કે ભાઈઓ જે કોઈ બીજા હોય તો તેને કાચોને કાચો ગળી જવા માગે ! એવી હાલતમા ધરનો માટીડો પોતાને ધર જઈ શકતો ન હતો એવા ક ગાળ ધરમા જવા કરતા તો ધરની બાહેરજ રહેવામા સુખ વધુ હતું તે આવવા વખતના જીના પારસી કલબોની હસ્તીજ તે વખતના પારસી સસારની ક ગાળીયતપણામાથી જનમ પામી હતી. પુરુશો ધરથી સુખી નહીં હોવાથી, ધરની બાહેર સુખ ભોગવવા જતા હતા માઆપ ચા બાયડી છોકરના સુખની ખેાટ વાડીવતરે દોસ્તઆસનાવોની સગતના સુખથી તેઓ પુરી પાડતા હતા હસવા ખેલવાની ગાવા વજડવાની, ખાવા પીવાની ઇલાદી, જે મોજશોખ ધરમા નહીં મેળવી શકાય તે ભોગવવાને તેઓ વાડીવતરે (એટલે કે કલબોમા) જતા હતા એ તે વખત ! ખેતવાડી, ગીરગામ, અને દરીયે કીનારેના ઉભાઈ જતા કલબોની ફતેહનું કારણ હતું પવન ચક્કીના મેદાનમા પેલા જે “ સાદરી ફાલુસ કલબો ” વીશે મે આગળ કહ્યું તે કલબોનું પણું ધડુંખરૂં કાવી જવું તે પારસી સસારની તે વખતની માઠી રચાતીને લીધેજ હતું લોકોની સસારી ક ગાળીયતને ખાતર તે કલબો સગવડભરેલા અને તે વખતના સસાર સ્થીતીને અનુકુળ થઈ પડ્યા હતા પચાસ વરસ ઉપરનો આપણો પારસી સસાર મુખ્ય કરીને સસારી કુસપના રૂપમા સસારની સપાટી ઉપર તરી નીકળતો હતો. ધરનું સુખ

નહી મળતું હતું, તે મુખ્ય કરીને ધરના કળ્યા ટંઠા અને કુટુંબી કલેશોને લીધેજ નહી મળતું એક સાંજે પાચેક વાગાના ઠંડા પ્રહરે એક પારસી મોહલામા અથવા એક પારસી ધરમા તમે જાઓ તો તમારે કાને શું પડતું હતું આજના વખતની જોડે કાંઈ મધુર રગરાગના મીઠા સરોદો નહી, કાંઈ માયાપની દુવા, કાંઈ બાઈડી છોકરાના આશીર્વાદ યા કાંઈ બાઈ બહેનના મોસાલાના ગીત નહી, પણ કાંઈ ખુમબરાડા બરેલા શીસાદ, કાંઈ એલકેલ ગાળાગાળી અને કાંઈ વખત તો હાથોહાથની મારા-મારીની ધારતી તમારે કાને પડતી હતી ધરોના અદર, કુટુંબોની અદર માયાપો, બાઈડી છોકરા, તથા બાઈ બહેનો વચેના તે કુટુંબી કલેશો આપણા પચાસ વરસ ઉપરના પારસી સંસારને લાગેલો સળો હતો. તે વખતના “સાસુ વહુના કળ્યા” તથા “નણુદ બોળમળના કળ્યા” તથા “દેરાણી જેઠાણીના કળ્યા” વગેરે વગેરે વીશે આજના વાચનારે પોતાના વડાવડેરાઓથી ધણું સામળ્ય હશે, અને સામળ્ય નહી હશે તો વાચ્યુ યા બીજી કોઈ ગીતે જાણ્યુ હશે પણ એ તો સવળા તે વખતના અભાણુ બેરાઓના કળ્યા હતા એ ઉપરાંત પુરૂશ પુરૂશે વચેના કળ્યા કે કાશ તે વખત ઉપરના પારસીઓમા ઓછા નહી હતા.”

પણ આજે સૌ મામલો ફેરવાઈ ગયો છે એમ ખુશાલીભરી રીતે આપણે જોઈએ છીએ અગાઉની હીંદુ એસ્લામી તરી-
“બહેકેલા વાળ” કતો મી. કાચાજી જેવા યુનદા લખનારાઓ અને બોલનારાઓ જેવાઓની ભલી અસરોથી આપણા સ-
 સારમાંથી દુર અને બાતેલ થવા પામી છે એવણી નોવેલો આજેખી ભારે હોશ સહીત દરેક પારસી કુટુંબમા વચાય છે “રાસ્ત ગોકતાર” મા એવણે પ્રગટ કરેલા લખાણોથી પારસી સંસારના ઉપર આજે જે છાપ પડેલો આપણે જોઈએ છીએ તે તેમણે પાડ્યો હતો સુધારાના હીમાયતી હોવા છતાં કાચાજી “બહેકેલા વાળ” ને ધીક્કારનાર હતા. એવણે પોતાના દરેક નોવેલ યા લખાણોમા મધ્યમ પાચેના સુધારાની ચુસ્ત હેમામત કીધી હતી. હદબાહરના દાટેલા વીચારોથી અને શુંડી ડેળવણીથી સંસારમા નાશના કીડાઓ જનમ લે છે એમ તેમને ખબર

હતી તેથીજ તેઓએ સાવધાન રહીને પોતાના લખાણો અને ભાષણોમા બહુ સરસ રીતે સસારની રચના ઉપર વીચારો દર્શાવ્યા હતા. આજે આપણુ જે સુખી કુટુંબી હોય તેનું ચીત્ર લખએ અને કાષ્ઠાણએ પોતે વરસો પહેલા પારસી સસારનું પોતાની નોવેલોમા ચીત્ર દોરયુ હતુ તે લખએ તો તે જરોબર સરખા ઉતરે એ બતાવે છે કે તેવણુમા અગાઉથી બવીશ્ય જોવાની શક્તી કેટલા મોટા પ્રમાણુમા હતી. કાષ્ઠાણના લખાણુમા ડોમબી પાત્ર આજે જેને આપણે બહેકેલા વાળની ઉપમા આપે છીએ તેવુ જણાતુ નથી. સુધારો, મજબુત મનનો સુધારો અને મધ્યમ પાયેનો સુધારો આ સંપુનો કાષ્ઠાણના હોલમારક સમાન હતા.

અગાઉ ૧૮૫૦ પહેલા સ્ત્રી કેળવણી જેવુ કશુ હતુ નહી મોટે ધરના બેરાઓ થોડુ ધણુ ખાનગી યુરોપીઅન શિક્ષકો સ્ત્રી કેળવણીની જાણ પાસે કેળવણી લેતા, દાખલા તરીકે પહેલા સર જમશેદજીના પીરોજબાઈ, માણેકજી ખરશેદજીના છોકરીઓ વીજેરે તે બાદ થોડાક પારસી એલફીનસ્ટોનબનો પારસી છોકરીઓને ઇંગ્લેન્ડ કેળવણી આપનારા ખાનગી વરઓ કહાડયા હતા, જેનો પારસી કન્યાઓએ બહુ લાભ લીધો હતો ત્યાર પછી રાહુનુમાય માઝદયસ્તાન સભાવાળા થોડાક પારસીઓ અને સુધરેલા હીંદુ યુરોપીઅનોએ મળીને રુડુડટસ લીટરરી સોસાયટી મારફતે સ્ત્રી કેળવણીની ગતીને ઝડપી બનાવી એમ કરતા કાષ્ઠાણ, સોરાબજી બગાલી, “માસ-તર સાહેબ” નવરોજી ફરદુનજી, બહમનજી મારતાર પ્રાફેસર વીજેરેના વખતમા સ્ત્રી કેળવણી સસારના સવાલોમા આગળ હરોળમા આવી રહી ૧૮૬૩ મા એ સવાલ બહુ જોશમેર ચરચાવા લાગ્યો બન્યુ એમ કે માણેકજી ખરશેદજી શરાફ જેઓ સ્ત્રી સુધારાના ચુસત હીમાયતી હતા તેઓએ પોતાના ભાવખલા ખાતેના બ મલામા એક નાને પાયે રકુલ ચલાવવા માડી. તેવણે કાબરાજી સાથે ગોઠવણુ કરીને કાષ્ઠાણને રાસ્ત ગોઠતારમા આ વીશ્ય ઉપર જોશબર લખાણુ કરવા જણાવ્યુ. કાબરાજીએ પોતાની જબરી કલમકશીના જોરથી સવાલ ચરચાવ્યો અને અતે માણેકજી ખરશેદજી પાસે જબર ફંડ બેગુ થઇ ગયુ. જેઓ સ્ત્રી કેળવ-

હીના વીરોધીઓ હતા તથી હીમાયતી થઇ પડ્યા. એમ કરતા માણેક-
જીએ એલેક્ઝાન્ડરા ગરલસ રકુલ મેદાનની સામે કાઢી અને પુષ્કળ
છોકરીઓ શીખવા આવવા લાગી આ સ્ત્રી કેળવણીના મારગમાં પહેલ-
વહેલુ પગથીઈ હતુ આ રીતે માણેકજી ખરશેદજી અને કાબરાજીના
પ્રયત્નો સફળ થયા એલેક્ઝાન્ડરા રકુલ કાબરાજીના જીદગીના છેડા
સુધી એવણની માનીતી હતી એટલેથી ખતમ થયુ ન હતુ પણ કાબરા-
જીએ સ્ત્રી યોધ નામનું પત્ર કઢીને તેથી વધુ સેવા સ્ત્રીઓની બજાવી
હતી જે તેમણે લગભગ ચાર દાહેકા સુધી ચલાવ્યુ હતુ સ્ત્રી યોધ દરેક
ઘેરેઘેર વાચવા લાયક પત્રો પત્ર ચર્મ પડ્યુ હતુ અને સ્ત્રીઓને બુદ્ધીના
મારગે ચલાવવામાં તે સામર્થ્યવાન થઇ પડ્યુ હતુ આજેથી જોકે તે કબુ-
જીરાના નામને દીપાયમાન રાખવા ઘટતા આકારમાં બાહેર પડ્યુ રહે છે
તેપણુ તેણે ખરેખરી સેવા તો કાબરાજીના જમાનામાં બજાવી હતી કે જે
વખતે સ્ત્રીઓ અધકારમાં ગોચા ખાતી હતી તેમને તેવણે આ જ્ઞાનની
રોશનીથી બાહેર કાઢી હતી એજ રીતે જ્યારે પારસી સ્ત્રીઓ માટે
સુવાવડખાતુ કાઢવામાં આવ્યુ ત્યારે જીના વીચારવાળાઓની બારે ગુમ-
બેશ સામે એવણે કામની કૌસલીને સલામત રીતે હકારી કાઢી હતી
સ્વચ્છ સમાજના બધારણુ સબધી કાબરાજીના વીચારો ધણુ સાચા
તેમજ આગળ વધેલા હતા કે જેમાં સ્ત્રીઓના માનબધાં ભાગ સીવાય
તેઓ એમ માનતા હતા કે સસારની નીતી બહુ સુખી નીવડી શકે નહી
આ વીચારો ખરા હતા અને તેની સચાઈ સીધ કરવા માટે તેઓએ ધણુ
કીધુ હતુ તેમજ ધણુ સહન કર્યુ હતુ

આપણી પારસી કોમમાં મી. કાબરાજી જેવા લખનાર બાગ્યેજ પેદા
પડ્યા હશે, અને પડશે તેવણુ એક લેખક તરીકેજ
મી. કાબરાજી જનમ પામ્યા હતા, જેને પરીણામે તેવણુ પોતાની
એક વારતાનવેશ. ભાષા એટલે પારસી યુજરાતીમાં અતી મોહ પમાડે
એવી વારતાઓ રચી છે તેવણુ જોકે વારતાના મુળ પાયાઓ બીજી
ભાષાની થોપડીઓ જેવી કે અંગ્રેજી વીગેરે ઉપરથી લેતા, પણ તે વારતા-
ઓને એવી સીકતથી, અને આપણા પારસી સસારને બધેએતી આવે

એની રીને ગુજરાતીમા રચતા, કે ખરી વારતા એટલે તે અસલ વારતાને
પણુ ઝાખ લાગે.

શુદ્ધી ગરીબ, દારાશાના, મીડી મીડી, ચાલીસ હજારનો ચાનજી વગેરે
વારતાઓ એવી તો સરસ રવેશે રજુ થયલી છે કે જેને માટે એમત હોષ
શકેજ નહી પારસી કોમને કેટલાક ચરવાતા મુખ્ય સવાલો જેવા કે પારસી
બાનુઓની કપડા સજવામા તેમજ ધરખાર ચલાવવામા દદબાહેરની
પ્રીતીયારી બચ્ચાઓની માબાપ તરફની નાતાખેદારી, સ્ત્રીઓની અભણતા
વીગેરે સવાલો તેઓ એવી સીધતથી પોતાના લખાણમા લાવી તે ઉપર
અસરકારક લખાણો કરતા કે તેટલા માટેજ ચોપડીઓ વાચવાલા-
યક જાણે થઇ પડી છે વળી તેવીજ રીતે સારી સ્ત્રીઓ, ડહાપણવાળી
દીકરીઓ, સુખસ પન્નવાળા કુટુંબોથી એક કોમને કેટલો ફાયદો થવા
પામે છે, તેના દાખલા આપણને તવાણની એકેએક ચોપડીઓમાથી મળી
આવે છે એવજીની લખાણની ઢપ સાદી મોડુ પમાડે એવી અને સરળ છે.
વાચનારનુ મન હરી લે. તેવી ચોપડીઓ પારસી ગુજરાતીમા મી० ૧૫-
રાજીએ લખી છે એવજી કાંઈ પૈસા પેદા કરવાના મતવબથી ચોપડીઓ
નથી લખી પણ એક લેખક તરીકેના શોખને ખાતર, અને તેથી વધારે
પોતાની પારસી કોમની બહેતરી ખાતરજ ધડો લેવા લાયક ચોપડીઓ
એવજી લખી છે આજના ધણાક દુક બડોળ્યા લખનારાઓ, જેઓ
ક્ષેપકોના નામને પણ શરમાવે તેવી ભાષા તેમજ દમ વગરના પલોટો
સાથે વારતાઓ રજુ કરે છે, તેઓને મી० કામરાજીની વારતાઓ ખરેજ
ધડો આપે છે મી० કામરાજી કાંઈ લખોપતી નહતા. તોપણ તેવજીને
પૈસાની ઝાઝી તુબાજ નહતી તેથીજ કરીને તેવજીના લખાણો એટલા
સ્વતંત્ર, સસાર સુધારાની હીમાયત કરનારા અને હીમતવાન હતા તેવ-
જીની વારતાઓમા “ દારાશાના ” ની વારતા ઉપલ નખરે આવે છે. એ
રસીની ચોપડીમા મી० કામરાજીએ લગભગ પોતાનાજ સુખી ધરનો
સ સાર ચીતાર્યો છે

વળી એવજીની વારતાઓની બીજી ખુખી તો એ છે કે જે જગ્યાઓ
તેવજી પોતાની વારતાઓમા ચીતારી છે. તે આપણી કોમને બધેએસી

આવે એવીજ છે એટલે કે નજદીકની જગ્યાઓ એવી કે અમદાવાદ, પટણા કોસખા, વલસાડ, અદેરી વગેરેના નામો આપણા વાચકોમાં આવે છે, કે જ્યાં સાધારણ રીતે પારસી કોમ ઝાઝી વસેલી છે.

મીં કાબરાજીના લખાણો અંગ્રેજીમાં ડીકનસના લખાણોને ધણી મળતા આવે છે એકે એવણની ધણીખરી ચોપડીઓ જેવા કે 'શુલી ગરીબ' 'દારાશાના' વગેરેના પસોટ ઇંગ્રેજ ખાનુ લેખક મીસીસ હેનરી વુડની વારતાઓ ઉપન્યાસ રચાયેલા છે ડીકનસ પણ પોતાની વારતાઓમાં ટાલુકા, દુયકા, સરળ ભાષા, આનંદ આપનારા લખાણો વીશે અતી પોતાની કોમમાં વખણાઈ ગયો છે તેવીજ દબ મીં કાબરાજીની પણ છે જ નેની અવલોકન શક્તિ, જ નેના ટાલુકા દુયકા, જ નેનો નાટ્યો શોખ વગેરે ધણીજ મળતુ આવે છે વળી જે રોજે ડીકનસ મરણ પામ્યો, તેજ રોગ મીં કાબરાજીને પણ જીવલણ નીવડ્યો, અને એઉના મરણ વેળાએ તેઓ ચાલુ લખતા હતા તે વારતા અધુરી પડી ગઈ જેમ એ એમાં મળતાપણુ હટુ તેમ એ એમાં તફાવત પણ હતો જ્યારે ડીકનસને તેની કોમ લખાણુમાં અતી ઉનેજન આપતી ત્યારે મીં કાબરાજીને તેવીજ રીતે વખાણુવામાં તેમની કોમ અતી પછાત હતી પણ સારા કામોનો સુવાસ કદી છુપો રહેતોજ નથી તેની રીતે મીં કાબરાજીના લખાણો આજે તો શુદ્ધ પણ જ્ઞાસુધી ગુજરાતી ભાષા હયાત રહેશે ત્યાસુધી એવણના લખાણુ કાયમ રહેશે એમાં કાંઈ શક નથી

કાબ્રાજી માત્ર એાલી યા લખીને એસી રહે એવા નહોતા પણ પોને જે સુધારા માટે હિમાયક કરતા હતા તેને અમલમાં કાબ્રાજીએ ખજા પણુ મુકતા હતા સોથી પહેલો સુધારો તેવણે બેલી કોમસવા પોતાના ધરથીજ શરૂ કરીધો હતો કે જ્યાં આગળ તેવણે પોતાના જગ્યાઓને પુરતી રીતે ડેળવણી આપી હતી અને સસારના સારે મારગે આગળ વધાર્યા હતા ત્યારજા પોતાની કોમના ધરમમાં ઝનુની અને વહેમી રસમો જે દાખલ થઈ હતી જેવી કે ધતરમ તરની વીધા, જીતપલીદપર એતેકાદ વીઝેરે, તે સામે લડત ચલાવી તેના વીચારે કોમમાંથી નાબુદ કર્યા હતા જરથોસ્તી રોજ માહની ગણત્રી જીલખરેલી છે એમ જણાની તેને શુધ્ધ બનાવવા સારૂ માટી જીમખેશો ઉપાડી હતી.

સ્વાન, તન અને મનની જરથોસ્તી મજહબ મુજબ પાકીઝગી કેવી હોય
 શકે તે કાષ્ટાણએ પોતાના સાહીત્યમાં જોટલું વહેવાર રીતે શીખવ્યું છે
 તેટલું બીજા કોઈથી સુધારકે કીધું હોય તેમ જણાતું નથી લગનમાં
 રીતની બીજા માગવાના સવાલ સામે જીમ્પેશ ચલાવનારાઓમાં કાષ્ટાણ
 પહેલા હતા એક ઠેકાણે મરહુમ ખાનખહાદુર યમનજી પટેલ વાજપી
 વીલાપ કરે છે કે, “મી. કાષ્ટાણ જતા રહ્યા છે છે આજે પોતાની કામના
 બલા માટે દાઝ રાખનાર પારસી બચે તેમનું સસારી કામ ચાલુ
 રાખવાને ?”

દસ્તુર ડે। જમાસ્પજી જમાસ્પઆશાના.

પારસીઓમાં જે નામાકીત અને પરહીજગાર ધરમગુરુઓ થઇ ગયા
 છે તેઓમાં દસ્તુરજી સાહેબ દસ્તુર ડે. જમાસ્પજી જમાસ્પઆશાનાનું
 મોતેખર નામ બહુ પવીત્ર અને જાણીતું છે તેવણુ સાહેબ જરથોસ્તી
 ધરમ ઉપર એતેકાદ વધરાવનારી મડળીના એક આગેવાન અને
 રાહબર હતા

એક કામનું મહત્ત્વ માત્ર તેના પદસાદાર વરગ યા તેના સાહસીક
 વેપારી વરગ કે તેના શીખેલા પદેલા વરગથીજ
 દસ્તુર સાહેબોનો નથી બનતી, પરંતુ તેની સાથે કામનો મુજ
 ૧ લે। દરજજે કાઠો જે કુળવણી, ધરમ, ઇત્યાદી લેખાબ છે
 તેની પણ મજબુતાઈ અને ચીવટાઈ જોઈએ છે એ રીતે કામના જે
 આચરવનો, દસ્તુર દાવરો થઇ ગયા કે જેમને લીધે આજે વસો થઇ
 ગયા છે છતાં પારસી ટોળાનો ગજહબ આ ધરતી ઉપર રહી શક્યો છે
 તેઓ પણ કામની મજબુતાઈ અને કીરતી જળવી રાખનારા, તે કીરતી-
 ની અદર વધારો કરનારા તેમજ કામને જરથોસ્તી રાહ ઉપર દોરવી
 રાખનારા તરીકે તેમની પીછાણુ કરવી ધટે છે એવા દસ્તુર દાવરો
 આપણી વચ્ચે કાઈ જોઈની સખયામાં થઇ ગયા નથી પણ આજે તેમની
 કોઈ યાદ કરતું નથી સીવાય કે તેમના નામ અમુક બહુતર ગણતરમાં
 લેવાય છે તેજ દસ્તુરો વીશે એક બહુજ હલકી કીસમનો વીચાર આપ-
 ણુમાં પેવજ થઇ ગયો છે કે તેઓ પદેલ કહેલ હતા નહીં અને છે નહીં
 માટે તેઓ કામની રાહબરી કરનારા તરીકે પોતાનો દાવો રજુ કરી
 શકતા નથી, તેઓ જ્ઞાન સપાઈન કરી શક્યા નહોતા એટલે તે જ્ઞાન
 આપવાને નાલાયક હતા

બેશક, કામનો ધરમશુર વરગ બણેલો, ડાહ્યો અને રચાણો હોય તો
 કામનો થજમાન થા બહેદીન વરગ ખરે રસ્તે ઉતરી
 બહેદીનોની શકે પણ પારસીઓ વચ્ચે કમભાગ્યે અમુક સંજોગો
 ફરજ વચ્ચે કામનો ધરમશુર વરગ ઉતરતોજ રહ્યો અને
 આજે તે એવી પકતીએ આવી ઉભો છે કે જ્યારે કામના ચઢતા થા ઉત-
 રતા વરગો તેઓ ઉપર કરો પણ વીશ્વાસ ધરાવવા ચાહતા નથી અને
 તેઓમા જ્ઞાન છે થા નહી તેની કશી પણ પીછાણ કરતા નથી દસ્તુર
 દાવરો થા મુબદોને ધણી હલકી પકતી ઉપર ઉતારી પાડવામા આવ્યા
 છે તેઓ કને એવુ કામ કરાવવામા આવે છે કે જે તેઓના ધધાધાપાને
 અનુરતું હોય નહી વખતના સંજોગોને લીધે તેઓ બેશક, જ્ઞાનમા તેમજ
 કેટલેક અંશે જોમ્મએ તો પોતાની ચાલચલણમા પણ પુરાણા મુબદો
 જેવા નથી એ વીના શકે માનય રાખી શકાય, પણ તેથી તેઓનો ફર-
 જજો હલકા લેખવે થા જે દરજ્જા ઉપર તેઓ હોય તે ઉપરથી તેમને
 હરેક કીસમે ઉતારી પાડવા એ નામુનાસેય છે એવી હાલતમા બહેદીન
 વરગે મદદગાર થઇને એ આપણા બધા બાઇઓની હાલત સુધારવા
 પ્રયત્ન કરવો જોઇએ છે તેઓ આપણા વડીલ અને મુરખી બાઇઓજ
 છે અને જો જમાનાની ગીરદેશને લીધે તેઓ આજે જે દશાએ છે તે
 દશાએ પહોચ્યા હોય તો આપણને છાજતુ છે કે આપણે તેઓના દસત-
 ગીર થઇને તેમને ઉચ સ્થિતીએ આણવાની ધટતી કોશીશ કરવી

દસ્તુરો કે મુબદોની ટેકડી કરવી, તેમને માટે કીસમ કીસમના હલકા
 નામો ઉચારવા અને તેમના ધધા માટે ઉતરતા
 દસ્તુર દાવરો નહી પ્રકારના વચનો કાઢવા એમા બહેદીન વરગ
 હોત તો શુ થાત ? કશુ શોભાભરચુ તો કરતોજ નથી, સાચુ એમાથી
 એમ અનેવા પામે છે કે કામનો ઉધરતો વરગ પોતાના મજહુબ તરફ
 બેઇમાનીની લાગણી સહીત જોતો થાય છે કામનો સમારી તાળો કે
 જેની રચના ધરમના મીજાન ઉપરજ રહેલી છે તે બહે'કનો જાય છે અને
 ધર સસારીમા થા બાહેર કામનુ ઇમાન ખીમરવત અને ખીહયા બનતું
 જાય છે કેટલાક બાઇઓ શીખીને વધતું જ્ઞાન સપાદન કરેછે તો એટલા

ગર્વિષ્ટ અને અભીમાની બનતા જાય છે કે તેઓ એમ માનતા જણાય છે કે ધરમ, મજહબ અને દીનને લગતું સરવે બડાળ તેઓમાજ આવી ગયું છે

જ્ઞાનથી ડહાપણ વધારવાને બદલે અહંકાર ખીલે છે અને એવા બણે-
 જ્ઞાન અને એતેકાદ ળા બહેદીનો કરતા વીના ડરે આપણે જણાવીશું કે
 એતેકાદ ઓછા પટેલા પણ પોતાના ધરમ ઉપર પુરણ એતેકાદ
 ધરાવન રા મુખેદે અને દસ્તુરો વધારે સારા રાહબર
 થઈ પડશે ધરમગુરુઓમાથી ઇમાન ઓછુ થયું નથી પણ તેઓમા જ્ઞાન
 કમતી છે જ્યારે બહેદીનોમા જ્ઞાન ઓછુ છે ઉપરાંત ઇમાન ડામડોલ છે
 ઇમાન આવી હાલતમાં હોય અને પછી ગમે એટલું જ્ઞાનખી હોય તો
 તેના પરીણામો સારા નથીજ નીવડતા ધરમની જાલવણી એતેકાદ સાથે
 જોડાયેલી છે માટે જેઓ એતેકાદ રાખીને પોતાનું કામ કરે તે જેઓ માત્ર
 જ્ઞાનના પ્રકાશથીજ દોરાય તેમના કરતા ચઢીઆતી પકતીએજ છે જો
 જીગર ખીલ્યું હોય તો મનની ખીલવણીની ઝાઝી પરવા નથી આ રીતે
 આપણા પુરાણા દસ્તુરોએ પોતાના જીગરની અદર ઝરયોસ્તી મજહબની
 જાળવણી કરી રાખી છે, જો તેની સાથે તેમની અદર જ્ઞાનનો પણ
 પ્રકાશ ચાલુ પડ્યો હોત તો તેઓ આજે કામના દરેક વરગની ધરમ,
 સંસાર ઇત્યાદીની રાહબરી કરી શકત, પણ તેઓએ એમ ચાલુ રાખ્યું
 નહીં અને બેહદીન વરગે તે ઉપર વીશેષ લક્ષ આપ્યું નહીં આથી ધરમ-
 ગુરુનો ટોળા વધુ ને વધુ ઉતરતો બનતો ચાલ્યો

પણ ઉપર કહેલા ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે ધરમગુરુ ટોળું
 સદતર અજ્ઞાન હતું કારણ કે જ્યારે ઇરાનથી
 આગળના કેટલાક હીંદુભાઈઓના રક્ષણ હેઠળ આ દેશમા આવીને
 મહાન દસતુર દાવરો વસવાટ કર્યો ત્યારે મજહબને લગતો એતેકાદ
 અને જ્ઞાન જે મુળ વતનથી લઈ આવ્યા હતા તેણે અમુક એવા ધરમ-
 ગુરુઓમા વસવાટ કર્યો હતો કે તેમણે કામની એકદર જાળવણીની
 અદર પોતાનો બજાવન હીસસો આપવાની મદદ કરી હતી એવા દસતુર
 દાવરોમા મોખેદ શાહપુર મોખેદ રામચાર દસતુર નેરયોસ ગ વલલ વાગે-
 રેના નામ અગર તરીકે મેળાય છે એ સરવેસ મુજરાતના જુદા જુદા

સ્થતોમા આતશબહેરામને પથરાવયા હતા. સબળુ, ઉદવાડા, સુરત, ભરૂચ વીગેરેના પવીત્ર સ્થલો આજે તેઓએ જે ચેરાગ રોશન કર્યો હતો તેને આભારી છે ત્યારબાદ અકબર શાહ અને બીજા મોગલ રાજાઓના વખતમા જે કેટલાક દસ્તુર દાવરો થઈ ગયા તેઓમા મેહેરજીરાણા દસ્તુર જામાસ વીગેરેના અમુત્ય નામો અને કામો જોવામા આવે છે પાછળથી જ્યારે સુરતથી મુબઈ વીગેરે સ્થળે આવીને પારસીઓ વસ્વાટ કરવા લાગ્યા તે વખતે તેજ ગુરૂઓએ તેમને ધરમ અને કરમનો સારો મારગ દેખાડ્યો હતો અને તે અમર નામોમા દસ્તુર ચગા આશા, કાવસ રતમ જલાલ કે જેવળુ કદમી પથના વડા તરીકે, ધનજીશાહ મનજીશાહના ખરચે ધરન સુધી જઈ આવી તે પુરાણી મઝદયસની તરીકનો શુ છે અને તે પારસીઓએ અત્રે કેમ પાળવી જોઈએ તે વીશે મુબઈ બાબુએ વસેલા પારસીઓ વચ્ચે પ્રકાશ નાખ્યો હતો, એમના બેટા મુદ્દાણીરોઝ કે જેઓ પાછળથી મુબઈના ગવર્નરના શીક્ષક હતા અને છેવટે દસ્તુરજી જામારપઆસાના વીગેરે જેવા માહુતમાઓ થઈ ગયા કે જેમના નામોથી ધરમગુરૂ વરગ ગોયા દીપાયમાન બને છે જે કોમમા એવા નર જનમયા હોય તે કોમના ધરમગુરૂ માટે કામપણુ રવેશે નીરાશ રહેવું નામુના-સેય છે

દસ્તુર જામારપઆસાનો વશવેળો ધણા પુરાણા કાળથી મોબેદ શાપુરની એલાદથી ઉતરી આવેલા નેરીયોસગ ધવ-
 દસ્તુર જામા- લના નખીરા એરવદ રાણુના નખીરા ફરેદુનજી
 સપઆસા સુખલાજીથી ઉતરી આવેલા હતા એરવદ આસાજી
 ફરેદુનજી નવસારીમા એક ઉત્તમ તાલીમ પામેલા મુબેદ થઈ ગયા હતા. એરવદ આસાજીના સઉથી નાના બેટા તે જામારપઆસાના જેઓ નવ-સારીમા ૧૬૯૩ ના સાલમા જનમયા હતા, એવળુ બાળપણથીજ ધણા બાહોશ અને ચાલાક હતા અને અવસ્તા ઉપરાત સસકરતનો પણ બારે અભયામ ધરાવતા હતા તે વખતે નજુમી, હકીમુ, રમલ જ્યોતીષી વગેરેના એકમ દસ્તુરોમા ઝાઝો જાયજ હતો એટલે તેમાથી દસ્તુર પ્રવીન થયા હતા પૈતાના ધધા ઉપરાત એ હુનરથી એવળુને મદદગાર થઈ પડ્યો હતો ભરૂચ અને નવસારી વચ્ચે એવળુ આવજી કરતા હતા અને

એ બાળુના પારસીઓને તેવજી ધરમની રાહબરીનો લાભ આપતા હતા. તે વખતના મોગલ શેહેનશાહ મહેમુદશાહે પણ એવજીની તાલીમને અનુસરતું એવજીને ધટ્ટુ માન આપ્યું હતું. અગાઉ જ્યારેથી ધરમ સત્ય ધી કાષ્ઠ ગુચવાડે પડતો ત્યારે અત્રેના દસતુરો ખુદ ધરિન વતન સુધી કેટલાક કાસદો મોકલતા અને તેઓ મારફતે દરેક મુશ્કેલીનો ફડચો કરાવતા. એવી રીતે દસ્તુર જમારપઆસાનાએ ધરિન વતનથી ૧૨) સવાલો પુછાવી મંગાવ્યા હતા જે પાછળથી એવજી રેવાયતના રૂપમાં બાહેર પાડ્યા હતા, તેની સાથે તેના જવાબોથી આપવામાં આવ્યા છે

આપણા ધરમગુરુઓપર પહેલા ખુદ આપણી તરફથીજ એટલા હાદેસા પડતા હતા કે કેટલીક વખતે તેઓને બહુ બારીક જમારપઆસાના ઉપર હાદેસા હાલતમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું એવી રીતે દસ્તુર જમારપ આસાનાનેથી પસાર થવું પડ્યું હતું દસ્તુરજી અબ્યાસથી એતેકાદમાં રોશની લાવી શક્યા હતા, આથી તેઓએ ફતવો બહેર કીધો કે રવાનના પગ લાખા રાખવા અને રવાનને પદાન બાધવું આ ઉપરથી સુરતના મોએદો ઉશકેરાયા, ધરિન કાસદો દોડાવવામાં આવ્યા કે એ બાબેનો તેઓ શો ફડચો આપે છે જવાબ ઉલટો આવ્યો કે તરતજ દસ્તુરજીએ પોતાનો વીચારથી ફેરવ્યો કે રવાનને પદાન બાધવું નહીં, ત્યારે એવા પોતાના પ્રમાણીકપણાને લીધે નવસારીવાસીઓ એવજી સામે રીઝ્યા અને એવજીને બહુ હયરાન કીધા એ ઉપરથી દસ્તુરજીએ ભરૂચ ખાતે ઉઠાગરી કરવા માઠી ત્યારે નવસારીવાસીઓ ચોક્યા અને બહુજ સમજાવટ કર્યા પછી દસ્તુરજી પાછા નવસારીમાંજ રહ્યા અને ઘણો ખરો વખત વીધા અબ્યાસમાંજ કાઢ્યો હતો એવજીને ગાયકવાડ સરકારે જમીનની અને નઝરાણાની ભેટ સોગાદ કીધી હતી એવજીની સાથવાળાઓમાં દસ્તુર દારાબ પહાલજી દસ્તુર જમશેદજી મહેરજી રાણા, દેશાધ ખુરશીદજી તહેમુરસજી અને માનવત દાદાભાઈ નવરોજીના નામીયા વડવા એરવદ મહેરનોશજી દોરડી જેવા નરો સ્થળ ગયા હતા એવજીની પછી આવનારા એવજીના જયનશીનોમાં દસ્તુર જમશેદજી જમારપજી, દસ્તુર જમારપજી એદલજી, સરદાર દસ્તુર નોશરવાનજી જમારપજી, એરવદ બેહમનજી દસ્તુર જમારપજી અને સર-

દાર દસ્તુર ડોક્ટર હુશ ગ જામારપણ સી. આઈ ઈ જેવા નામીયા દસ્તુર સાહેબો યઈ ગમા હતા જેમ પહેલા હીંદુ શાસ્ત્રીઓ અને એસલામી મોલ વીઓ સાથે તકરારો અને જીકકરોમા ઉતરીને દસ્તુર સાહેબો આપણા ધરમની જાલવણી કરતા હતા તેમ પાછળથી આવેલા આ દસ્તુરો વીલા-ચતના ઝોલમાઓ સાથે પત્રવ્યવહાર વીગેરે ચલાવીને માઝદયસની ધરમની બુલદી વધારતા હતા એ સરવમા દસ્તુરજી હુશ ગ જામારપણ બહુ નામદારી કરી ગયા હતા

ગયા સદીના છેલ્લા અડધા ભાગ દરમયાન જે પારસી કોમે કોષ્ટ મહાન ધરમગુરૂને જનમ આપ્યો હોય, જે કાઈખી દસ્તુર ડોક્ટર જામારપણ બજેલા સ્કોલરને સરવ પક્ષોમા માનીતા થઈ પડેલા દસ્તુરજીને આ દુનયાની ધરતી પર લાવવામા ફતેહ મેળવી હોય તો તે ધરમગુરૂ તે કોઈજ નહીં પણ દસ્તુર ડોક્ટર જામારપણ મીનોચેહરજી હતા એવળુના નામ અને કામની મોતેમગી એટલી બધી છે કે તે સરવે લખવું કેવળ અશક્ય છે અત્રે તેમજ જાતપરજાતો વચ્ચે અને પરદેશોમા પોતાની કાબેલિયતથી ઉચી પદવી મેલની અને ધરમ પાછળ શોધખોળ કરીને પોતાની જાદગીનું ગોવા સરવસવ કામને સંપુરદ કરી દેવું એ કાઈ સાધારણ પુરૂષોથી થઈ શકતું નથી અને તે અશક્ય કામ જે આજના તેમજ તેવણ પાછળ તરત થઈ ગયલા કાઈખી દસ્તુર દાવરે કામની એકમતી પામેલા ટેકા સહીત કરી શક્ય નથી

દસ્તુરજીના બાવા મીનોચેહરજીના પહેલા ધણીયાણી તે એરવદ સાપુ-રજી જામારપઆસાના દીકરી થાય એ જોડાએ દસ્તુરજીને જનમ અને હેરબદી દસ્તુરજી જામારપને તા. ૨૨ મી નવેમ્બર ૧૮૩૦ ને દીને જનમ આપ્યો હતો એવળુનો જનમ મુબઇ ખાતે થયો હતો અને જ્યારે ૧૨ વરસના નાના હતા ત્યારે પોતાના બાવા અને બપાવાની માનવત દેખરેખ હેઠળ નવસારી ખાતે હેરબદીને પદે પામ્યા હતા ત્યાર પછી ચાર વરસ સુધી બરખનુમ પાળીને ચોઝદાયગીરીનો ધધો એખતયાર કર્યો હતો ગુજરાતી તો સાધારણ નીશાળમા બંજુયા હતા, પણ પાછળથી સર જમશેદજીની રકુલમા અભ્યાસ વધાર્યો હતો અને પારસી તેમજ એસલામી ઝોલમાઓના હાથ

હેઠળ ફારસી ભાષાનો અભ્યાસ ખીલવયો, પાછળથી રામરઠ મનીની સ્કુલ જે બહુ ઘીકતી હતી ત્યાં એવણે અંગ્રેજોનો અભ્યાસ માડયો પણ તેજ વખતે સ્કુલમાં શીખતા એ પારસી વીદ્યારથીઓ અંગ્રેજ ધરમમાં વટલી જવાથી એવણના બાબાજીએ એમને સાથી ઉઠાડી મેલ્યા આ બનાવ તે ૩૦ વીસસન મીશનરીનાળે પ્રખ્યાત બનાવ હતો. સાર બાદ એવણે એક પડીતના હાથ હેઠલ સસ્કૃત શીખવા માડ્યું અને એમ કરીને આ નાના જવાને થોડીજ મુદતમાં તરેહવાર ભાષાઓનો જમાવ પોતાના મગજમાં ગોચા કીધો કે જે તેવણને પાછળથી બહુ ઉપયોગી થઈ પડ્યો હતો. દસ્તુર જમારપણ પોતાના આ અભ્યાસથી કામમાં ધીમે ધીમે જાણીતા થવા લાગ્યા.

જહુ તો પચીસેક વરસના એવણ હશે ને સર જમશેદજીની સ્કુલમાંજ એવણે ઝંઢ અવસ્તા ભણાવવા સર એક શીક્ષક ધધાની દાખલ રહ્યા અને જ્યારે પોતાના પીતાની જગ્યાએ શરૂઆત દસ્તુર નીમાયા ત્યારે શીક્ષકપણ છોડ્યું હતું, જે

એવણે ૧૮૬૧ માં કીધું હતું ૧૮૬૧ માં એવણે શહેનશાહી પથના વડા ધરમશુર તરીકે નીમાયા જે વખતે અનજુમન તરફથી શાલો બક્ષશ થઈ હતી અને માનપત્રો પીશ થયા હતા આ પછી એવણની કામી જ્ઞાતીની કારકીરદીની શુરૂઆત થાય છે શુરૂઆતમાં દસ્તુરજી “પારસી લો એસોસીએશન” માં ભાગ લેતા આપણને જણાય છે અગાઉ પારસી ધારા સંબંધી આપણી પચાસત તરફથી જુમએસ ચલાવવામાં આવી હતી તે પારસી તવારીખમાં સેનેરી હરફે કોતરાઈ રહેલી છે વારસા હીસ્સાને લગતી તકરારોમાં ખાસ કરીને માણેકજી નસરવાનજી પીટીટ, સોરાબજી શુરજી બગાલી અને નવરોજી ફરદુનજી કે જેઓએ પારસી ધારા મડળના સંબંધમાં સેક્રેટરીઓ તરીકે કામ બજાવ્યું હતું તેમની સાથે દસ્તુરજી જમારપણએ આપણા ધરમના સંબંધમાં તે સવાલ ઉપર ધણીક અમત્વની રાજની નાખી હતી કે જેથી મજકુર તકરારને ધરમ મારફતે ટેકા મળી શક્યો હતો આ ધારા મડળના પ્રતાપથી આજે આપણામાં વારસા હીસ્સાને લગતો તેમજ લગન અને તલાકને લગતો ફડચો થઈ શકે છે તે આપણે મેલવી શક્યા હતા દસ્તુરજીની સલાહ અને તેવ-

જુના ધારમીક વીચારો એ પ્રસંગને લગતા કેવા હતા તે વીચારીનેજ એમને આ મડળમાં એક આગેવાન ભાગ લેનારા તરીકે રીકારવામાં આવ્યા હતા ધારામડળનું કામ જ્યારે ખાસ કરીને ૧૮૬૫ અને ૧૮૭૦ ની વચ્ચે વધારે ઝડપ અને ઉમંગથી ચલાવવામાં આવ્યું હતું ત્યારે દસ્તુરજીની ધણીક સલાહો ફાયદાકારક થઈ પડી હતી લે. એસોસીએશન તરફથી ખુદ જ્યારે સરકારે જુબાની અને મત માગ્યા હતા ત્યારે દસ્તુરજીએ પોતાના મતનો જે પડઘો પડ્યો હતો તે ઉપર મોટી મદારત બાધવામાં આવી હતી અને વડા ભાઈની વીધવા ઓગત સાથે જો નાતર કરવામાં આવે તો તે ધરમ અને નીતીથી વીરધ છે એવું એવણે જણાવી સખત સડત ચલાવી હતી

દસ્તુરજી પોતાના મોતેબર પૈશાને અનુસરીને એક ખરેખર વીદવાન જીદગી ગુજારતા હતા, તે એ ઉપરથી જણાશે કે તેઓએ દસ્તુરજીની કાબેલ્યત મોટી સખ્યામાં ચોપડી, ચોપાનયા લખ્યા હતા એટલુંજ નહીં પણ બાપણો અને વાયજો પણ તેટલાજ આપયા હતા. એ આપણે પાછળથી જોઈશું. પણ તેમની ખરેખરી કાબેલ્યત તો તેમના સરકૃત, અવસ્તા ફારસી વીજેરે જખ્યાનમાં લખાયલા પુરાણા દસ્તાવેજો અને પુરાણા પુસ્તકો ઉકેલવામાં અને તે બાબે નવીજ રોશની કામ ઉપર નાખવામાં સમાયલી હતી એ મુજબ તેઓએ પોતાની લાઇબ્રેરીમાં કમયાબ અને અતી જુના દફતરો અને કીતાબોના જ ગી જમેલો બેગો કીધા હતા. કેટલીક કીતાબો તો ૫૦૦ થી ૬૦૦ વરસની જુની જેવી હતી.

જ્યારેબી કામના હીતને લગતા કાઇથી સવાલો બાહેર આવતા ત્યારે દસ્તુરજી સાહેબ ધણો આમળ પડતો ભાગ કામના સવાલોમાં લીધેલો ભાગ લેવાને ચુકતા નહી, તે પણ વળી પોતાના માન અને મરતબાને જાજતોજ લેતા દાખલા તરીકે ૧૮૭૦ મા કેટલીક પારસણો વેસ્યાઓ ખનવા બાહેર પડી હતી તો કામે બેચો આવાજ તે સામે ઉઠાવયો હતો અને દસ્તુરજીએ એક ચોપાનચુ લખીને તે સામે સખત જુમબેસ ચલાવી હતી. એ ચોપાનીઆનું નામ “ત્રેલ શેકન” એટલે “જનાકારીને તોડનાર” એ વતરોએ એવણે

બીજા ધણાક સવાલોમા ભાગ લઇ તે ઉપર વાયબે ડરતા કે તે ઉપર કલમ ચલાવતા “હકમાઝાયસમાન” નામનું ચોપાનયુ નીકલતું હતું તેમાં ધરમ અને સસારી બાબદો લખવામા એવણુને મુખ્ય હાથ હતો પણ સઠિથી અગત્યનું કોમી હીતનું કામ જે તેઓએ કરી બતાવયું હતું તે જરથોસ્તી ધરમ ઉપર એતેકાદ વધરાવનારી મડળી સ્થાપીને કીધું હતું, જે મારફતે એવણે પહુરેજગારીને લગતી વીગેરે નજીવાબેગ સરેહો અને વાયબે આપી હતી જે આજ સુધી મડળીના દફતરોમા જળવાઇ રહેલી છે

વળી મરહુમ દરેકમા એટલા તો માનીતા અને જાણીતા હતા, કે લગ-
 બગ દસ ઉપર અગીયારીઓ અને મુબઇના
 દસ્તુરજી સાહેબની આતશબહેરામો સેવણુનાજ હાથ નીચે પરથાવ-
 કોમઝિયતા-લાહોરમા વામા આવ્યા હતા અમલ લાહોરમા એક
 મળેલુ માન પણ અગીયારી નહી હોવાથી ત્યાની જુજ

૩. પારસી વસ્તીને હાડમારી બમવી પડતી હતી અને વસ્તી વધતા ત્યાના શ્રીમત શેઠયા શેઠ અરદેશર કુપરે એક અગીયારી બધાવી આપી, અને તેને પરથવાની કીયા કરી જવાની દસ્તુરજીને માગણી કરી તે મુજબ જ્યારે તેવણુ લાહોર ગયા ત્યારે રેલવેનો પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ ખાસ એવણુને રેવોઈના સ્ટેશન સુધી લેવા ગયો, એટલુંજ નહી પણ લાહોરના સ્ટેશન ઉપર કે જેણે અતી સરસ રીતે તોરણોથી શણગારવામા આવ્યું હતું, ત્યા ખાસ એક પોલીસની ટુકડી એવણુને માન આપવા ઉભી હતી ઈસ ૧૮૯૩ મા ૨૯ મી જુલાઇને દીને એ અગીયારીની કીયા ચર્ધ, જે વેળાએ શેઠ અરદેશરે એવણુને એક જ્ઞાળ ઓઢાડી હતી, જ્યારે પંજબની અનજુમને એવણુને પોતા તરફતી એક જુદી શાળ બેટ કરી પંજબના
૪. વડા દસ્તુર ડેડવયા અંજુમન તરફતી સંધળી હકીકત ધરાવતુ દસ્તુર જમારપની વખાણુની બરખુર એક માનપત્ર તેવણુને એનામત કરવામા આવ્યું હતું, જે વેળા મોટી ઝીલાફત પણ આપવામા આવી હતી એ પછી મુબઇ ખાતે કોઠની દરેહમરેહને સરખી કરાવી ત્યારે પણ આતશ રોશન કરવાની કીયા એવણુજ કરી હતી.

વળી સુરત મધેની “આગે પારસા” નામની અગીયારીની પરથવાની ક્રીયા એવણનાજ હાથ હેડળ કરવામા આવી હતી, તેજ સુરતમા અગીયારી વખતે એટલે તેજ દરમ્યાન એવણે સુરતમા ગુદા ગુદા ધરમી વીધયો ઉપર વાયજો આપી હતી એ ઉપરાત બચ્ચની નારીએલ વાળાની અગીયારીની ક્રીયા પણ એવણે કરી હતી, જે વખતે એવણને એક શાળ તેમજ માનપત્ર બચ્ચના પચાસતના ત્રસ્ટીઓ તરફથી આપવામા આવ્યુ હતુ વળી પોતાના મરણની થોડુક આગાઉ એજ શહેરમા સમયદુર વાળી દરેહમહેરની ક્રીયા એવણે કરી હતી.

૪. સ ૧૮૯૫મા રાજકોટના દોખમાનો તાણો પુરવાની ક્રીયા એવણ કરવાને પધારયા હતા, તે વેળાએ રટેશન ઉપર રાજકોટમા દોખમુ લોકોની ઠહ જમા થઇ હતી, તે ઉપરાત દીવાનનીજ ગાડીમા તેવણને શહેરમા લઇ જવામા આવ્યા હતા. તેવણને માનપત્ર તથા પરસ અને શાળ બેઠ કરવામા આવી હતી, પણ કમનસીબે મરકી તે વેળી ફાટી નીકળવાથી, તે વાત એટલે તાણો પુરવાની ક્રીયા ત્રણ વરસ સુધી લાગી જે પછી એવણની જીવગીની જોત યુગ્મઈ જવાથી એવણના જાએનશીને દસ્તુર કેમ્પસરૂએ, સાલ ૧૯૦૦મા કરી હતી.

૫ સ ૧૮૮૬ ની તા. ૨૩ મી મેને દીને મુબમના અનજીમનના આતશખહેરામનો પાયો નાખવાની ક્રીયા સુબમમાં અનજીમનજી આતશખહેરામ એજ અશો દસ્તુરને હાથે કરવામા આવી હતી જે વખતે એવણે ખાસ અવસર માટે રચેલી બે બદગી અતી સુદર હતી જેમા અહુરાની મદદ તેના અશો અમેસીસપ દોની પનાહ, અશો જરથોસ્તની રાહબરી સપેનતની આયા મહતીની જરદારત અહુરમઝદના પુત્ર આતશને જાળવવા માટે અરજ ગુજરી માગવામા આવી હતી પેહલા તો બદગી પુરી થયા પછી એજ આતશખેહરામની કમીટીના સેક્રેટરી શેઠ સોરાબજી બનશાએ પાવાના પથર ઉપરનો લેખ વાચી સબજાવયો હતો. એ ક્રીયા કોણે કરી હતી, કયા શહેરોના અનજીમનના તે પદસામાથી થઇ હતી, કોણે બાધી હતી, કયો સાલ, કોણનું રોજ હતુ, કોણુ ગવરનર અને વાઇસરોય

હતા કોણ કોણ મડળીના અધીકારીઓ હતા વીગેરેની હકીકત ગુજરાતી તેમજ ઈંગ્રેજીમાં ખુલાસા સમેત લખવામાં આવી હતી આ પછી પાંચે નાખવામાં આવ્યો જે પછી પાછી એવણે રચેલી બદલી રજુ કરી ક્રીયા ખલાસ થયેલી જણાવી હતી જશનની ક્રીયા પછી અનજીમને એવણે એક શાળ પહેરાવી વડા દસ્તુર જાહેર કર્યા એ સંધ્યાનું બપોલ દખલ હાજરાબાદવાળા મરહુમ શાએર પેશોતન મુનશી રસીકી ભાષામાં લખી ગયા છે

આ પછી કમીટીના વડા શેઠ જીવભાઈ શેઠનાએ આતશબેહરામને ખુલ્લુ મુકેલું જાહેર કર્યું, જે પછી સેક્રેટરી મી. બનશાએ અનુમતિ પત્ર વાંચ્યું જે બાદ દસ્તુર જમાસપણે એ અવસરને બર વીવેચન કર્યું આ પછી અનજીમન તરફની મળીને એજ બાબતશાળી દસ્તુરજીને જુદે જુદે ઠેકાણેથી લગભગ સાઠ શાળો પેહરાવવામાં આવી, પારસી પચાયત તરફથી શાળ પેહરાવવામાં આવી તે વેળા તેના સેક્રેટરી સમશુલ્ક-એલમા એરવં જીવણ જમશેદજી મોદીએ પચાયત તરફનો એક જુદો ખુલાસાપત્ર વાંચી સભાવાચો હતો નવા આતશબેહરામની કમીટી તરફનું માનપત્ર આપતી વેળા ૩૧૦૦૧ ની પરસ પણ સાથે ભેટ કરવામાં આવી હતી મુબઈની અનુમતિ તરફના માનપત્ર વેળાએ ૩ ૧૦૭૪ ની પરસ ભેટ કરવામાં આવી હતી આ રીતે દસ્તુર જમાસપણ કેટલું માન ભોગવતા અને કેવો દરજ્જો પારસી કોમમાં ધરાવતા તે માટે વાચનારની ખાતરી કરવા ઉપલબ્ધ બસ થઈ

દસ્તુરજી સાહેબે કેટલાક અગત્યના ગ્રંથો રચી યુરોપ, અમેરીકા અને હિંદના વીદવાન મડળોને પોતાની વીદવતાની સાબેતી પુરી પાડી છે. એવણે “રદીએ ફરમાને દીન,” “જહશકન,” “પાસોગે નીર ગે ઝમીને દીનાન” ખુરદેહ અવરતા સુધ જોડણીમાં વીગેરે ચોપડી ચોપાનયા છપાવી પ્રગટ કર્યા હતા વળી આઠ વાચજોનો સંગ્રહ, તથા “સધર બેહરે નખીલ”નો ગુજરાતી તરજુમો પુસ્તકજી નોટ સાથે છપાવી બાહેર પાડ્યો હતો વળી તે વીશે પ્રોફેસર હારમેસ્ટેટર, તેમજ પ્રોફેસર પેસતરમારડ વીગેરેએ ધણા સારા મત ઉચાર્યા હતા એવણે ૧૮૬૫

મા “પારસી ચીફ મેન્નિમેનીયલ કોર્ટ”ના એક ડેલીગેટ નેમયા હતા. ૧૮૮૪ મા એવણુને માર્કટર ઓફ આર્ટસની અને ડોન્ટર ઓફ શીલો-સોશીની માનવ તી પદવી આપી, ફરુરજીની પહેલની ભાષાની કાબેલ્યતની કદરનામી કરી જરમનીની તથુમીનગત યુનીવર્સીટીએ નવાજયા હતા. આએ સનદ લેટીન ભાષામા છે. જેનો તરજુમો અગ્રેજીમા નીચે પ્રમાણે છે —

“May God the Almighty bestow his blessings upon the following document —

In confirmity with the will of his majesty Charles king of Wurtemberg, with the permission of Lord Henry of Dogenkøb, Professor of Roman Law, Chancellor of the University of Jubingen, and of Lord Gustair of Kemelin, Professor of Political Economy, Vice Chancellor, and with the consent of Sir Hermam Alfred, L B, of Gutshmid Professor of History, Dean of the Philosophical Faculty, the Philosophical Faculty of the University of Tubingen is pleased to confer upon the very distinguished and learned Scholar Jamaspjee Minocherjee Jamasp Assana Esq High Priest of the Parsees of Bombay, the honorary degrees of Doctor of Philosophy and Master of the Fine Arts, in consideration of his great merits in Pehlvi literature as well as of the liberal merit which he displayed in forwarding to our Colleagues a great number of valuable Avesta Mss, not accessible since then to scholars. By this document all rights and privileges connected with the degree of Doctor are granted to him

Tubingen the 8th day of January 1884, under the seal of the Faculty of Philosopher (signed) Kennam Alfred, L. B., Gutshmid Dean of Philoso phical Faculty

૧૮૬૨ મા એવણુને લગનની મોતેખરી જાળવનારી મહાણીના નામજ સરનશીન ઠેરવયા હતા ૪૦ સં ૧૮૮૩ મા ચીકાગોમા ભરાયલી ' ધન- ઠરનેશનલ રીલીજયસ પારલામેટમા " ખેસવાનું એવણુને ઇજન આવયુ હતુ અને તે કારોબાર મહાણીના એક સભાસદ એવણુને ઠેરવવામા આવ્યા હતા એ કોનગ્રેસના અહેનાલના પહેલા દફતરમા પ્રો. ખેરોએ એવણુની જામજ વખાણુ કરી છે એવણે કાંઈક નહી તો લગભગ એકસો ઉપર વાયજે જુદે જુદે ઠેકાણે આપી હતી જે ખરી સાબળવા લાયકજ હતી ૪૦ સં ૧૮૭૦ ને તા. ૧૭ મી મારચને દીને એવણુ જાતે મહારાણીના વડા દીકરા ડયુકને જદમા લખેલો દુઆનો કસીદો બેટ કરયો હતો એ ઉપરાત આપણા મરહુમ રાજા એડવરડ સીક પડયા હતા, ત્યારે અને સારા થયા હતા ત્યારે અને લોરડમેથોનુ ખુન થયુ હતુ ત્યારે સભા અને જશનો એવણુનાજ પ્રમુખપણા હેઠળ થયા હતા એક વેળા કોઈ નીચ લોકોએ એવણુને પાડી નાખવાની કોશીશ કરી હતી પાછળથી પકડાતા એજ ઉમદા ખવામના દસ્તુરએ તેઓને માફ કરયા હતા

મહારાણીજની ડાયમડ જુમીલી વેળાએ પણ એજ દસ્તુરએ હાથથી લખાયલો દુઆનો કસીદો મોકલવામા આવયો હતો એ મુજબ એ મરહુમ દસ્તુરજ પોતાની લગભગ સાઠાઈ દાહેડાની હાથયાતી દરમ્યાન અતી માન ભોગવી એવણુ ૪૦ સં ૧૮૮૮ મા યાને ૧૨૬૮ યજ્ઞદેઝર- દીના સાલમા પુલ જુગર થયા હતા જે વખતે ખરેજ આખા મુખઈ શહેરે એવણુની ખોટનો ગમ કરયો હતો અને દેશપરદેશથી મોટા વીદ- વાનો અને સંકલશોએ દીલાસાપત્રો અત્રે રવાના કરયા હતા તેમજ અત્રેના અને વીલાયતના પત્રોએ તેવણુની જાજ તારીફ કરનારા લખાણો કીધા હતા

Printed by Yeshwant Kashinath Padwal, at "THE TATVA-
VIVECHAKA PRESS," 3544, Parel Road, New
Nagpada, Byculla, Bombay, and Published
by S H Jhabwala, Star Building,
Grant Road, Bombay.
